

สโมสรานเทศนา

ของ

พระศาสนโศภน (แจ่ม จตุตสฺสโต)

วัดมกุฏกษัตริยาราม

พิมพ์แจกในการทำบุญอายุ & รอย

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ ถนนบำรุงเมือง พระนคร

สโมสรทานเทศนา

ม.ล.พิทักษ์จิตรจิตรกิจ
ม.ล.ทศวิทย์ทศกิจ

ของ

๑๓/๑/๒๕๓๖

พระศาสนโคธกน (แจ่ม จตตสกลโต)

วัดมกุฏกษัตริยาราม

พิมพ์แจกในการทำบุญอายุ ๕ รอบ

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ ถนนบำรุงเมือง พระนคร

ဝဏ္ဏမဂ္ဂ

คำนำ

เทศนาทั้งหลายในเล่มนี้ บางกัณฑ์ได้เคยพิมพ์แต่เป็นเล่มเล็ก
เล่มน้อย บางกัณฑ์ยังไม่เคยพิมพ์เลย บัดนี้ ถึงคราวแล้วที่จะ
รวบรวมพิมพ์ให้เป็นเล่มใหญ่ เป็นเล่มที่ ๒ ต่อนี้ทรรคเทศนา ให้
ชื่อหนังสือว่า ตโมชานเทศนา พิมพ์แจกเป็นที่ระลึก ในกาตที่
ข้าพเจ้าเจริญวัยครบห้ารอบบริบูรณ์ ในวันเพ็ญวิสาขบูชาณมี
นักขัตฤกษ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ ทั้งทางจันทคติแตรชัยคติทั้งต้องประการ
ข้าพเจ้า ยินดีให้ส่วนบุญที่ได้ทำแล้วนั้นๆ แก่ท่านทั้งหลายทั่วไป โดย
มคิตทานคาถาดังนี้

อมสฺส ปุณณกมฺมสฺส	มยา กตสฺส สพฺพโส
ชีวนตา เจว เปตา จ	มยฺหิ คุณฺนปการิโน
สห สพฺเพหิ สตุเตหิ	ถาคี โหนฺตุ นิรฺนตริ
อิทานิ สพฺพสตุตานํ	ทินฺนํ ปุณฺณํ มยา กตํ
นิทุทฺถุขา โหนฺตุ นิสุโสภา	นิโรคา นิพฺภยา สทา
วฑฺฒนตุ จตุรุมฺเมหิ	อายุ วรฺโณ สุขํ พลํ
อตฺตโน อตฺตโน จาน-	ยตุเตเนว สมิขฺมตุ
เตสํ เตสํ ปิ สพฺเพสํ	สพฺพา กุสลปตฺตนาติ ฯ

ขอท่านทั้งหลาย ผู้มีอุปการคุณแก่ข้าพเจ้า กับทั้งสัตว์ทั้งหลาย
 ทั้งปวง ที่ยังเป็นอย่างนี้ ที่ต้องไปแต่อย่างนี้ จงเป็นผู้มีส่วนบุญที่
 ข้าพเจ้าได้ทำแล้วนี้ โดยประการทั้งปวงไม่ว่าจะเว้น บุญที่ข้าพเจ้า
 ได้ทำแล้วณบัดนี้ ให้แก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ฯ ขอสัตว์ทั้งหลาย
 ทั้งปวง จงเป็นผู้มีนิราศทุกข์ นิราศโศก นิราศโรค นิราศภัย ทุกเมื่อ
 จงเจริญด้วยกรรมดีประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ขอ
 ความปรารถนาที่เป็นกุศลทั้งปวง ของท่านทั้งหลายทั้งปวงนั้น ๆ จง
 ดำเนิน โดยควรแก่ฐานนิสัยของตน ๆ เทอญ ฯ

พระดาสน์ได้ฯ

สารบัญ

๑. วิถีทางเทศนา ถิ่นที่พิเศษ	หน้า	๑
๒. พรหมเทศนา	„	๑๑
๓. นโมการเทศนา	„	๑๙
๔. ถิ่นงานิสังต์เทศนา	„	๓๒
๕. ทานมธุเทศนา	„	๔๑
๖. คีตเทศนา	„	๔๙
๗. ขณินหัจจเวกชนเทศนา	„	๕๖
๘. คิติกชนเทศนา	„	๖๗
๙. ดังคทเทศนา	„	๗๖
๑๐. นากกรณเทศนา	„	๘๒
๑๑. ขริยชนเทศนา	„	๘๙
๑๒. ขริยฐานธรรมเทศนา	„	๙๗
๑๓. ขิตาขิตเทศนา	„	๑๐๗
๑๔. จตุรารักขเทศนา	„	๑๑๔
๑๕. กุชฌมิเทศนา	„	๑๒๘
๑๖. ดัมปปริสธรรมเทศนา	„	๑๔๐
๑๗. ดัทธรรมเทศนา	„	๑๔๕
๑๘. วัดคตเทศนา	„	๑๕๕
๑๙. ขรรวมจาร์เทศนา	„	๑๖๕
๒๐. กฐินเทศนา	„	๑๗๔

วิชาเทศนา กัณฑ์พิเศษ

วิชาขุณฺณมัย โย	ชาโต อนุตมชาตียา
ปตฺโต จ อภิสมโพธิ	อโณปิ ปรินิพฺพุโต
โส จ โข มชฺฌิเม ชาโต	ขตฺติโย โหติ โคตโม
ปพฺพชิ สกฺยกุลาว	สมฺมา ปโยคโคจโร
สมโพธิ อภิสมพุทฺธ	อนุตฺตโร อนุตฺตร
โส การุณฺณ ปิ สตฺเตสฺส	ปฏิจฺจ กรุณายโก
สทฺธมฺมํ ตีวริ โลก	สมฺมเทว ปวตฺตยิ
พุทฺธกิจฺจมฺปิ ปุเรตฺวา	นิพฺพุโตว ตถาคโต
ตสฺเสวพุทฺธคฺคโต กิตฺติ-	สทฺโท อิติปิ โสทึนา
อรหํ สมฺมาสมพุทฺธ	วิชฺชาจรณสมฺปโต
สุคโต โลกวิทูว	ปริสทมฺมสารถิ
สตุถา เทวมนุสฺसानิ	พุทฺธปิ ภควา อิติ ฯ

วันนี้เป็นวันวิสาขบูชาบรมมีดิถีเพ็ญ พระจันทร์เต็มดวงด้วยฤกษ์
 วิสาข ในทางพระพุทธศาสนานิยมว่าเป็นมหามงคลสมัย เพราะ
 เป็นวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาเอกในโลกได้
 ประสูติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทั้ง
 ตามสมัยกาลนี้ ร่วมกันในวันวิสาขบูชาบรมมี เหตุนี้ ผู้ที่นับถือ
 พระพุทธศาสนา เมื่อถึงวันวิสาขบูชาบรมมี ควรพร้อมเพรียงกัน

มาประชุมในเจดีย์สถานอันสมควรนั้น ๆ แล้ว กระทำสักการบูชา
ด้วยเครื่องสักการะต่าง ๆ มีดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้น ระลึกถึง
คุณของพระพุทธเจ้า ตามกำลังของตน ๆ ก็จะเป็นมิ่งมงคล ไม่เสีย
ที่หมิ่นพามาจนถึงวันนี้ ๕

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระองค์ได้เสด็จบังเกิดขึ้นแล้ว ใน
พระนครกบิลพัสดุ์ อันตั้งอยู่ในมัชฌิมประเทศ นับแต่ด้ามประเทศ
นี้ไปอยู่ทิศตะวันตก อันเป็นที่อยู่ของหมู่ชนชาวอริยกะ ว่าโดย
พระชาติ พระองค์เป็นกษัตริย์ศกยราช ว่าโดยสกุล พระองค์เป็น
โคตมสกุล พระนามเดิมว่าสีหัตถะ เรียกว่าองค์รตบั้ง พระชนก
ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุทโธทนะมหาราช พระชนนีทรงพระนาม
ว่า มายา เรียกว่าสิริมหามายาบ้าง พระเทวีทรงพระนาม
ว่า ยโสธรา เรียกว่าพิมพาบ้าง พระโอรสทรงพระนามว่า
ราหุล พระองค์ได้เสด็จสู่สมบัติในฆราวาสวิสัยอยู่ยี่สิบเก้าปี ทรง
เบื่อหน่ายในความเป็นฆราวาส จึงได้น้อมฉันทอภัยาศัยในบรรพชา
เพศ ครั้นได้โอกาสก็เสด็จออกบรรพชาจากศกยสกุล ทรงม้าชื่อ
กัณฐกะ มีนายฉันทตามเสด็จไปด้วย ครั้นถึงฝั่งแม่น้ำอนิมา
รับสั่งให้นายฉันทนำม้าพระที่นั่งกลับ ทรงตัดพระเมائدด้วยพระขรรค์
อธิษฐานเพศเป็นบรรพชิตในที่นั้น เมื่อพระองค์ทรงเพศเป็นบรรพชิต
แล้ว จึงเสด็จเข้าไปอาศัยอาพาธดาบสกาตามโคตร อุททดาบส
รามบุตร ซึ่งเป็นคณาจารย์ใหญ่ประชุมชนนับถือมากในครั้งนั้น

ได้ทรงศึกษาในลัทธิของคณาจารย์ทั้งสอง จนชำของชำนาญชำนาญ
แล้ว ทรงเห็นว่าไม่เป็นหนทางที่จะตรัสรู้ได้ จึงทรงดาพระดาบส์
ทั้งสองไปทางมคธชนบท ถึงอุรุเวณาประเทศ ได้เสด็จประทับ
ทรงกระทำความเพียรอยู่ในที่นั้นโดยประการต่าง ๆ ในวันที่ได้ตรัสรู้
ได้ทรงเจริญอานาปานสติ ตั้งจิตในสติปัฏฐาน ยังโพชฌงค์
ทั้งเจ็ดประการ ให้บังเกิดขึ้น ก็ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอัน
ยอดเยี่ยม ดำรงเป็นพระพุทธเจ้าเป็นยอดของบุคคล ในวันวิสาข
บูชาเมื่อ ๔๐๐๐ ปีมาแล้ว ผนวชไม่ขัดสัตกฤตพุทธโพธิมณฑล เสด็จประทับอยู่ใน
ที่นั้นจนครบเจ็ดวันแล้ว เสด็จไปประทับยังคงไม่ชขาดนิโครธ
(ต้นไทร) แล้วเสด็จไปประทับณคงไม่มัจฉดินท์ (ไม้จิก) แล้ว
เสด็จไปประทับยังคงไม่ราชายคนพฤษ์ (ไม้เกด) แล้วเสด็จไป
ประทับยังคงไม่ชขาดนิโครธอีก ทรงว่าพึงถึงธรรมที่พระองค์ได้
ตรัสรู้แล้วเห็นว่า เป็นคัมภีร์ภาพลักซัง ยากที่บุคคลจะรู้ตามเสด็จได้
แต่อาศัยพระกรุณาที่เป็นไปในหมู่สัตว์ จึงได้ทรงเลือกหาเวไนยสัตว์
ผู้สมควรควรรับพระปฐมัมมเทศนา ทรงเห็น พระเบญจวคคัย
ภิกษุทั้งห้า ควรรับเทศนาก่อน จึงได้เสด็จตั้งญจร ไปยังป่า
อิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่อยู่ของพระเบญจวคคัยนั้น แล้ว
ทรงแสดงปฐมัมมจักกปปัจจันตสูตรปฐมเทศนา และอนัตตคัคขณสูตร
ทุติยเทศนา ให้พระเบญจวคคัยดำรงพระอรหัตตผลแล้ว ทรงส่ง
พระอรหันต์เบญจวคคัยนั้น ไปประกาศพระศาสนา ส่วนพระองค์

ได้เสด็จไปยังอรุณเวลาประเทศ ได้ทรงตั้งสอนยัสกุตบุตร พร้อม
ด้วยสหยาหาลิขิตคน และภักทวคคิยกุมารดามลิขิตคน และพวก
ชฎิลพันสามคน มีอรุณเวทกัสดป นทกัสดป คยากัสดป เป็น
ประธาน ให้ได้สำเร็จมรรคผลโดยควรแก่อุปนิสัยแล้ว เสด็จ
ไปโปรดพระเจ้าพิมพิสาร พร้อมด้วยราชบริพาร ให้ได้สำเร็จ
และเลื่อมใสตามสมควร พระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใสถวายเวฬุวัน
พระองค์ทรงรับแล้วเสด็จประทับอยู่ในเวฬุวันนั้น ในกาลนั้น ด้าว
บุตรปริพาชก กับโมคคัลลานปริพาชก ต้องสหยาพาวริวารมาเฝ้า
พระองค์ทรงเทศนาสั่งสอน ให้ปริพาชกทั้งสองพร้อมด้วยบริวาร
ได้สำเร็จมรรคผลตามสมควรแก่อุปนิสัย ทรงบัญญัติธรรมวินัย
ยังสังฆกรรมตามประการ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ให้เป็นไป
แล้วในโลกโดยชอบ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตั้งสอนเวไนยสัตว์ให้
ไพบูลย์ จนพระชนมายุแปดสิบพรรษา จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน
ณเมืองกุสินารา ในวันวิสาขบูชาวันมี นับแต่ปรินิพพานสมัยมา
จนบัดนี้ได้ ๒๕๗๗ ปีแล้ว แต่พระคุณความดียังไม่เสื่อมสูญ พระ
เกียรติศัพท์อันงามของพระองค์ยังเพื่องฟุ้งเป็นไปโดยเอนกประการว่า
อติปิ โส ภควา เป็นอาทิ ฯ

ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระองค์เป็น อรหิ คือ
เป็นผู้ไกลจากกิเลสบาปกรรมทั้งปวง ตลอดทั้งวาลนา เป็นผู้
หักล้างสารจักรได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม เป็นผู้ควร

แนะนำตั้งต้นดัดตัว และเป็นผู้ควรรับความเคารพนับถือด้วยการบูชา
เป็นผู้ ไม่มัวชดดบ คือความเสียหายที่จะพึงดื้อนเร้นไม่ให้คนอื่นรู้
สมาสมพุทฺโธ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง คือตรัสรู้ของจริงดีอย่าง ได้
แก้ทุกข์ ดมฺมทัย นิโรธ มรรค โดยดำพึงพระองค์ วิชฺชาจรณสม-
ปนฺโน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือเป็นผู้บรรลุดีวิชา
ด้วย เป็นผู้รู้จักทางเครื่องบรรลุดีวิชานั่นด้วย พระองค์ทรงทราบ
ทั้งเหตุทั้งผล โดยประการทั้งปวง สุกโต เป็นผู้เด็ดเดี่ยวไปแล้ว คือ
เด็ดเดี่ยวในที่ใด ๆ ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่หมู่สัตว์ในที่นั้น ๆ
อนึ่งคงแต่เด็ดเดี่ยวออกบรรพชาจนครบเท่าปริณิพพาน โดยอาการ
อันดีทุกอย่าง ไม่มีปางไหนที่บัณฑิตจะพึงยกขึ้นชดช้อนได้ในภาย
หลัง โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือทรงรู้จักถิ่นฐานบ้านเมืองทาง
ภูมิศาสตร์ โดยปรุโปร่ง ซึ่งจัดเป็นโอกาสโลก และทรงรู้จัก
อริยาศัยของคนต่างถิ่นต่างชั้นทุกจำพวก ซึ่งจัดเป็นสัตว์โลก และ
ทรงเห็นเหตุอันปรุปรุ่งแก่สัตว์คนเหล่านั้นพร้อมทั้งถิ่นฐานให้ยิ่งหรือ
หย่อนเป็นอย่างไร จนหายต้นต้นตระหนกตกใจในอารมณ์ที่น่ารัก
น่าชังทั้งปวงซึ่งจัดเป็นสังขารโลก ปุริสทมมสารถิ เป็นดาร์ถ์ของ
บุรุษควรฝึก ไม่มีผู้ยิ่งไปกว่า คือพระองค์ฉลาดในวิธีที่จะฝึกหัด
ซึ่งบุคคลผู้สมควรให้ได้รับความเรียบร้อยดังบรรณับ ดังดาร์ถ์ผู้
ฉลาดฝึกหัดกุญชรอัสติรณะนั้น แต่พระองค์เป็นผู้ละเอียดคึกยิ่งกว่าดาร์ถ์
ทั้งปวง - โดยมีต้องใช้อำนาจอาชญา แม้เมื่อฝึกหัดผู้ใดให้เรียบร้อย

ดงกระแฉ่งแล้ว ^๕ฉันไม่กลัวบาปอะไรอย่างสัตว์พาหนะที่ดำรงชีพ
 จึงเป็นยอดเยี่ยมแห่งดำรง ^๕สตถา เทวมนุสฺसानิ พระองค์เป็น
 ค้ำค้ำของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ^๕คือ พระองค์เป็นค้ำค้ำของ
 บุคคลได้ทุกชั้น ^๕ตลอดถึงสัมมตเทวดา และดำรงเป็นค้ำค้ำ
 ของเทพเจ้าได้ทุกชั้น ^๕ตลอดถึงพรหมกายิกา เพราะหน้าที่ค้ำค้ำ
 ของพระองค์บริบูรณ์ ไม่บกพร่อง พุทฺโธ พระองค์เป็นผู้เบิกบานแล้ว
 เต็มที่ ^๕เพราะได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจยังดาวกให้เป็นพยานแห่งไญย
 ธรรม พระคุณบทว่า ^๕สมฺมาสมฺพุทฺโธ ประสงค์ความว่า ได้
 ตรัสรู้แล้ว ^๕แต่ยังมีได้ทรงสั่งสอนผู้อื่น พระคุณบทว่า พุทฺโธ
 ประสงค์ตั้งแต่ได้โปรดพระเบญจกัณฺธิ์ ภควา เป็นผู้มั่งภาค ^๕คือ
 เป็นผู้มั่งคั่งแห่งธรรมเป็นผู้มีโชคโฉดดีโดยลำดับ ฯ

สมเด็จพระบรมค้ำค้ำ ^๕มีพระเกียรติคุณอันงามพึงเพื่องเป็นไป
 ณะ ^๕พระคุณสมบัติเหล่านี้ ^๕ยังดงเป็นด้ามประการ ^๕คือพระปรีชา
 ญาณอันลึกแหลมดำด้ามญัตติ ^๕เรียกว่าพระปัญญาคุณ และความ
 บริสุทธิ์หมดจดจากสรวรพิกเตสน้อยใหญ่โดยประการทั้งปวง ^๕เรียกว่า
 พระปาริสุทธิคุณ ^๕และพระกรุณาการุณย์อันใหญ่หลวงไม่มีสิ้นสุดใน
 หน้ ^๕เรียกว่าพระกรุณาคุณ ^๕รวมเป็นพระคุณสมบัติด้ามประการ
 ณะ ^๕เมื่อสรุปโดยสังเขปได้พระคุณสมบัติเป็นด้องประการ ^๕คือ
 อตฺตหิตคุณ ^๕พระคุณที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเฉพาะพระองค์ ^๕ได้แก่
 พระปัญญาคุณกับพระปาริสุทธิคุณหนึ่ง ^๕ปรหิตคุณ ^๕พระคุณที่เป็น

ประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น ได้แก่พระกรุณาคุณหนึ่ง ศิริพระคุณโดย
ถึงเขเปเป็นสองประการฉะนี้ ฯ

เมื่อจะย่นพระคุณทั้งหลายที่ปวงดวงเป็นหนึ่งก็ได้ คือพระองค์
เป็นเอกบุคคต ตามที่พระสารีบุตรเถระ — กล่าวด้วยวิธีนัยพระองค์
ว่าหนึ่ง เอโก ดังนี้ มีอธิบายเป็นลำดับไป เอกศัพท์พระคุณบท
หนึ่ง แปลเป็นคำอย่าง คือ เอกะ แปลว่า หนึ่ง เอกะ แปลว่า
เดี่ยว เอกะ แปลทับศัพท์ว่า เอก หนึ่ง โดยอธิบายว่า พระองค์
เป็นหนึ่ง ไม่มีใครเทียมเท่าเสมอเป็นสอง พระองค์เป็นขัตติยมหา
ศาล นับว่าเป็นกษัตริย์ชั้นที่หนึ่ง เป็นโอรสที่หนึ่ง แห่งพระเจ้าสุท
โธทมนหาราช พระองค์บริบูรณ์ด้วยศฤงคารบริวารไม่มีบกพร่อง
นับเป็นที่หนึ่ง เมื่อเสด็จออกบรรพชาแสวงหาสันติวิมุตติ ก็ทรง
ประกอบความเพียรอันแรงกล้า ริมตอถากถิกิยานับเป็นที่หนึ่ง
อดิตคาบสมุทรในมหาปรินิพพานะ ก็ได้ยกย่องหนึ่งขึ้นทำนาย
ว่า พระองค์เป็นหนึ่ง โดยอธิบายว่า เมื่อครองพระราชาจักรเป็นพระ
เจ้าบรมจักรพรรดิ เสด็จออกบรรพชาจักได้เป็นพระศาสดาองค์หนึ่ง
ในโลก ข้อซึ่งพระองค์เป็นหนึ่งก็เพราะพระองค์เป็น อัครบุคคต
เชฏฐบุคคต เสดฐบุคคตแห่งโลก อัครบุคคตพึงดำรงด้วยอัค
คิปปาลาตุครุ เชฏฐบุคคตพึงดำรงด้วยอุปมาที่พระองค์ทรงแสดง
แก่เวรภัยพราหมณ์ คอวยกไถ่ที่ทาดายกะเปาะฟองออกก่อนว่า
เป็นเชฐฐา เสดฐบุคคต ก็เพราะพระองค์เป็นพระศาสดาจารย์ทาง

พระนิพพาน ไม่มีคำสดำอื่นสั่งสอนได้ เพราะฉะนั้น พระองค์
 จึงเป็นหนึ่ง ฯ เอกะที่แปลว่าเดียวกัน โดยอธิบายว่า พระองค์
 เป็นผู้ ๆ เดียว ในเวลาที่จะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ
 พระเบญจวักคีย์ได้หักหนีพระองค์ไปเสียที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
 ปล่อยให้พระองค์เสด็จประทับอยู่แต่พระองค์เดียว พระองค์ได้ทรง
 เจริญอานาปานสติ กระทำพระทัยให้แนบดวงเดียว ซึ่งจัดว่าเป็น
 ฌานชั้นที่สี่ เมื่อพระองค์มีพระทัยแนบดวงเดียว ก็เกิดพระปรีชา
 เห็นตามความเป็นจริง กระจกได้ใหญ่ขึ้นโดยไม่เหลือ พระคันถ
 รนาจารย์ยกถาวรเสวริญพระคุณขึ้นว่า เอกนตวิตราคิ
 เอกนตวิตโทโส เอกนตวิตโมโห พระองค์มีราคะ โทสะ
 โมหะหมดไปโดยส่วนเดียว ไม่มีส่วนใหม่เกิดขึ้นแทน เพราะ
 ฉะนั้นพระองค์จึงเป็นวิสุทธิชนชั้นदान อนึ่งข้อซึ่งพระองค์เป็นผู้
 เดียวพึงตำหนกด้วยพระพุทธานุภาพว่า ตณฺหา ทูติโย ปุริโส บุรุษ
 บุคคลมีศัณหาเป็นเพื่อนดังดังนี้ เป็นอาทิ ศัณหาซึ่งเป็นเพื่อนต้อง
 ของบุคคลเล่า พระองค์ก็ได้ทรงละเสียแล้ว แต่ครั้งปฐมโพธิกาล
 ถึงกับยับยั้งยั้งศัณหาโดยประการต่าง ๆ เพราะฉะนั้นพระองค์จึง
 เป็นผู้ ๆ เดียว ฯ เอกะ ที่คงศัพท์ว่า เอกนั้นโดยอธิบายว่า พระองค์
 ได้ดำเนินในธรรมอันเอกแล้ว ได้บรรลุดุคฺคอันเอก ก็ธรรมอัน
 เอกนั้น คือ อัมปมาทธรรม โดยพระพุทธานุภาพว่า นาฬิ ภิกฺขเว
 อญฺญํ เอกธมฺมํ สมณุปสฺสสามิ ภิกฺขุทั้งหลาย เราไม่แจ้งเห็นธรรม

อันเอกอันเหมือนความไม่ประมาณ ซึ่งเป็นเหตุให้กุศลที่ยังไม่เกิด ๆ
ขึ้น ที่เกิดแล้ว เจริญ ดังนั้นเป็นต้น ความไม่ประมาณนี้เป็นยอดกุศล
ธรรม เพราะเป็นที่ขุมนุมแห่งกุศลธรรมทั้งปวง ดังพระพุทธ
ภาสิตว่า เยเกจิ กุสลาธมฺมา กุศลธรรมเหล่านี้แต่หนึ่ง กุศล
ธรรมเหล่านี้ มีความไม่ประมาณเป็นมรดกดังนี้ เป็นต้น ความไม่
ประมาณนี้สมบัติในพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสรู้พระอนุตร
ตัมมาตัมโพธิญาณบรรลุประริพพานอันเป็นคุณอย่างสูงสุด พระองค์
ได้ดำเนินในธรรมอันเอกแล้ว ได้บรรลุดุคฺคอันเอกดังนี้ พระองค์
จึงเป็นเอก ดังบุคคลประกอบในกิจการใด ๆ ก็มีข้อเดียวตาม
กิจการนั้น ๆ ตมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงพระคุณเป็นเอโกมัตถะ
ธิบายดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงพระคุณความงามความดีอันเป็นไปประหนึ่ง ครัน
ติดัวล้าขบรณมมาถึง ซึ่งนับว่าเป็นวัน ประสัติ ตรัสรู้ ปรีณิพ-
พาน ด่มควรเทอญบถพระพุทธเจ้าด้นา จะพริกพร้อมกันมากกระทำ
ดักการบูชาในเจดีย์สถานนั้น ๆ ระดักถึงพระพุทธคุณตั้งแต่ดงมา
นนั้นแต่ ๆ

เอตดาวตา มุนินทสฺส	ปวตฺติคุณเทสนา
กาลานรฺรูปโตเขว	สงฺขิตฺเตเนว นิฏฺฐิตา
อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ	อตุตฺถํ ชมฺมมชฺฌคา
มหาสํมี ปโปเชสี	อิจฺเจตํ รตนตตฺยํ

ตสฺส ปุชาทิกาเรน พุทธสาสนิกา ชนา
 โสตุถินา สุขิตา โหนตุ อโรคา นิรูปทุทวา
 ธมฺเมน อิจฺฉิตํ ยํ ยํ ตํ ตํ จิปุปิ สมิชฺชตु
 นิจฺฉิ กลฺยาณสงฺกุปฺปา วิสาขปฺลณฺเม ยถา ฯ

พระธรรมเทศนาแด่ดวงพระประวัติ และพระคุณดั่งมบัติแห่งดั่งเจ้า
 พระมุนิทรค้ำค้ำจารย์ โดยย่อพอสมควรแก่กาล จบเพียงเท่านี้
 พระอรหันตดั่งมาดั่งพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันอุดมแล้ว ยัง
 ดั่งขี้หมูใหญ่ให้ตรัสรู้ตามแต่ดีจ ดั้นจากกิเลตนิทรา อันนี้ จิต
 เป็นรัตนตรัย ด้วยการทำกิจมืบูชาเป็นอาทิ แต่พระรัตนตรัยนั้น
 ในวันวิสาขบูชา ขอเหล่าพุทธศาสนิกชน ผู้มีความเลื่อมใสในพระ
 รัตนตรัย จงเกษมสำราญ โดยสวัสดิภาพ ไร้โรคาพาชนิราศจาก
 อุบัติทวันตราย สิ่งใด ๆ มีประสงค์จำนงหมายโดยชอบธรรม ขอ
 ดั่งนั้น ๆ จงพลันสำเร็จทุกประการ ขอความดำรงอันดั่งงามจงดั่งมบูรณ์
 เป็นนิจนิรันดร คุณดวงจันทร์ในวันเพ็ญวิสาขบูชานี้มีฉนั้นแต่ ฯ

พรหมเทศนา

พรหฺมา จ โลกาศิปตี สหฺมปติ

กตญฺชลี อนฺธิวรี อยาจถ

สนฺตึธ สตฺตาปฺปฺรชกฺขชาตिका

เทเสตุ ฌมฺมี อนุกฺมปิมี ปชฺชนฺติ ฯ

บัดนี้ จะได้แสดงเนื้อความในพรหมคาถา ซึ่งเป็นคาถาดำหรับ
อาราธนาเทคนันเป็นลำดับไป ดำเนินความว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ได้ตรัสรู้พระอนุตรตรัสมาตรัสโพธิญาณ แรกดำไว้
เป็นพระพุทธเจ้า ทรงรำพึงถึงพระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ว่า
เป็นکمภีรภาพลิกขิง อันหมันผู้ผู้หมกมุ่นมากไปด้วยอาลัยอาวรณ์
ยากนักที่จะรู้ตามเห็นตามได้ แต่นั่นก็ทรงท้อถอยพระทัย ในการที่จะ
ทรงเทศนาถึงสิ่งอันลึกลับ ๆ ฝ่ายท้าวสหัสสมันต์พรหมผู้เป็นใหญ่ในโลก
ทราบประวัติแห่งสมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้าเช่นนั้น จึงอันตรธานจาก
พรหมโลกมาเฝ้าพระองค์ ทูลขอพรอันประเสริฐ คือขอให้พระองค์
ทรงแสดงธรรมถึงสิ่งอันลึกลับ อ้างว่าสัตว์ทั้งหลายที่เป็นอุปสรรคชราติ
คือเป็นผู้ มีกิเลสตัณหาเบาบางมีอยู่ ดังดอกบัวอันคอยรับรัศมีแห่ง
พระอาทิตย์อยู่ จะพึงบานได้มีอยู่มาก ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจง
ทรงพระกรุณาแสดงธรรมถึงสิ่งอันลึกลับเถิด ฯ พระองค์ก็ทรงรับ
อาราธนา แต่นั่นก็ทรงแสวงหาเวไนยสัตว์ผู้ควรจะรับปฐมเทศนา
ทรงเห็นเบญจกคคัยฤษทั้งห้า จึงได้เสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

อันเป็นที่อยู่ของท่านเหล่านั้นแล้วครั้นเทศนา ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร
ประกาศที่สุดต้องอย่าง คือ กามสุขัตถิกานุโยคและอัครกถิกานุโยค
ว่าเป็นทางอันบรรพชิตไม่ควรประพฤติ แล้วทรงแสดงทางที่ควร
ประพฤติ คือ อริยมรรคอันเป็นทางกลาง แล้วทรงแสดงอริยสัจสี่
แล้วประกาศความรู้ความเห็นของพระองค์ อันเป็นไปในอริยสัจนั้น ๆ
พร้อมด้วยปริวิตถุ ๓ อากาโร ๑๒ อันเป็นอกุปปรกรรม เกิดขึ้น
แก่พระองค์ ไม่กลับกลาย ให้พระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็น
ธรรมตามลำดับเป็นพยานแห่งปัญจธรรมแล้ว ภายหลังได้ทรงแสดง
อนัตตลักขณสูตร ให้พระเบญจวัคคีย์ดำริได้พลัดกิจเป็นพระอรหันต์
ครบทั้งห้า แต่นั้นแต่ตั้งเที่ยวจาริกทรงสั่งสอนดีด้วยจนเสด็จดับขันธ
ปรินิพพาน ฯ

พระโหราจารย์อาศัยเหตุนี้ เมื่อจะอาราธนาเทศน์จึงกล่าว
คาถานี้ว่า พุระุมา จ โลกาธิปัตติ สหุมปติ เป็นต้น มีเนื้อความ
ตั้งแต่ลงมาแล้ว ๆ ครั้นจะแสดงเรื่องพรหมเป็นลำดับไป คำที่เรียก
ว่าพรหมนั้น แปลว่าประเสริฐ ถ้าเป็นชื่อของคน ก็เป็นคนประเสริฐ
ถ้าเป็นชื่อของธรรม ก็เป็นธรรมประเสริฐ ผู้ที่จะเป็นพรหม เพราะ
มีธรรมที่เป็นพรหม ธรรมที่จะเป็นพรหมนั้น ได้แก่พรหมจริยวัตร
ซึ่งเป็นองค์สี่ดุษโธสถประการหนึ่ง ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา
อุเบกขา ซึ่งเรียกว่าพรหมวิหารประการหนึ่ง ได้แก่ฉันทะสังคัลป์คือ
รูปฌาน และอรูปรูปฌานประการหนึ่ง ฯ

การเว้นจากเมถุนธรรมพร้อมด้วยเจตนา ตั้งผู้^๕ที่สมาทานอุโบสถ
ในวันธรรมสวนะ จึงเป็นพรหมจรรย์ ถ้าหาเจตนาไม่ได้ ไม่จัดเป็น
พรหมจรรย์ อพรหมจริยกิจ^๕จนยกพวกพรหมเสียแล้ว นอกนั้นย่อมมี
ทั่วไปในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมเป็นธรรมดาของสัตว์ แต่เป็น
ธรรมตา^๕ที่^๕ได้ ไม่ใช่ธรรมตา^๕ที่^๕ไม่ได้ ผู้ใด^๕ได้ ผู้^๕นั้นเป็นผู้^๕
ประเสริฐ เป็นพรหมประการหนึ่ง ฯ

พรหมวิหารประการที่ต้อง ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา
อุเบกขา ซึ่งมีอธิบายเป็นลำดับไป ความตั้งใจให้เขาเป็นสุข เรียก
ว่าเมตตา ความตั้งใจให้เขาพ้นทุกข์พ้นร้อน เรียกว่ากรุณา ความ
พลอยยินดีด้วย เรียกว่ามุทิตา ความวางเฉยเป็นกลาง เรียกว่า
อุเบกขา ฯ เช่นมีบ่อขวางทางอยู่ เอาใจช่วยไม่ให้เขาตกบ่อ จัด
เป็นเมตตา ครั้นเขาตกบ่อ เอาใจช่วยให้เขาขึ้นได้ จัดเป็นกรุณา
เมื่อเขาขึ้นได้ก็พลอยยินดีด้วย จัดเป็นมุทิตา เมื่อเมตตา กรุณา มุทิตา
ไม่ไหว ปล่อยตามยถากรรม จัดเป็นอุเบกขา ธรรมสี่อย่างนี้
เรียกว่าพรหมวิหาร เป็นที่อยู่ของพวกพรหม ฯ

พรหมวิหารสี่อย่างนี้ บุคคลจะเลือกถือให้มันคงแต่อย่างเดียว
ไม่ได้ เพราะเมื่อไม่เป็นไปตามความตั้งใจ จะกลับกลายเป็นทุกข์โทษ
แก่ตัวไป ควรต้องถือทั้งสี่อย่าง แต่ว่างดีจะเหมาะ คราวใดควรจะ
เมตตา ก็วางดีหน้าเมตตา คราวใดควรจะกรุณา ก็วางดีหน้ากรุณา
คราวใดควรจะมุทิตา ก็วางดีหน้ามุทิตา คราวใดควรจะอุเบกขา ก็

วางดีหน้าอุเบกขา รวมเป็นพรหมดีหน้าด้วยประการฉะนี้ ๕ ๕
 ๕๔๕ ๕
 ทงดินจะทำคราวเดียวพร้อมกันไม่ได้ แท้จริงพรหมวิหารทงดีอย่าง
 ควรจับอุเบกขาเป็นหลัก คือเจริญเมตตาไม่ไหว ต้องหันหน้าเข้า
 อุเบกขา เจริญกรุณาไม่ไหว ต้องหันหน้าเข้าอุเบกขา เจริญมุทิตา
 ไม่ไหว ต้องหันหน้าเข้าอุเบกขา อย่างนี้จึงจะสบายใจ ๕

วิธีเจริญจัดเป็นสองอย่าง คือโอทิสต์สมาธิ ๕ ๕
 อย่างหนึ่ง อโนทิสต์สมาธิ ๕ ๕
 โอทิสต์สมาธินั้น เช่นมารดาบิดาเฝ้าไปเฉพาะแต่ในบุตรธิดาของตน
 ท่านผู้ใหญ่เฝ้าไปเฉพาะแต่ในที่ตนปกครองหรือเฝ้าไปแต่ในเฉพาะ
 ตัวเฉพาะมนุษย์เฉพาะเทวดา ตั้งนี้เป็นต้น จัดเป็นโอทิสต์สมาธิ ๕
 โอทิสต์สมาธินี้ มีกำลังแรง แต่แคบไป ยังต้องเป็นผู้มีความหวาด
 ค่อจำพวกที่ตนไม่ได้เฝ้าไป อโนทิสต์สมาธิ ๕ ๕
 ไม่ได้ อโนทิสต์สมาธินี้ จัดเป็นอัปปมัญญาภาวนามีตัวไม่มี
 ปรมาณเป็นอารมณ์ เป็นพรหมวิหารในพระพุทธศาสนา ๕

เมตตานี้ เจริญอย่างนี้ว่า สพฺเพ สตฺตา ตัตถ์ทงฺหตายทงฺปวง
 อเวรา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีเวรกันเกิด อพฺยาปชฺชา โหนตุ จง
 เป็นผู้ไม่เบียดเบียนกันเกิด อนินฺชา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีทุกข์เกิด
 สุจี อุตฺตานํ ปรีหฺรณตุ จงเป็นผู้มีสุขรักษาตนเกิด ๕

กรณานี้ เจริญอย่างนี้ว่า สพฺเพ สตฺตา ตัตถ์ทงฺหตายทงฺปวง
 ทุกฺขา ปมฺจุจฺจนตุ จงพ้นจากทุกข์เกิด ๕

มุกิตานัน เจริญอย่างนี้ว่า สพุเพ สตุตา ตัตถังหตายทังปวง
มา ลทุขสมุปตติโต วิจจนนตุ จงอย่าไปปราศจากสมบัติอันตน
ได้แล้วเกิด ฯ

อุเบกขานัน เจริญอย่างนี้ว่า สพุเพ สตุตา ตัตถังหตาย
ทังปวง กมฺมสุสกา เป็นผู้ม้กรรมเป็นของ ๆ ตน กมฺมทายาทา
เป็นผู้รับผิดชอบของกรรม กมฺมโยนี เป็นผู้ม้กรรมเป็นกำเนิด กมฺมพณฺธุ
เป็นผู้ม้กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กมฺมปฏิสรรณา เป็นผู้ม้กรรมเป็นที่พัก
อาศัย ยิ กมฺมิ กริสฺสนฺติ กลฺยาณํ วา ปาปํ วา จักททา
กรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ตสุส ทายาทา ภวิสฺสนฺติ จักเป็นผู้
รับผิดชอบของกรรมที่ตนทำนั้น ดังนี้ ฯ

เมตตา เป็นปฏิบัตย์แก่พยามาท ความมุ่งร้ายเขา ภรณาเป็น
ปฏิบัตย์แก่วิหิงสา ความช้าเค็มเขา มุกิตา เป็นปฏิบัตย์แก่อริ
ความไม่ยินดีด้วย อุเบกขา เป็นปฏิบัตย์แก่ปฏิมะ ความคับใจ ฯ
พยามาท วิหิงสา อริ ปฏิมะ เป็นกิเลสฝ่ายโทสะ เป็นเครื่อง
ร้อนใจ เมื่อเจริญเมตตา ภรณา มุกิตา อุเบกขา ให้มีขึ้น กิเลส
เหล่านี้ก็ไม่มากวนใจให้เร้าร้อน ฯ

ลัมเตจฺ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอานิสงส์ของผู้มีเมตตา
จิตต์ไว้ดังนี้ว่า ๑ สุขํ สุปติ หตฺถํกัธบาย ๒ สุขํ ปฏิพฺพชฺชติ
คัณท์กัธบาย ๓ น ปาปํ สุปินํ ปสฺสติ ไม่ฝันตามก ๔ มนุสฺसानํ
ปิโย โหติ เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕ อมนุสฺसानํ ปิโย

โหติ เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย ๖ เทวดา รกษนุติ เทวดา
 ย่อมอภิบาลรักษา ๗ นาสุส อคฺคิ วา วิสํ วา สตุถํ วา กมฺติ ไฟ
 หรือยาพิษหรือคัสตราก็ดี ไม่ทำอันตรายแก่ผู้มีเมตตาคิณ ๘ ตฺวณฺณิ
 จิตฺติ สมาริยติ จิตฺตํของผู้เจริญเมตตาคิณนั้นเป็นสมาธิเร็ว ๙ มุข
 วณฺโณ วิปฺปลีทติ ตั้หน้าย่อมผ่องใสงดงาม ๑๐ อสมมุพฺโห
 กาลํ กโรติ เป็นผู้มีสติไม่หลงตาย ๑๑ อุตฺตริ อปฺปวิชฺชนฺโต
 พรหมโลกูปโก โหติ เมื่อยังไม่สำเร็จมรรคผลเป็นธรรมอย่างยิ่ง
 ในปัจจุบัน ย่อมบังเกิดในพรหมโลก เมตตามีอานิสงส์คุณ ๑๑
 ประการ ดังแสดงมาฉะนี้ เมื่อเจริญยังไม่สำเร็จเป็นฌาน เป็นแต่
 ตกฺกคฺพานุภามิกามาจร ก็เป็นอันลดความเกิดในพรหมโลก คงแต่
 ๑๐ ประการตามควร ฯ พระอรธรรคถาจารย์ได้แสดงไว้ว่าเมตตามี
 อานิสงส์ฉะนี้ใด แม้ถึงกรุณา มุทิตา อุเบกขา ก็มีอานิสงส์ฉะนี้
 อนันเป็นอธิบายเรื่องพรหมวิหาร ๔ ประการ ฯ

ฉานทงฺต้องนั้น มีอธิบายว่า ความเพ่งรูปที่ปราศจากโทษเป็น
 อารมณฺ์ เพื่อเกี่ยจนนิรวณฺ์ทั้งห้า มิให้เกิดชนครอบงาดวงจิตต์
 เรียกว่ารูปฌาน ฯ นิรวณฺ์ห้าอันเป็นธรรมเครื่องกันจิตต์มิให้เป็นฌาน
 ได้แก่กามฉันทํ ความพอใจในกาม พยาบาทความปองร้าย ถีนมิทระ
 ความที่จิตต์หัดหู่และเคียดเคียดมฺ์ อหฺรจฺจกุกฺกฺจะ ความฟุ้งร้าวและ
 ความรำคาญใจ วิจิกิจฺฉา ความดังเดดังด้อยไม่ตกลงได้ เมื่อเพ่ง
 รูปที่ปราศจาก โทษเป็น อารมณฺ์ จิตต์มีธุระในเรื่อง - วิตักกะ

คือตริก และวิจารณ์ คือพิจารณา ปิตี คือความกระหึ่ม สุข
ความสบาย เอกัคคตา คือจิตต์เป็นดวงเดียวอยู่ในความเพ่งนั้น
ก็ไม่ใช่โอกาสแห่งนิรวณ เรียกรูปฐมณาน ๑ เมื่อเพ่งยิ่งขึ้น วิตก
วิจารณ์หายไป เรียกทตยณาน ๑ เมื่อเพ่งยิ่งขึ้น ปิตีหายไป เรียก
ตตยณาน ๑ เมื่อเพ่งยิ่งขึ้น สุขหายไป จิตต์เฉยเป็นดวงเดียว เรียก
จตุตถณาน ๑ อันเป็นอธิบายในรูปณาน ๑

ความเพ่งนามไม่เกี่ยวข้องกับรูป เรียกรูปณาน ๑ รูปณานจัด
เป็นดีตามที่เพ่ง มาเพ่งว่างเปล่าเป็นอารมณ์กระทำในใจว่า อนนโต-
กาโส ว่างเปล่าไม่มีที่สุด ปลดปล่อยวางสัญญาในรูปต่าง ๆ เสียทั้งสิ้น
เรียกอกากาณัญญายตนะณานเป็นรูปณานที่หนึ่ง ๑ เมื่อเจริญยิ่งขึ้น
ไปละสัญญาว่างเปล่าเสีย กำหนดวิญญาณ คือจิตต์ของตนเป็น
อารมณ์ กระทำกรรมว่า อนนตัม วิญญาณัม วิญญาณหาที่สดุ-
มิได้ เรียกวินยานัญญายตนะณาน เป็นรูปณานที่สอง ๑ เมื่อ
เจริญยิ่งขึ้นต่อไปละความกำหนดวิญญาณเสีย ถือเอาความไม่มีอะไร
แม้สักน้อยหนึ่งเป็นอารมณ์ กระทำกรรมว่า นตฺถิ กิญจิ น้อย
หนึ่งไม่มีเป็นอารมณ์ เรียกอากิญจัญญายตนะณาน เป็นรูปณาน
ที่สาม ๑ เมื่อเจริญยิ่งขึ้นต่อไป ละความกำหนดว่าไม่มีอะไรเป็น
อารมณ์ เป็นผู้มั่งสัญญาความรู้ลึกซึ้ง ก็มีใช้ เป็นผู้หาสัญญาไม่ได้
ก็มีใช้ กระทำกรรมว่า สนตฺเมตํ ปณฺตีเมตํ อารมณ์อย่างนี้

ตะเอยดประณัตนักร เรื่อกเนวตัณญานาตัณญายตนะฌาน เป็นอรุป
ฌานที่ดี อันเป็นที่สุดของฌาน ฯ

คำว่าพรหม ได้แก่อพรหมจริยวิวิคตประการหนึ่ง พรหมวิหาร
ประการหนึ่ง ฌานประการหนึ่ง มีเนื้อความดังแสดงมานั้น ฯ แต่
ข้อที่ว่าพรหมมาเชอเชยฺยพระบรมศาสดาให้ทรงแสดงธรรม หมายถึง
เอาพระกรุณาพรหม เพราะทรงระลึกถึงความตั้งพระทัยมาแต่เดิม
ว่าจะรอดตัวชนลัทธิ มีแก่พระองค์ตั้งแต่เป็นพระโพธิสัตว์มาเตือน
พระทัยให้ทรงพระมหากรุณา เพราะฉะนั้น จึงได้กับพระทัยทรง
แสดงธรรมดังล่อนลัทธิ มีเรื่องในเบื้องต้นอันแสดงมาแล้ว อันนั้น
เป็นอธิบายพรหมคาถา ฯ

นโมการเทศนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ตี ๑

บัดนี้จะได้แสดงเนื้อความในเรื่อง นโม อันเป็นพิธีเบื้องต้นของ
สาธุชนผู้นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิต กับสรณ
คมน์เป็นลำดับไป ดำเนินความว่าคฤหัสถ์ผู้ปรารถนาบำเพ็ญทานรักษาศีล
เจริญภาวนา เปดงวาทนหมัดการว่า นโม ก่อนแล้วจึงกระทำการ
อันนั้น ๆ ฝ่ายบรรพชิตเมื่อเริ่มจะกระทำการสังฆกิจกรรมต่าง ๆ มี
บรรพชาอุปสมบทเป็นต้น หรือเริ่มการทำดีการบูชา ก็กล่าวคำ
หมัดการว่า นโม เป็นต้นก่อน แล้วจึงกระทำการนั้น ๆ ๑ นโม นั้น
ชั้นเดิมเป็นคำอุทาน เปดงออกด้วยความเบิกบานเลื่อมใสหฤทัยใน
พระพุทธคุณนั้น ๆ หรือผู้นั้น ๆ มามีความเลื่อมใสอยู่แล้ว ครั้นกระทบ
เหตุที่ทำให้ตระหนกตกใจ แล้วจึงกล่าวอุทานว่า นโม เป็นต้นบ้าง
ดังในลักกัณห์สูตร และธรรมเจดีย์สูตร และพรหมายสูตร และ
ธัญญชาสูตร ๑ ในลักกัณห์สูตรนั้นเนื้อความดังเชพว่า ครั้ง
เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ณธำมิตศาลาคูหาภูเขาวะเทยิกบรรพต ท้าว
โกษีย์พร้อมด้วยเทวบริวารเสด็จมาเฝ้าทูลถามปัญหา พระองค์ทรง
วินิจฉัยให้ท้าวเธอสิ้นสงสัย ท้าวโกษีย์ก็ทรงโสมนัสยินดี จึงเปดง
อุทานว่า นโม เป็นต้น ๑ ในธรรมเจดีย์สูตรนั้น มีความดังเชพว่า
พระเจ้าปดเลินทิโกศตเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวธรรม
เจดีย์ปริยาย แสดงความเลื่อมใสแล้วเปดงอุทานว่า นโม เป็นต้น ๑

ในพรหมายุต^{๔๕}นั้นมีความดังเชปว่า พราหมณคณาจารย์^{๔๖}หนึ่งนามว่า
พรหมาย^{๔๗} เป็นผู้^{๔๘}มีอายุ ๑๒๐ ปี อยู่ณะเมืองมฤดา ได้ฟังกคคัพ^{๔๙}
ดรรเดวิญพระผู้^{๕๐}มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงส่งอุตตฺรมาณพศิษย์^{๕๑}ใหญ่
ให้ไปลืบดู^{๕๒}ให้รู้ว่า พระองค์จะทรงพระคุณธรรมเป็นองค์อรหันต
ดัมมาดัมพทุรเจ้าจริงดังคำที่เถา^{๕๓}ด่อนหรือหาไม่ อุตตฺรมาณพไป
เฝ้าพิจารณาพระมหาบุรุษลักษณะในพระกายได้เห็นครบ ๓๐ ทักตาม
อย่างในลักษณะมนต์แล้ว เฝ้าถกครอยดูพระอิริยาบถอยู่ ๗ เดือน
แล้วดัดบับมาบอกเฝ้าพระคุณกถาให้พรหมาย^{๕๔}พราหมณ^{๕๕} พราหมาย^{๕๖}
พราหมณ^{๕๗}เกิดความเดื่อมได้ ตกจากอาคัน^{๕๘}แล้ว ทำผ้าห่มเฉียง
บ่าข้างหนึ่ง ยกอัญชัต^{๕๙}ประณม ผันพักตร์ต่อทิศที่พระองค์ได้ตั้ง
ประทับอยู่ เปรตง^{๖๐}อุทานว่า นโม เป็นต้น ฯ ในชนัญชานัน^{๖๑}ดูครัน^{๖๒}
มีความดังเชปว่า นางชนัญชานัน^{๖๓}พราหมณ^{๖๔}ผู้^{๖๕}ได้คาบ^{๖๖}นั้นอริยดำริกา
พราหมณ^{๖๗}ผู้^{๖๘}ดามีขอ^{๖๙}ให้^{๗๐}ดคำน^{๗๑}มัสการว่า นโม นั้น^{๗๒}เดี่ย เมื่อวัน^{๗๓}เดียง
พราหมณ^{๗๔} นางชนัญชานัน^{๗๕}ยกภาชนะ^{๗๖}ได้เข้า^{๗๗}ปายาด^{๗๘}มา^{๗๙}พลา^{๘๐}ดลง^{๘๑}เป็นการ
ศกใจ จึง^{๘๒}เปรตง^{๘๓}อุทานว่า นโม เป็นต้น ฯ นี่^{๘๔}เป็น^{๘๕}เรื่อง^{๘๖}ราว^{๘๗}ที่^{๘๘}มา^{๘๙}ของ
นโม ฯ ก็ นโม^{๙๐}นี้^{๙๑}ทั้ง^{๙๒}ผู้^{๙๓}ใหญ่^{๙๔}และ^{๙๕}เด็ก^{๙๖}ก็ได้^{๙๗}กำหนด^{๙๘}จำ^{๙๙}ไว้^{๑๐๐}ได้^{๑๐๑}แล้ว^{๑๐๒}โดย
มาก แต่^{๑๐๓}ที่^{๑๐๔}ทราบ^{๑๐๕}เนือ^{๑๐๖}ความ^{๑๐๗}แล้ว^{๑๐๘} ก็^{๑๐๙}แล้ว^{๑๑๐}ไป^{๑๑๑} ที่^{๑๑๒}ยัง^{๑๑๓}ไป^{๑๑๔}ไม่^{๑๑๕}ทราบ^{๑๑๖} ก็^{๑๑๗}ควร^{๑๑๘}ที่^{๑๑๙}
จะ^{๑๒๐}ทราบ^{๑๒๑} ไม่^{๑๒๒}ควร^{๑๒๓}จะ^{๑๒๔}ว่า^{๑๒๕}เพื่อ^{๑๒๖}เจ้อ^{๑๒๗}พิม^{๑๒๘}พำ^{๑๒๙}ไป^{๑๓๐}แต่^{๑๓๑}ปาก^{๑๓๒} ฯ นโม^{๑๓๓}นั้น^{๑๓๔}แปล
อย่าง^{๑๓๕}วิธี^{๑๓๖}รักษา^{๑๓๗}คัพ^{๑๓๘}ว่า นโม อัน^{๑๓๙}ว่า^{๑๔๐}ความ^{๑๔๑}นอบ^{๑๔๒}น้อม^{๑๔๓} เม^{๑๔๔} แห่ง^{๑๔๕}ข้า^{๑๔๖}พเจ้า^{๑๔๗}
อตถ^{๑๔๘} จม^{๑๔๙}มี^{๑๕๐} ตสฺส^{๑๕๑} ภควโต^{๑๕๒} แต่^{๑๕๓}พระ^{๑๕๔}ผู้^{๑๕๕}มี^{๑๕๖}พระ^{๑๕๗}ภาค^{๑๕๘}เจ้านัน^{๑๕๙} อรห^{๑๖๐}-โต^{๑๖๑} ผู้^{๑๖๒}เป็น^{๑๖๓}

อรหันต์ สมมาสัมพุทธส ผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าดังนี้ ๑ แปล
เป็นความไทยให้ชัดว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้
เป็นอรหันต์ ผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ทรง
พระคุณอันล้นพ้น จึงเป็นผู้ควรที่เทวดามนุษย์อมมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง
จะกระทำความนอบน้อม พระคุณนั้นจะพรรณนาไปเท่าใดคงไม่หมด
สิ้น จะแสดงเฉพาะพระคุณที่เป็นประธานในพระคุณทั้งปวงอันมาใน
นโม นั้น ๒ ประการ คือ อรหัตตคุณอย่าง ๑ สัมมาสัมพุทธคุณ
อย่าง ๑ ๑ พระอรหัตตคุณนั้น คือพระองค์เป็นผู้ไกล ผู้ควร
ขอซึ่งว่าพระองค์เป็นผู้ไกลนั้น คือไกลจากมตทิน ๓ ประการ ไกล
จากอาสวะ ๓ ประการ ไกลจากวิปดาศ ๓ ประการ ไกลจากอนุสัย
๓ ประการ ไกลจากอกติ ๔ ประการ ไกลจากคันถิกิเลศ ๔ ประการ
ไกลจากโอชะ ๔ ประการ ไกลจากโยคะ ๔ ประการ ไกลจาก
อุปาทาน ๔ ประการ ไกลจากมัจฉริยะ ๕ ประการ ไกลจาก
นิวรณ์ ๕ ประการ ไกลจากอนุสัย ๖ ประการ ไกลจากโลกธรรม
๘ ประการ ไกลจากมตทิน ๘ ประการ ไกลจากอกุศลกรรมบถ
๑๐ ประการ ไกลจากสังโยชน์ ๑๐ ประการ ไกลจากกิเลศ ๑๐
ประการ ไกลจากมิจฉัตตะ ๑๐ ประการ ไกลจากอกุศลจิตตูปาท
๑๐ ประการ ไกลจากตัณหา ๑๐๘ ประการ ไกลจากกิเลศ
๑๕๐๐ ประการ ๑ กิเลศทั้งหลายเหล่านี้ ไม่มีในพระองค์ พระองค์
ตะกิเลศเหล่านี้ด้วยสัมมาเจตนา คือ อริยมรรค และละด้วย

ด้วยปฏิบัติสัทธิปทาน คืออริยมถ และตะเตยด้วยนิสสรณปทาน คือ
 นิพพาน ฯ อนึ่งพระองค์ไถ่ได้จากอาวตนาทั้ง ๒ ประการ คือ
 ภายประโยค วจีประโยค คือความคุ้นเคยกายและวาจาในก่อน ๆ
 เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าเป็นผู้ไถ่ ฯ ที่ว่าเป็นผู้ควรนี้ คือพระองค์
 เป็นผู้ควรที่เทวดามนุษย์อมนุษย์ทั้งปวง จะมอบน้อมถวายนมัสการ
 กระทำสักการบูชาด้วยอามิสและธรรม ๒ ประการ เพราะบูชาที่เป็น
 ไปในพระองค์ย่อมเป็นของมีผลอันไพศาล ดังนายสุนทมาดาการ
 บูชาด้วยดอกมณี และจุเพกสาฎกพราหมณ์ถวายผ้าสาฎก ได้รับ
 ผลในทิฐฐธรรม มีชื่อเสียงโด่งดังในพุทธกาลนี้ การบูชาในสมัย
 เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วก็มีอันส่งส่คุณปานกัน บัณฑิต
 ได้ประพันธ์แต่งไว้ดังนี้ว่า ตัญจนเต นิพพุเต จาปี สม
 จิตฺตํ สมํ ผลํ เมื่อพระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ หรือเสด็จดับขันธปรินิ
 พพานแล้วก็ดี จิตต์ของผู้บูชาเสมอกันเหมือนกัน ผลก็มีเสมอกัน
 เหมือนกัน ดังนี้ นี่เป็นส่วนอามิสบูชา ฯ ธรรมบูชานี้ได้แก่การ
 ประพฤติปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระองค์ ก็คำสอนที่เป็นส่วน
 ปฏิบัตินั้น คือ คีต สมาริ บัญญา ความดำรงมรรควัฏกายวาจา
 เรียกว่าคีต ความดำรงมรรวัจจิตต์ เรียกว่า สมาริ ความดำรงม
 รรวัทวิริ เรียกว่าบัญญัติ การมาปฏิบัติสักขาทั้ง ๓ ประการนี้ เรียก
 ธรรมบูชา หรือปฏิบัติบูชา ฯ บูชานั้นนับว่าเป็นบูชาอย่างยิ่ง
 เพราะได้ทรงแสดงแก่พระอานนท์ในปรินิพพานสมัยว่า โย โข อานนฺท

ดก่อนอาณนท^๑ ผู้ใดเป็นภิกษุ ภิกษุณีก็ดี เป็นอุบาสกและอุบาสิกาที่ดี
มาประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเราด้วยบช^๒อย่าง
ยัง ดึง^๓ บช^๔อย่างนั้นชื่อว่า^๕เป็นบช^๖อย่างยัง^๗นั้น เพราะมีผลยิ่งกว่าอามิ^๘
บช^๙ จะทำ^{๑๐}บช^{๑๑}ให้^{๑๒}ยิ่งถึง^{๑๓}ขีด^{๑๔}ที่สุด^{๑๕} คือ พระนิพพาน การบช^{๑๖}ใน
พระองค์ มี^{๑๗}อันถึง^{๑๘}สุด^{๑๙}เช่น^{๒๐}นี้ เพราะฉะนั้นจึง^{๒๑}เป็นผู้^{๒๒}ควร^{๒๓}ที่^{๒๔}เทวดาและ
มนุษย์^{๒๕}อม^{๒๖}มนุษย์^{๒๗}ทั้ง^{๒๘}ปวง^{๒๙}จะ^{๓๐}นอบ^{๓๑}น้อม^{๓๒}ถวาย^{๓๓}นม^{๓๔}การ^{๓๕}กระทำ^{๓๖}ดี^{๓๗}การ^{๓๘}บช^{๓๙} ฯ
อนึ่ง^{๔๐}พระองค์^{๔๑}เป็นผู้^{๔๒}ควร^{๔๓}แล้ว เพื่อ^{๔๔}จะ^{๔๕}บัญญัติ^{๔๖}พระ^{๔๗}ธรรม^{๔๘}วินัย^{๔๙}ดัง^{๕๐}ด่อน
บริษัท^{๕๑} เพราะ^{๕๒}พระองค์^{๕๓}เป็นผู้^{๕๔}เกิด^{๕๕}จาก^{๕๖}กิ^{๕๗}เลส^{๕๘} ธรรม^{๕๙}และ^{๖๐}วินัย^{๖๑}ที่^{๖๒}พระองค์^{๖๓}
ทรง^{๖๔}บัญญัติ^{๖๕} ทรง^{๖๖}แล้ว^{๖๗}ด้วย^{๖๘}ความ^{๖๙}เป็น^{๗๐}ผู้^{๗๑}ไม่^{๗๒}เกิด^{๗๓} เพราะ^{๗๔}ฉะนั้น^{๗๕}
พระองค์^{๗๖}จึง^{๗๗}เป็นผู้^{๗๘}ควร^{๗๙} มี^{๘๐}เนื้อ^{๘๑}ความ^{๘๒}ดัง^{๘๓}เข^{๘๔}ปด^{๘๕}ดัง^{๘๖}แต่^{๘๗}ดง^{๘๘}มา^{๘๙}ฉะนั้น^{๙๐} ฯ

ดัม^๑มา^๒ดัม^๓พุท^๔ท^๕ค^๖ุณ^๗นั้น คือ^๘พระองค์^๙เป็นผู้^{๑๐}ตรัส^{๑๑}รู้^{๑๒}แล้ว^{๑๓}เอง^{๑๔}ชอบ^{๑๕}
อธิบาย^{๑๖}ว่า^{๑๗}พระองค์^{๑๘}ไม่^{๑๙}มี^{๒๐}ครู^{๒๑}อา^{๒๒}จ^{๒๓}าร^{๒๔}ย^{๒๕}ใน^{๒๖}ทาง^{๒๗}พระ^{๒๘}โ^{๒๙}ช^{๓๐}ิ^{๓๑}ณ^{๓๒}า^{๓๓}ณ^{๓๔} ได้^{๓๕}ตรัส^{๓๖}รู้^{๓๗}
โดย^{๓๘}ดำ^{๓๙}พ^{๔๐}ัง^{๔๑}พระ^{๔๒}องค์^{๔๓}เอง^{๔๔} ความ^{๔๕}ตรัส^{๔๖}รู้^{๔๗}ของ^{๔๘}พระ^{๔๙}องค์^{๕๐}ไม่^{๕๑}วิ^{๕๒}ปริ^{๕๓}ต^{๕๔}จาก^{๕๕}ความ^{๕๖}
เป็น^{๕๗}จริง^{๕๘}ไป^{๕๙} ธรรม^{๖๐}ที่^{๖๑}พระ^{๖๒}องค์^{๖๓}ได้^{๖๔}ตรัส^{๖๕}รู้^{๖๖}แล้ว^{๖๗} ก็^{๖๘}เป็น^{๖๙}ธรรม^{๗๐}อัน^{๗๑}จริง^{๗๒}
จึง^{๗๓}ชื่อ^{๗๔}ว่า^{๗๕} ตรัส^{๗๖}รู้^{๗๗}แล้ว^{๗๘}เอง^{๗๙}ชอบ^{๘๐} ฯ ธรรม^{๘๑}ที่^{๘๒}จริง^{๘๓}นั้น ได้^{๘๔}แก่^{๘๕} ทุก^{๘๖}ข^{๘๗}๓^{๘๘}
สมุ^{๘๙}ทัย^{๙๐} ๓ นิ^{๙๑}โร^{๙๒}ธ^{๙๓} ๓ ม^{๙๔}ร^{๙๕}ร^{๙๖}ค^{๙๗} ๓ จึง^{๙๘}เรีย^{๙๙}ก^{๑๐๐}ว่า^{๑๐๑}อ^{๑๐๒}ริ^{๑๐๓}ย^{๑๐๔}ธ^{๑๐๕}ัจ^{๑๐๖}จ^{๑๐๗} ก็^{๑๐๘}ธรรม^{๑๐๙}ซึ่ง^{๑๑๐}ได้^{๑๑๑}นาม^{๑๑๒}
บัญญัติ^{๑๑๓}เรีย^{๑๑๔}ก^{๑๑๕}ว่า^{๑๑๖}อ^{๑๑๗}ริ^{๑๑๘}ย^{๑๑๙}ธ^{๑๒๐}ัจ^{๑๒๑}จ^{๑๒๒}ๆ^{๑๒๓}นี้ แ^{๑๒๔}ด^{๑๒๕}ว่า^{๑๒๖}ของ^{๑๒๗}จริง^{๑๒๘}ของ^{๑๒๙}พระ^{๑๓๐}อ^{๑๓๑}ริ^{๑๓๒}ย^{๑๓๓}เจ้า^{๑๓๔}ของ^{๑๓๕}จริง^{๑๓๖}
ไป^{๑๓๗}จาก^{๑๓๘}ข^{๑๓๙}้า^{๑๔๐}ค^{๑๔๑}ก^{๑๔๒} ของ^{๑๔๓}จริง^{๑๔๔}ยัง^{๑๔๕}ความ^{๑๔๖}เป็น^{๑๔๗}อ^{๑๔๘}ริ^{๑๔๙}ย^{๑๕๐}ให้^{๑๕๑}ดำ^{๑๕๒}เร^{๑๕๓}็^{๑๕๔} ของ^{๑๕๕}จริง^{๑๕๖}อัน^{๑๕๗}ประ^{๑๕๘}เด^{๑๕๙}ริ^{๑๖๐}ฐ^{๑๖๑}
ที่^{๑๖๒}แ^{๑๖๓}ด^{๑๖๔}ว่า^{๑๖๕}ของ^{๑๖๖}จริง^{๑๖๗}แห่ง^{๑๖๘}พระ^{๑๖๙}อ^{๑๗๐}ริ^{๑๗๑}ย^{๑๗๒}เจ้า^{๑๗๓}นั้น โดย^{๑๗๔}เนื้อ^{๑๗๕}ความ^{๑๗๖}ว่า^{๑๗๗} พระ^{๑๗๘}อ^{๑๗๙}ริ^{๑๘๐}ย^{๑๘๑}เจ้า^{๑๘๒}
ทั้ง^{๑๘๓}หลาย^{๑๘๔}เป็น^{๑๘๕}เจ้า^{๑๘๖}ของ^{๑๘๗}อ^{๑๘๘}ริ^{๑๘๙}ย^{๑๙๐}ธ^{๑๙๑}ัจ^{๑๙๒}จ^{๑๙๓} ผู้^{๑๙๔}ซึ่ง^{๑๙๕}จะ^{๑๙๖}เป็น^{๑๙๗}พระ^{๑๙๘}อ^{๑๙๙}ริ^{๒๐๐}ย^{๒๐๑}เจ้า^{๒๐๒} ต้อง^{๒๐๓}รู้^{๒๐๔}เห็น^{๒๐๕}

ของจริงทั้ง ๕ นกอน หาเป็นอริยเจ้าก่อนไม่เห็นไม่ พระอริยเจ้า
เหลาด่าวกทงหลาย แม่ใดเป็นเจ้าของอริยัตถ์ โดยที่ควรตัวก็จริง
ถึงกระนั้นก็ชื่อว่าตามแต่ใจ หาใช่เจ้าของไม่ พระผู้มีพระภาค
เจ้านั้นแต่ ชื่อว่าเป็นเจ้าของอริยัตถ์ เพราะฉะนั้นท่านจึงได้กล่าว
สามกุกัสีกา เทศนาอริยัตถ์ ๕ อันเต็มเต็งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ยกเปิดได้เอง ๗ ที่แปลว่า ของจริงไปจากข้าศึกนั้น โดยเนื้อความ
ว่า ถรรพิกิเลสตามกกรรมทั้งหลาย เรียกว่าข้าศึกในทณ ผู้ซึ่ง
มารู้อริยัตถ์ ๕ แล้ว ข้าศึกเหล่านั้นยอมไม่ แต่ผู้ทรมตามทหัตถ์
วาทนาคะไม่ได้ ตะได้แต่ผู้ซึ่งรักก่อน ๗ ที่แปลว่า ของจริงยังความ
เป็นอริยเจ้าให้ดำเจ้านั้น โดยเนื้อความว่า เมื่อผู้ใดมารู้ด้วยปัญญา
ว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึง
ความดับทุกข์ พร้อมด้วยปริวิตถุ ๓ อากา ๑๒ ก็ทำให้ผู้นั้นดำเจ้านั้น
พระอริยเจ้า ๗ ที่แปลว่าของจริงอันประเสริฐนั้น โดยเนื้อความว่า
เป็นของจริงแท้ๆ คือทุกข์ทุกขจริง เหตุให้เกิดทุกข์เกิดจริง ความ
ดับทุกข์ดับจริง ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็เป็นข้อปฏิบัติที่จริง
อริยัตถ์ ๕ มีอรรถาธิบายดังนี้ ๗ สกขัตตเตน ปญญาทานชนธา
ทุกขา ในทุกขอริยัตถ์นั้น กล่าวโดยย่อแล้ว ก็ได้แก่อุปาทาน
การที่เข้าไปยึดมั่นเจริญหิจะให้เป็นไปตามความปรารถนาของตน ครั้น
เมื่อบริณจันธิ์ไม่สิ้นไปตามความประสงค์ก็เกิดเดือดร้อนด้วยประการ
ต่างๆ อุปาทานอันเป็นเหตุของทุกข์นั้น เป็นผลมาแต่ต้นหา ดม

ด้วยพระবাদว่า ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ อุปาทานย้อมมํพฺร้อมเพรา
 คณฺหาเป็นเหตุเป็นปัจจัยดังนี้ ฯ ตณฺหานํ ได้แก่ความทะยานอยาก
 ต่างๆ ความทะยานอยากนั้นจัดเป็น ๓ คือ ทะยานอยากในสิ่งที่พอ
 ใจซึ่งตนยังไม่ได้ เรียกว่ากามตณฺหาอย่าง ๑ ครั้นได้มาแล้ว
 อยากให้มีเป็นคงที่อยู่อย่างนั้นไม่ให้เสื่อมชดเป็นอันตราย เรียกว่า
 ภวตณฺหาอย่าง ๑ ครั้นสิ่งนั้นเสื่อมชดมาพิบัติอันตรธานไป ทะยาน
 อยากจะให้ได้กลับคืนมา เรียกว่าวิภวตณฺหา ความทะยานอยาก
 ทั้ง ๓ ประการนี้ แต่จะอย่างไรเป็นเหตุแห่งทุกข์ เมื่อจะดับทุกข์
 ก็ต้องดับความทะยานอยากอันเป็นมูลเหตุ ทุกข์จึงจะดับสนิท เรียก
 ว่านิโรธ ข้อปฏิบัติที่จะดับตณฺหานํ เรียกว่า มรรค แปลว่าทาง
 ดำเนินไปนิพพาน และแปลว่าควรแสวงให้มีในสันดาน และแปลว่า
 ฆ่าตณฺหา มรรคนั้นเมื่อกล่าวโดยย่อแล้วก็คือ คีต ๘ มารี บัญญา
 เมื่อเรียงลำดับกันเป็น ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ฯ พระผู้มี
 พระภาคเจ้าได้ทรงตรัสอธิบายถึง ๕ ประการ โดยต้องแท้ ไม่มี
 ใครเป็นครูอาจารย์ จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ พระองค์เป็น
 ผู้ศรัทธาด้วยพระอรหัตตคุณ และสัมมาสัมพุทธคุณฉะนั้น เพราะ
 ฉะนั้นจึงเป็นผู้ควรนอบน้อม ฯ กิริยาที่นอบน้อมต่อพระผู้มีพระภาค
 เจ้านั้น จัดตามกรรมทวารเป็น ๓ คือกาย ๑ วจา ๑ ใจ ๑ การ
 ที่ประณมหัตถ์นมัสการกราบไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ชื่อว่า

นอบน้อมด้วยกาย การกล่าววาทาพรรณนาพระคุณนั้น ๆ เรียกว่า
 นอบน้อมด้วยวาจา ใจมาระลึกถึงพระคุณนั้น ๆ เกิดประสาธต์เต็มได้
 เรียกว่านอบน้อมด้วยใจ ฯ อีกประการหนึ่ง การมาเว้นจากกาย
 ทุจจวิต ๓ ประการ ก็ชื่อว่านอบน้อมด้วยกาย วาจาที่มาจากใจ
 ทุจจวิต ๔ ประการ ก็ชื่อว่านอบน้อมด้วยวาจา ใจที่มาจาก
 มโนทุจจวิต ๓ ประการ ก็ชื่อว่านอบน้อมด้วยใจ ฯ บุคคลผู้ใดมา
 เว้นจากทุจจวิตกายวาจาใจได้ในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าทำการนอบ
 น้อม เมื่อมาเว้นได้แล้วก็ชื่อว่าทำการนอบน้อมเต็ม บัณฑิตผู้จะ
 ทำความนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ควรพินิจเพื่อเจ้อไป
 แต่ปากเปล่า ๆ ควรทำใจให้เต็มได้ในอหัตตคุณและสัมผัสพุท
 ฑคุณดังแสดงมา ก็จะเป็นดีวิธวิธดีพิพัฒน์มกค อธิฐวิบุตยผลธภาพ
 แก่ตนแด่ ฯ

ก่อนจะได้แสดงเรื่อง ธรรมคุณ โดยพระบาลีว่า พุทธิ สรณ
 คุณามิ เป็นอาทิ อันเป็นกิจที่ ๒ แห่ง นโม เป็นลำดับไป ธรรมคุณ
 นั้น แปลว่าความถึงพระรัตนตรัยเป็นที่ระลึก ได้แก่การเต็มได้แต่
 แปลงวาจาออกมาว่า พุทธิ สรณ คุณามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้า
 ว่าเป็นที่ระลึก ธรรมิ สรณ คุณามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมว่า
 เป็นที่ระลึก สงฺฆิ สรณ คุณามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นที่
 ระลึก พุติยมปิ แม้วาระที่ ๒ ฯ ๓ ฯ ตติยมปิ แม้วาระที่ ๓ ฯ ๓ ฯ

พึงประพฤติตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามสติกำลัง ทุกข-
 นิสรุณสุเสว ภาคี อสุสฺสึ อนาคเต พึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความ
 ออกไปจากทุกข์ทีเดียว ในอนาคตดังนี้ ๆ ก็วิธีที่กล่าวว่า พุทธิ สรณิ
 คจฺณามิ เป็นต้น ดังแสดงแล้วนี้ ปฏิบัติตามนัยที่ทรงอนุญาต แก่
 พระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้จะไปประกาศพระศาสนาในทิศต่าง ๆ แดทรง
 อนุญาตให้บรรพชาแก่ดามเนร มีดามเนรราหุเป็นต้น แดทรง
 แสดงองค์ของอุบาสกแด่อุบาสิกา ในที่ต่าง ๆ มีมหานามสูตรเป็นต้น
 อาศัยเหตุนี้ ควรแบ่งศีลนคมนเป็น ๓ คือ ศีลนคมนของภิกษุอย่าง
 หนึ่ง ของดามเนรอย่างหนึ่ง ของอุบาสกอุบาสิกาอย่างหนึ่ง การ
 บวชด้วยศีลนคมนของภิกษุนั้น ภายหลังเลิกใช้ เป็ดยนเป็นญัตติ
 จตุตถกรรมวาจา ยังคงอยู่แต่ศีลนคมนของดามเนร แด่อุบาสก
 อุบาสิกา ผู้ที่จะสำเร็จบรรพชาเป็นดามเนร ต้องถือพระรัตนตรัย
 เป็นศีลน ในวาระที่ว่า สงฺฆิ สรณิ คจฺณามิ ศีลนคมนของ
 ดามเนรเนื่องด้วยศีล ถ้าศีลขาด ศีลนคมนก็ขาด ต้องกลับขอ
 ศีลนคมนใหม่ ส่วนศีลนคมนของคฤหัสถ์ในบาติว่าด้วยศีลนคมน
 ก็ทรงแสดงเบญจศีล ติด กับศีลนคมนทุกแห่ง แต่คฤหัสถ์ผู้ดวง
 เบญจศีล ไม่มีแก่ว่าจะขาดอย่างดามเนรหรือไม่ แสดงไปโดย
 นัยอื่นว่า ศีลนคมนแห่งคฤหัสถ์จะขาดต้องประการ คือนับถือสิ่ง
 อื่นหรือผู้อื่นยิ่งกว่าพระรัตนตรัยอย่างหนึ่ง ทำกาถกิริยาตาย
 อย่างหนึ่ง องค์ต้องประการนี้ ไม่เกี่ยวข้องกับการดวงเบญจศีล

ต้นนิษฐานว่า คัดแห่งภพที่สถิตชนชาติก็เป็นไปส่วนคัด ไม่ทำลาย
 ธรรมคณให้ขาด อย่างธรรมคณแห่งดามเนร เมื่อแบ่งธรรมคณ
 ทั่วไปเป็นสอง คือ โถกียธรรมคณ ๑ โลกุตตรธรรมคณ ๑ ธรรม
 คณของโถกียชน ซึ่งกตัมภกดอกแปรมันไม้นั้นคงเป็นหนึ่งแน่จัดเป็น
 โถกียธรรมคณ ธรรมคณของอริยบุคคล ตั้งแต่โสดาบันนี้ ขึ้นไป
 จัดเป็นโลกุตตรธรรมคณ โถกียธรรมคณที่จะขาด ก็เพราะไม่
 ดัดชากับปัญญา จะคงอยู่ได้ก็เพราะถึงพร้อมด้วยดัดชากับปัญญา
 ส่วนโลกุตตรธรรมคณ เป็นของไม่กตัมภกดอกคั่นคลาย เพราะถึง
 พร้อมด้วยดัดชากับปัญญา บุคคลผู้ใด ไม่ได้กระทำอนันตริยกรรม
 อย่างพระเทวทัตต์ และพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยว่า
 เป็นธรรมะแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่ไปสู่ทุคติ มีพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า
 เปเกจิ พุทธิ สรณิ คตาเส ชนทั้งหลาย เหล่าใด เหล่าหนึ่ง
 ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่ระลึก น เต คมิสุสนติ อปายภูมิ ชนเหล่า
 นั้นย่อมไม่ไปอบายภูมิ ปหาย มานุสํ เทหิ เทวกายํ ปรีปุ
 เรสุสนติ ตกายเป็นของมนุษย์เสียแล้ว จักยังกายทิพย์ให้บริบูรณ์
 ดังนี้ ๖ เมื่อมายังดัดชากับปัญญา อันเป็นเบื้องต้นของธรรมคณ
 ให้บริบูรณ์แล้วจะอาจดวงสังสารทุกข์เสียได้ ดัดชานั้นพึงกำหนดตาม
 พุทธภาษิตในอนุคตริยสูตรดังนี้ว่า โย จ โข ภิกขเว ตถาคตํ วา
 ตถาคตสาวกํ วา อนุสุตริ ตุก่อนภิกษุทั้งหลายผู้ใดแตมา
 ระลึกถึงตถาคตหรือสาวกของตถาคต มีความเชื่อดังนั้น มีความรัก

ดังนี้ ถึงโดยส่วนเดียว เต็มไฉนทีเดียว ความตามระตักอันนี้เป็น
 ของผู้นั้น เป็นความระตักอย่างยิ่งกว่าความระตักทั้งหลาย เพราะ
 เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วง
 โสภปริเวณการ เพื่อความดั่งตัมแห่งทุกขโทมนัส เพื่อบรรลุนิ
 ธิมรรค เครื่องนำสัตว์ออกไป เพื่อกระทำพระนิพพานให้แจ้งดังนี้ ฯ
 ส่วนปัญญานั้นพึงสาธกด้วยพุทธภาสิตคาถาว่า โย จ พุทธญ
 ฆมมญญจ สงมญจ สรณํ คโต ผู้ใดถึงพระพุทเจ้าด้วย พระ
 ธรรมด้วย พระสงฆ์ด้วย ว่าเป็นสรณะแล้ว จตุตถาริ อริยสัจจานิ
 สมมปฺปญฺญา ย ปสฺสตี มาเห็นอริยสัจทั้งสี่ด้วยปัญญาอันชอบ
 ทุกข์ ทุกขสมุปฺปาตํ คือทุกข์และต้นเหตุเป็นแดนเกิดขึ้นพร้อมแห่ง
 ทุกข์ คืออสมุทัย ทุกขสฺส จ อติทุกฺมํ และความก้าวล่วงแห่ง
 ทุกข์ คือนิโรธ อริยญฺญจฺจิกิ มคฺคิ และมรรคมีองค์ ๘ อันไป
 จากข้าศึก ทุกขุปสมคามินิ ให้ถึงพระนิพพานเป็นที่เข้าไประงับทุกข์
 เอตํ โข สรณํ เขมํ นี้แต่เป็นสรณะอันเกษม เอตํ สรณมุตฺตมํ
 นี้เป็นสรณะอันอุดมของผู้นั้น เอตํ สรณมาคมมฺ ผู้นั้นอาศัยอนัน
 เป็นสรณะแล้ว สพฺพทุกฺขา ปมฺจุจตี ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้
 ดังนี้ ฯ ดังทราบบัญญา เป็นคุณหนุนสรณคมนให้มั่นคง ทำผู้
 ถึงพระรัตนตรัยให้พ้น ดังสาร ทุกข์ได้ โดยนัย พุทธภาสิต ดังแสดง มา
 ดังเช่นผู้ ถอพระพุทเจ้าค่านา พึงทราบอรรถาธิบายแห่งสรณคมน
 ดังได้แสดงมา พึงปลุกสติทราบบัญญาให้มั่นคง ในคุณพระพุท

พระธรรม พระสงฆ์ ก็จะได้ประสิทธิ์วิบุลยผลตามขันมานุขันม-
ปฏิบัติ^{นั้น}ทุกดังทุกประการ ดังแสดงมานะ^{นี้} ๖

สวนานิสงส์เทศนา

เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสาวโก.....นิพฺพิหนฺติ
นิพฺพิหนฺติ วิรชชติ วิราคา วิมฺบฺจติ วิมุตฺตสมฺมิมิ วิมุตฺตมิตฺติ ญาณํ
โหติ จีณา ชาติ วุสํติ พุรฺหมจฺจิริยํ กตํ ภาระิณิยํ นาปรี อิตฺ-
ถตฺตยายาติ ปชานาตีติ ฯ

บัดนี้ จะได้แสดงอานิสงส์ของการฟังธรรมเป็นลำดับไป ดำเนิน
ความว่า สุตฺวา องค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้าได้ทรงแสดง
อานิสงส์แห่งการฟังธรรมไว้ ๕ ประการ ดังนี้ว่า

ปณฺจิเม ภิกฺขเว อานิสฺสา ธมฺมสฺสวเน ตุกฺกอนภิกฺขุทั้งหลาย
อานิสงส์ของการฟังธรรมเหล่านี้ ๕ ประการ กตเม ปณฺจ อานิสฺสํ ๕
เป็นฉน อสฺสํ สฺสนาติ ผู้ฟังย่อมได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง ๑ ฯ สุตํ ปริ-
โยทปติ สิ่งใดที่ได้ฟังแล้ว เมื่อฟังอีกย่อมจะเข้าใจในสิ่งนั้นชัดเจนขึ้น
ดังพระยสฺสกุตฺตบุคฺคได้ฟังพระธรรมเทศนาภิกฺษุทั้งหลายก็ด้วยกันต้องครว
ครวแรกได้สำเร็จพระโสดาปัตติผล ครวหลังฟังที่สมเด็จพระศาสดา
ทรงแสดงแก่เศรษผู้มีบาปที่คิดตามมา ได้สำเร็จพระอรหัตผล ๑ ฯ
กมฺปิ วิหนฺติ ย่อมจะบันเทิงความสงสัยเสียได้โดยครบข้าง โดย
เทียบเคียงข้าง ๑ ฯ ทิฏฺฐิ อฺหํ กโรติ ย่อมทำความเห็นของคนให้
ตรงต่อคลองธรรมที่ถูกต้อง ๑ ฯ จิตฺตมสฺส ปสฺสีติ จิตต์ของ
ผู้ฟังย่อมผ่องใส เพราะตั้งใจไปในธรรม ไม่เป็นโอกาสแห่งเครื่อง
มัวหมองจะฟังเข้ามาในขณะฟังธรรม ๑ ฯ อิเม โข ภิกฺขเว

ปณฺจานิสํสา ฌมฺมสุทฺตเน ^๕ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสฺงส์ของการ
ฟังธรรม & ประการฉนั้นแล ฯ

บัณฑิตพุทธศาสนิกชนผู้เห็นอำนาจประโยชน์เช่นนั้นเป็นต้น จึงพอ
ใจในธรรมดวงะกิจ แม้ตั้งแต่พระธรรมดามีศรบรมศาสดาจารย์
ผู้สามารถอาจหาญ รอบรู้เป็นพระสัพพัญญูเจ้า กระนั้นพระองค์ยัง
ทรงฟังเทศน์ พระโหราณาจารย์เห็นเป็นการอัศจรรย์ ควรเป็นแบบ
อย่าง จึงตั้งเขปเนือความนั้นประพันธ์เป็นคาถาดำหรับตั้งวิธยาย เพื่อ
ป้องกันภยันตรายดำเ็จลัดวัดคิมงคล ดังนั้ว่า

เอกทา ฌมฺมราชาปี ^๕เคลณฺณนาภิปิโต

จุนฺทตฺตเถเรน ตณฺณเว ^๕ภณา เปตฺวาน สาทรํ

สมฺโมทิตฺวา จ อาพาธา ^๕ตมฺหา วุฏฺฐาสี ฐานโส ฯ

ความว่า คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าผู้เป็นธรรมราชา ทรงพระ
ประชวร โปรดให้พระจุนทเถระแสดงธรรมโดยเอือเพื่อ ทรงบันเทิง
พระทัย หายประชวรในขณะนั้น ^๕ดังนั้ ฯ เอเตน ^๕สจฺจวชฺเชน
โสตุถิ เต โหตุ สพฺพทา (^๕ซื่อนเป็นความจริง) ด้วยการกล่าวจริงนี้
ขอความลัดดีจึงมีแก่ท่านทุกเมื่อดังนั้ ฯ

เมื่อจะแสดงอานิสฺงส์แห่งการฟังธรรมของอริยสาวกนักฟังอันมี
ในที่สุดแห่งพระศุครต่าง ๆ อย่างลุดสุดดังนั้ว่า เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว
สุทฺวา อริยสวโก ^๕อริยสาวกผู้ดับแล้วเห็นอย่างนั้ นิพฺพินฺนุติ

ยอมเบื่อน่าย เกิดนิพพิทาญาณ นิพพิทํ วิราชติ เมื่อเบื่อน่าย
ยอมไมยินดี วิราคา วิมุจติ เพราะไมยินดี จิตต์กัณมุคตติหุดพัน
ไมถอมันด้วยอุปาทาน เกิดวิมุคตติญาณรู้ตัวว่าพ้นแล้ว ด้นชาติ
อยู่จบพรหมจรรย์ หมดกรณัยกัจ ดิงน ๗

เมื่ออธิบายว่า นิพพิทา ความเบื่อน่ายนั้นจัดเป็น ๒ อย่าง คือ
เบื่อน่ายโดยธรรมดาอย่างหนึ่ง เบื่อน่ายเกิดจากปัญญาอย่างหนึ่ง ๗
เบื่อน่ายโดยธรรมดานั้น คือ เดอกเบือ ดิงใดก็ไมชอบ ก็เบือใน
ดิงนั้น ดิงใดที่ชอบก็ไมเบือในดิงนั้น หรือเบือตามกาลเวตา เช่นดิง
อยู่ในวัยนั้น ๆ เบือน่ายในดิงผิดวัย ดิงที่ถูกวัยไมเบือน่าย หรือ
เบือน่ายในเวตาที่อม ไมเบือในเวตาที่หิว เช่นนั้นเป็นต้น จัดเป็น
เบือน่ายโดยธรรมดา เบือน่ายเช่นนี้ยอมมีทั่วไปในมนุษย์และ
สัตว์ทั้งปวง ๗ เบือน่ายที่เกิดจากปัญญานั้น คือไมเดอกเบือน่าย
เบือน่ายทั้งด้น และไมตะพะเวกาตเวตา ยอมเป็นไปในกาลทั้งปวง
เพราะมาเห็นตามสภาวะธรรม ว่าไมเที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
โดยพุทธานุสสิดาภาว่า สพุเพ สงขารา อนิจจาติ เป็นต้น ความว่า
เมื่อใดบุคคลมาเห็นด้วยปัญญาว่า ดิงซารทั้งหลายทั้งปวงไมเที่ยง
เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา เมื่อนั้นยอมเบือน่ายในทุกข์
อนันนเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์หมดจติ ดิงน ๗ แท้จริง ขันชอว่า
ทุกข์ ยอมเป็นทั้งเบือน่ายด้วยกันทั้งด้น แต่ความเข้าใจผิด ลำคัญ
ทุกข์เป็นสุข ถึงเจตนาของบุคคลก็ยินดีสุข แต่กลายเป็นยินดีทุกข์

เพราะไม่รู้จักทุกข์ สัมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้ใน
อภินิพัตตสูตรดังนี้ว่า ผู้ใดรักรูป ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ (เพราะรูป
เป็นทุกข์) ผู้ใดรักทุกข์ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นทุกข์ ฯ ผู้ใดรักเวทนา
ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ (เพราะเวทนาเป็นทุกข์) ผู้ใดรักทุกข์ ผู้นั้นย่อม
ไม่พ้นทุกข์ ฯ ผู้ใดรักสัญญา ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ (เพราะสัญญา
เป็นทุกข์) ผู้ใดรักทุกข์ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นทุกข์ ฯ ผู้ใดรักสังขาร
ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ (เพราะสังขารเป็นทุกข์) ผู้ใดรักทุกข์ ผู้นั้นย่อม
ไม่พ้นทุกข์ ฯ ผู้ใดรักวิญญาณ ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ (เพราะวิญญาณ
เป็นทุกข์) ผู้ใดรักทุกข์ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นทุกข์ ดังนี้ ฯ ในโลก
ธรรมส์ตรึงตรงแสดงทงส่วนที่เป็นอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณว่าเป็น
ทุกข์ อิฏฐารมณเป็นที่ชอบใจ อนิฏฐารมณไม่เป็นที่ชอบใจของ
บุคคล ฯ ชอบอิฏฐารมณ ก็ชื่อว่าชอบทุกข์นั่นเอง เมื่อชอบทุกข์
ก็ชื่อว่าไม่เบื่อหน่ายในทุกข์ ผู้มาเห็นด้วยปัญญาว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นอนัตตา ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ทั้งปวง ทั้งที่เข้าใจดำคัญถูกและ
ผิดดังแสดงมา เพราะฉะนั้นเป็นอันหมดปัญหาข้อที่ว่า เบื่อหน่ายใน
ทุกข์ ฯ อาการเบื่อหน่ายดังนี้แต่ เรียกว่าเบื่อหน่ายเกิดจากปัญญา
จัดเป็นนิพพิทาญาณ ฯ

วิราคะในระหว่างนิพพิทาญาณ หมายถึงอริยมรรค คือ ได้ตา
ปัตติมรรค สังกาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค ฯ แต่
ในอัครปัสสาคสูตรหมายความว่า ธรรมทั้งห้าขาดเหตุนั้น เป็น

ไวพจน์ของวิราคะต้น คือ มทนินมุตโน ธรรมยังความเมาให้ต่าง ๆ
 ปิปาสวินโย ความนำเลี้ยงซึ่งความกระหาย ๆ อาลยสมุคฺคาโต
 ความถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลย ๆ วัณฺณบุจฺเจโท ความเข้าไปตัดเลี้ยงซึ่ง
 วัณฺณะ ๆ ตณฺหกุชโย ความสิ้นแห่งตัณหา ๆ นิโรธो ความดับ ๆ
 นิพฺพานํ ธรรมชาติหาเครื่องเลี้ยงดแทนมิได้ ฯ

วิมุตติจิตเป็น ๕ อย่าง คือ ตทังควิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยองค์
 นั้น ๆ ได้แก่การระงับอกุศลเจตสิกได้เป็นคราว ๆ วิธัมมณวิมุตติ
 ความหลุดพ้นด้วยข่มไว้ ได้แก่การระงับกิเลสกำมและอกุศลธรรม
 ด้วยกำลังฌาน สัมมูตฺตวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยตัดขาด ได้แก่
 การระงับกิเลสด้วยอริยมรรค ปฏิบัติสัทธิวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วย
 สงบราบ ได้แก่อริยผล นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยออกไป
 ไปเสีย ได้แก่นิพพาน ฯ วิมุตติ ๕ ประการนี้ ย่นลงเป็น ๒ คือ
 กุปฺปวิมุตติ วิมุตติที่กำเรบได้ พันแต่อกดับไม่พัน อย่าง ๑ อกุปฺป-
 วิมุตติ วิมุตติที่ไม่กำเรบ พันแต่เป็นอันพัน วิมุตติ ๒ ในเบื้องต้น
 จัดเป็นกุปฺปวิมุตติ วิมุตติ ๓ ในเบื้องปลาย จัดเป็นอกุปฺปวิมุตติ ฯ
 กุปฺปวิมุตติ เป็นโถกียวิมุตติ อกุปฺปวิมุตติ เป็นโถกุตฺตรวิมุตติ ฯ
 อานิสฺสํสํสํสํของการฟังธรรม เป็นไปเพื่อ นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ
 มีเนื้อความดังแสดงมานะนี้ ฯ

อานิสฺสํสํสํสํจะสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟัง ก็ต้องอาศัยฟังด้วยดี
 ดังพระพุทธภาษิตแสดงไว้ดังนี้ว่า สุตฺตํ สุตฺตํ ลภเต ปญฺญํ บุคคล

ฟังด้วยดียอมได้บุญญา ดังนี้ ฯ ข้อที่ว่าฟังด้วยดี หมายความว่า
ตั้งใจฟัง ไม่ใช่แค่ฟังแล้วฟังพอเป็นกิจวัตร ดังที่เรียกกันว่าฟังเทศน์
เอาบุญ แล้วกำหนดจำเอาไปใคร่ครวญพิจารณา สิ่งใดเห็นเป็นโทษ
ก็ละสิ่งนั้น สิ่งใดเห็นเป็นคุณ ก็เจริญสิ่งนั้น คือหมายความว่าปฏิบัติ
ด้วย การปฏิบัติธรรม ก็ยังมีประเภทเป็น ๓ คือ อุตตาริปปิทย
โธการิปปิทย รัมมาริปปิทย ผู้ปฏิบัติธรรม บรรดาจะยกตนข่มท่าน
แต่ปฏิบัติธรรม นี้เป็นอุตตาริปปิทย ส่วนเดียว ฯ บุคคลปรารถนา
ตนว่า บัดนี้เรากำลังเจริญวัย อายุก็ใกล้ถึงความตายอยู่ทุกขณะ ถ้า
อุปบัติมาจุราจมาเอาตัวไปเสียก่อน ก็จะไม่เกิดมาเป็นมนุษย์
พบพระพุทธศาสดาแล้วรับปฏิบัติธรรม นี้เป็นอุตตาริปปิทย ส่วนดี ฯ
บุคคลปรารถนาดีต่อโลก คือคนอื่นว่า ถ้าเราปฏิบัติธรรม ใครเขา
เห็นก็จะพึงสรรเสริญ เชื้อถือเราเป็นโธการิปปิทย ส่วนเดียว ฯ
บุคคลมาปรารถนาผู้อื่นว่า เขาก็เป็นคน ทำไมเขาประพฤติปฏิบัติได้
เราก็เป็นคนต้องปฏิบัติให้ได้เหมือนเขาเป็นโธการิปปิทย ส่วนดี ฯ
อุตตาริปปิทย โธการิปปิทย ๒ อย่างนี้ มีทั้งส่วนเดียวส่วนดี ฯ ส่วน
รัมมาริปปิทย หาเป็นเช่นนั้นไม่ มีแต่ดีโดยส่วนเดียว บุคคลไม่
ปรารถนาเช่นกล่าวแล้ว ปรารถนาธรรมเป็นใหญ่ว่า รัมโม หเว รกฺขติ
รัมมจารี ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม รัมโม สุขิณฺเณ
สุขมาวหาติ ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้
รัมโม กุโลกปตนาตทธาริธารี ธรรมย่อมทรงบุคคลผู้ทรงธรรม

ไม่ให้ตกไปในโลกที่ชั่ว ตั้งนี้เป็นต้น แล้วประพฤติธรรม ซึ่งเป็น
 ฆัมมาชิปไทย ประพฤติธรรมเป็นอัคราชิปไทย โดกาชิปไทย
 ส่วนเดียว ก็ต้องเรียกว่าประพฤติธรรมเหมือนกัน แต่ยังไม่ชื่อว่า
 สุปุบิบัติ เว้นส่วนเดียวตรงกันข้าม จึงจะเป็นสุปุบิบัติ เพราะฉะนั้นจึง
 มีคำว่า ฆัมมานุฆัมมปุบิบัติ แปลว่าประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม
 ตั้งเงินบาทหนึ่งต้องดีสี่ดั่งเต็ม หย่อนหรือเกินกว่าสี่ดั่ง เป็นเงินเก๊ ๆ

ตั้งใจฟังธรรม แล้วกำหนดจำไปใคร่ครวญพิจารณา แล้ว
 ปฏิบัติธรรมเป็นสุปุบิบัติ ฆัมมานุฆัมมปุบิบัติดังนี้ จึงสำเร็จอานิสงส์
 ของการฟังธรรม แม้ยังไม่สำเร็จมรรค ผล พระนิพพาน ใน
 ปัจจุบัน ซึ่งนับว่าเป็นอานิสงส์อย่างสูงสุด ก็ยังได้รับความชุ่มชื้น
 ใจในระหว่าง ๆ ไม่ต้องเดือดร้อนเพราะอธรรม อธรรมใช้ว่าจะทำ
 ความเดือดร้อนในปัจจุบันเท่านั้นหาไม่ได้ ยังจะต้องไปอยู่กับพวก
 เดือดร้อนข้างหน้าอีก มีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ดังนี้ว่า อธมโม
 นิรยํ เนติ อธรรมย่อมนำไปสู่่นรก อิธ ตปฺปติ เปจฺจ ตปฺปติ
 เขาเดือดร้อนอยู่ในโลกนี้ ละโลกนี้ไปแล้ว เขาจะเดือดร้อนอีก ดังนี้ ๆ
 ส่วนธรรมย่อมตรงกันข้ามกับอธรรม มีพระพุทธภาษิตรับรองไว้
 ดังนี้ว่า ธมฺมจาริํ สุขํ เสติ ผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ หมายความว่า
 ว่าประพฤติธรรมสม่ำเสมอ ย่อมอยู่เป็นสุข อสุมิ โลกเก ปรมฺหิ จ
 ทังในโลกันและโลกหน้า ๆ

อันจรรยาคความประพฤติของคน ย่อมจะตามติดตัวไป ผลก็ตาม

จรรยา^๕ เรื่อง^๕นี้อาจเทียบให้เห็นได้ในปัจจุบัน เช่น^๕วันทำความ
เดือตร้อน หรือความเย็นใจ ได้รับผลในวัน^๕นั้นแล้ว ยังติดต่อไปใน
วันพรุ่ง^๕นี้อีก ชาติ^๕นี้เดือตร้อนหรือเย็นใจ ก็ต้องติดตามไปในชาติหน้า
อย่างเดียวกันนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมถึงจะยังไม่สำเร็จเด็ดขาด เป็น
ปุถุชนอย่างเดียวกันกับผู้ที่ไม่ปฏิบัติธรรม อย่างไรก็ตามมีภาษากว่าผู้ไม่
ปฏิบัติธรรม อริ^๕ฐารมณ^๕อัน^๕อริ^๕ฐารมณ^๕ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติธรรม
ท่อมทับหัวใจไม่เต็มที ย่อมมีวิธ^๕แบ่งมากเป็นน้อย น้อยเป็นไม่มี
ส่วนผู้ไม่ปฏิบัติธรรม ย่อมครอบงำได้เต็มที เพราะเหตุ^๕นี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้า จึงได้ตรัสไว้ในโลกธรรมสูตร^๕ว่า อส^๕ส^๕ต^๕ว^๕โต ภิก^๕ษ^๕เว
เป็นต้น ใจความว่า ภิก^๕ษ^๕ทุก^๕ทั้ง^๕หลาย โลก^๕ธรรม^๕๘ คือ ตม^๕ ไม่ใช้ตม^๕
ย^๕ศ^๕ ไม่ใช้ย^๕ศ^๕ นิน^๕ท^๕า ส^๕รร^๕เส^๕ว^๕ิน^๕ย^๕ ส^๕ุข^๕ ท^๕ุข^๕ เหล่า^๕นี้ ย่อมเกิด^๕ขึ้น
แก่ผู้ไม่ได้^๕ดับ^๕ด้วย แก่ผู้ได้^๕ดับ^๕ด้วย ต^๕ต^๕ร^๕ ภิก^๕ษ^๕เว โภ^๕ วิเส^๕โส
ภิก^๕ษ^๕ทุก^๕ทั้ง^๕หลาย บุคคลต้องจำพวก^๕นั้น จะแปลกประหลาดต่างกัน
อย่างไร อส^๕ส^๕ต^๕ว^๕โต ภิก^๕ษ^๕เว ดูก่อนภิก^๕ษ^๕ทุก^๕ทั้ง^๕หลาย เมื่อโลก^๕ธรรม
เกิด^๕ขึ้นแก่ผู้ไม่ได้^๕ดับ^๕ เขาหา^๕รู้^๕ตามเป็นจริงอย่าง^๕นี้ไม่ว่า โลก^๕ธรรม
นี้ไม่เที่ยง นำทุก^๕ข^๕มา^๕ให้ มีอันแปรปรวนไปไม่คงที่ แท้^๕นั้นโลก^๕ธรรม
ก็ครอบงำจิต^๕เขา เขาย่อมยิน^๕ดี^๕ต่อ^๕ส่วนที่เป็นอริ^๕ฐารมณ^๕ ยิน^๕ร้าย
ต่อ^๕ส่วนที่เป็นอริ^๕ฐารมณ^๕ เมื่อเป็นเช่น^๕นี้เขาย่อมไม่^๕พ^๕น^๕ทุก^๕ข^๕ ๆ

ส^๕ต^๕ว^๕โต โข ภิก^๕ษ^๕เว ภิก^๕ษ^๕ทุก^๕ทั้ง^๕หลาย เมื่อโลก^๕ธรรมเกิด^๕ขึ้น
ผู้ได้^๕ดับ^๕ เขาย่อมรู้^๕ตามความเป็นจริงอย่าง^๕นี้ว่า โลก^๕ธรรม^๕นี้

ไม่เที่ยง นำทุกข์มาให้ มีอันแปรปรวนไปไม่คงที่ แต่นั่นโลกธรรม
หาครอบงำจิตใจของเขาได้ไม่ เขาย่อมไม่ยินดีส่วนที่เป็นอนิฏฐารมณ์
ไม่ยินร้ายส่วนที่เป็นอนิฏฐารมณ์ เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาย่อมจะพ้นทุกข์
ผู้ใดได้ดี กับผู้ที่ไม่ได้ดี ต่างกันอย่างนี้ ฯ

ผู้ห่วงปฏิบัติกรรม ไม่ควรห่วงหวาดต่อถ้อยคำของผู้ไม่
ประพฤติกกรรม และไม่ควรรังเกียจใคร เหมือนแต่ครั้งเกียจการ
ด้างขาม ใครปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติก็ช่างเขา เราปฏิบัติไว้ก็แล้วกัน
และไม่ต้องรอรบคำสั่งของใคร เราตั้งตัวของเราเอง เราไม่ใช่
เป็นตุ๊กตาทำการงานอย่างกุด ต้องรอฟังคำสั่งของนายก่อนจึงทำได้
มีพระพุทธรูปดีเครื่องตกเตือนไว้ดังนี้ว่า **อตตนา โจทยตตานิ**
บุคคลพึงตกเตือนตนด้วยตน คือสั่งสอนแนะนำตัวของตัวเอง ดังนี้
เมื่อยังเป็นทารก อยู่ในความปกครองของมารดาบิดา ครูบาอาจารย์
ก็ได้อาศัยท่านผู้ใหญ่เหล่านั้น ตกเตือนแนะนำสั่งสอน บัดนี้พ้น
วิสัยจากความเป็นทารกแล้ว ทั้งผู้ใหญ่นั้นก็หมดไป ฯ จะไป
คอยใครที่ไหนอีกเล่า แม้พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาคอย
เทศนาสั่งสอนดีแล้ว ก็ได้ตั้งจิตขณิชนิพพานเสียแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงต้องสั่งสอนตัวเอง การที่จะสั่งสอนตนเองให้ถูกต้องได้ ก็ต้อง
อาศัยการดีดัดตั้งแต่ดั่งมาดังนี้ ฯ

ทานมฺหเทศนา

อภิกขุทุติ มฺหา ขณฺหา สวิตฺติ นนทโส มฺหิ

ราชา มฺหิ มนุสฺसानิ นทนิ สาคโร มฺหิ

นภขตฺตานํ มฺหิ จนฺโท อาทิจฺโจ ตปตํ มฺหิ

ปฺญญมาภฺกขมานานิ สงฺโฆ เว ขชตํ มฺขุนฺติ ฯ

บัดนี้ จะได้แสดงในเรื่องทานพอสมควร คำเนินความว่า
ทาน การให้นี้เป็นสิ่งสำคัญมาก ความเป็นไปของโลกต้องอาศัย
ทานแท้ ทารกที่เกิดมาจะรอดจนโตใหญ่ได้ ก็ต้องอาศัยการให้
ของผู้ใหญ่มีมารดาบิดา เป็นต้น จัดเป็นอุปการะ เมื่อท่านผู้ใหญ่
มีมารดาบิดาเป็นต้นทูลพลพาพดง ก็ต้องอาศัยการให้ของผู้ย่อย จัด
เป็นปฏิการะ อุปการะและปฏิการะนี้ ย่อมเป็นไปในหมู่มนุษย์ที่
ดี ๆ ในหมู่มัคควัณณก็คาบข้าวมาเผื่อคาบเหยื่อมาบ่อน ทำอุปการะ
ให้ทานแก่ลูกของมัน ในเวลาที่ยังไม่สามารถจะหาเลี้ยงตัวได้ เมื่อ
โตใหญ่สามารถแล้ว มันก็ปล่อยตามยถากรรม มัคควัณณเดวกว่า
มนุษย์ก็เพราะไม่มีการให้ตอบแทนเป็นปฏิการะอย่างมนุษย์ มันดี
กว่ามนุษย์บางคน เหยิงถูก พอ สามารถ หากินเองได้แล้วก็ปล่อย
ตัวมนุษย์บางคน ที่ไม่คิดตั้งเนื้อตั้งตัว มารดาบิดาต้องเลี้ยงไป
จนตายจากกัน ฯ คำสอนว่าโลกที่ยังทรงอยู่ได้ ก็เพราะอาศัย
ความให้ของผู้หนึ่งถือ ถ้าไม่มีผู้ให้แล้ว ก็ทรงตัวอยู่ไม่ได้ ถึง
พระพุทธเจ้าท่านก็เป็นเช่นนั้น ที่เป็นมาได้จนบัดนี้ ก็เพราะอาศัย

ผู้มีสติทำให้ดับ ๆ กันมา ถ้าไม่มีผู้สติทำให้จะมีใครบวชดับอายุ
 พระพุทธศาสดาเล่า ทานอันวยผลโดยตรง คือให้เป็นคนมั่งคั่ง
 ไม่อดอยากยากจนขัดสนในอนาคตกาล จิตต์ของผู้ ทำทานย่อมมี
 เมตตาการุณย์แก่ผู้อื่น จิตต์ที่ประกอบด้วยเมตตาการุณย์นี้ เมื่อ
 ภายหลังแตกทำลาย ก็ไปบังเกิดในที่ที่มีศรีสุข นิสสัยเก่าตามคิด
 มา ให้เป็นผู้พอใจในการบริจจาคอีก บางคนเกิดในตระกูลมั่งคั่ง
 ดมฺบรรณ แต่ตระหนี่เห็นยว ไม่ยินดีในทานก็มี ข้อความ
 เกิดในตระกูลมั่งคั่งของผู้ นั้น เห็นจะไม่ได้มาจากทานคงมาจากคุณ
 ธรรมข้ออื่น เช่น คีต ก็มีอันดีได้ใหม่มีได้เหมือนกัน ดัง
 อานนฺตคีตว่า สีเลน โภคสมฺปทา ความมั่งมีโภคะเพราะ
 คีตดังนี้ ๆ ทานถือเอาเนื้อความว่าให้ ย่อมกินความตลอดถึง คีต
 ถึง ภาวนา ผู้มีศีลชื่อว่าเป็นผู้ให้ความไม่มียกยไม่มีเวรในสัตว์ทั้ง
 หตายทั้งปวง ผู้ไม่มี คีต ก็ชื่อว่าเก็บ ยกยเวรไว้ในตัว ตรงกันข้าม
 จิตต์ประกอบด้วยเมตตาการุณย์นี้ ก็ชื่อว่าภาวนา หรือมา
 นึกถึงความบริจจาคของตน ที่ได้กระทำแล้ว ๆ มา ก็เป็น จาคา
 นุสฺสดี ทานกินความตลอดถึงคีต ถึงภาวนาได้ดังนี้ ๆ คนทำ
 ทานชื่อว่าทำบุญ ก็เพราะชำระใจ ให้ปราศจากตระหนี่ ได้
 รับผิดชอบความสบายใจ ในขณะที่ทำบ้าง ในขณะที่ทำแล้วบ้าง
 เพราะฉะนั้นแต่เพียงผู้ มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสแก่พระภิกษุว่า มา
 ภิกษเว ปุณฺณานิ ภายิตฺถ เป็นต้น ความว่า คุณอันภิกษุทั้งหลาย

ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย คำว่าบุญ เป็นชื่อของความสุ
 ดังนี้ ๗ คนทำทานชื่อว่าไม่กลัวต่อบุญ คนไม่ทำทานชื่อว่ากลัวต่อ
 บุญ คนกลัวบุญไม่ทำทาน มักจะหาเรื่องคัดค้านคิดเยนทานไป
 ต่าง ๆ ว่าทานไม่ใช่ทางพระนิพพาน ทางพระนิพพานคือมรรค
 แปด ทานไม่มีในองค์มรรคนี้ ๆ การคัดค้านเช่นนี้ชอบกด
 หน้าคิด ส่วนผู้ยินดีในทาน ก็มีทางบริหารแก้ปัญหานั้นได้ คือ
 ดัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ เพียรชอบมีสองอย่าง คือ
 เพียรระบาปอย่างหนึ่ง เพียรทำบุญอย่างหนึ่ง เพียรระมัจฉริยะ
 กระทำทาน จะไม่ยอมให้เป็นดัมมาวายามะหรือ ๗ อนึ่งตามใน
 อริยสัจจ์ ทรงสอนให้ระคัณหหา เรียกว่าทุกขนิโรธ ความดับทุกข
 คัณหามาแต่ไหน คัณหามาแต่เวทนา ดัมด้วยพระบาลีว่า เวทนา
 ปจฺจยา ตณฺหา คือเวทนาให้เกิดคัณหหา คัณหหาให้เกิดอุปาทาน
 คนหิวข้าว ก็ชื่อว่าด้วยทุกขเวทนา ต้องทรมนทรมายต่าง ๆ คัณหหา
 ก็เกิดขึ้น เมื่อได้บริโภคอิ่มหนำสำราญแล้ว ทุกขเวทนาอันนั้นก็
 สงบ เมื่อเวทนาสงบ คัณหาก็สงบ พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้
 ก็เพราะด้วยพระกระยาหารของนางสุชาดาก่อน มีเรื่องอีกเรื่องหนึ่ง
 ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปจะแสดงธรรมสอนคนเดียวถึงโคผู้หนึ่ง เวลา
 นั้นโคของเขายาย เขาเที่ยวติดตามหาโคจนอ่อนใจ หิวข้าวเป็น
 กำดั่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไป เขายินดียากฟังธรรม พระองค์
 ไม่ทรงแสดงก่อน รับตั้งช่วยให้เขารับประทานอาหารเสียก่อน จึง

คอยฟังธรรม ควบคู่กันไปด้วยวิโรคแล้ว ฟังธรรมก็ได้สำเร็จ เพราะ
 เวทนาสงบ ตัณห์ก็สงบ ๆ ท่านไม่เป็นทางพระนิพพานโดยตรง
 ก็จริง แต่ต้องอาศัยทานบารมีเป็นพนัก พระอภัยนาฏโกณฑัญญะเถรผู้
 เป็นปฐมสาวก ท่านกล่าวว่าเพราะอาศัยทานบารมีเป็นหัวหน้า ๆ

ผู้มีสิทธิ์ฯ เชื้อชาติต่อกรรมผลจริง ๆ ย่อมกล้าหาญชาญชัยทำทาน
จริง ๆ ไม่ท้อถอย อย่างอนาถมิณฑิกเศรษฐีทำทานจนรอบเกรียม
ก็ไม่เคียดแค้นหรือสนใจ จนเทวดาผู้รักษารัฐประมุขห้ามปราม ก็ไม่
ฟัง กลับขับไล่เทวดานั้นเสีย อริยสาวกอย่างอนาถมิณฑิก
เศรษฐี ย่อมกล้าหาญชาญชัยไม่กลัวหมด เพราะฉะนั้นสมเด็จพระ
พระบรมลัคน์จึงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุไม่ให้เข้าไปรบกวนตระกูล
เช่นนั้น ในปาฏิเทสนีย์สิกขาบท และมีวินัยห้ามการวิญญูติต่าง ๆ ใน
บุคคลผู้ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่ปวารณา และสอนให้ภิกษุรู้จักประมาณ
ในการขอ เหมือนบุคคลผู้เก็บผลไม้เมื่อบริโภคแล้วแต่ผลที่แก่
สุก ผลดิบผลเด็กทิ้งขว้างฉะนั้น มันทานอันเป็นเบื้องต้นแห่งสัญญา
จิกสิกขาบทว่า ภิกษุเข้าไปรบกวนตระกูล ขอทัพพสัมภาระบ้าง
ยืมโคกระบือมาใช้บ้าง ในการสร้างกุฏิวิหาร จนโคกระบือเห็นภิกษุ
เหตานั้นเข้าบ้าน ก็แตกตื่นหนีเข้าป่า พระบรมศาสดาทรงอาศัย
เหตุอันนี้ จึงทรงบัญญัติสัญญาจิกสิกขาบทในสังฆาทิเสส ฯ ภิกษุ
ผู้รู้จักประมาณ ขอหรือจะเพาะแต่ผู้ที่เป็นญาติ เป็นปวารณา
เมื่อจะขอสิ่งใดก็เกรงว่าจะเป็นที่ยินดีของผู้ให้ ไม่ทำให้ผู้ให้หนักอก

หนักใจ มีเมตตาการุณย์แก่เจ้าของ ทำความรู้อย่างดีว่า ทรัพย์อันเขาแสวงหามาได้แล้วด้วยความลำบากยากเย็น แบ่งประโยชน์ความสละอันจะเกิดจากทรัพย์สมบัติอันนั้นให้ ๆ มีเรื่องเก่าอยู่เรื่องหนึ่งว่า อดีตกาลหนึ่ง มีภิกษุเข้าไปคอยรับบิณฑบาต ได้ยินมารดาร้องดังลูกว่า จงเอาอาหารอย่างนั้นคักบาตร ตูจจึงถามมารดาว่า เมื่อเอาอาหารอย่างนั้นคักบาตรแล้ว แม่จะกินอะไรเล่า มารดาจึงตอบว่า อะไร ๆ แมื่ก็กินได้ ภิกษุผู้ยื่นคอยรับบิณฑบาตอยู่นั้น เมื่อได้ยินเช่นนั้น ก็มีจิตสลดใจ รับบิณฑบาตนั้นไปแล้ว ก็ตักเคียนตั้งสอนตนเองให้มีอุทิศสละบำเพ็ญสมณะธรรม จนได้สำเร็จในเวลานั้น นี่เป็นตัวอย่างที่ดีของภิกษุสามเณร ๆ เกณฑ์แต่จะให้เขาให้ เขาให้แล้ว ไม่ทำทานที่เขาให้ ๆ มีผล ดังคำคติเตือนว่า กินข้าวของชาวบ้าน ทำงานของคัว คำคติเตือนนี้ ได้แก่ผู้ที่ยกเข้าแล้ว เรือนวิชาที่จะดีก็ไปหาทรัพย์ในเวลาที่เป็นฆราวาส ผู้ที่เห็นภิกษุจำพวกนี้ จึงไม่เลื่อมใสเรียกว่ากินข้าวของชาวบ้านทำงานของคัว ทำให้ผู้ที่ยกข้าวของชาวบ้าน ทำงานของพระศาสนา พดอยเลื่อมเสียไปด้วย เพราะฉะนั้นท่านจึงสรรเสริญทานที่เป็นไปในปณิธิบุคคล ผู้ควรบูชาว่า ประเสริฐ แท้จริงทานที่จะมีผลอันดี ต้องถึงพร้อมด้วยสมบัติทั้งสาม คือ วัตถุสมบัติ เจตนาสมบัติ ปณิธิสมบัติ วัตถุที่บริจาค เป็นของอันตนหามาได้แล้วโดยชอบธรรม เรียกว่าวัตถุ

ดัมปัตติ จิตต์ของผู้ให้ก่อนแต่จะให้หรือกำลังให้อยู่ หรือให้ไป
 แล้ว ก็ต้องแผ้วโล่มนัสปริศา ไม่มีมัจฉริยโทษ จัดเป็นเจตนา
 ดัมปัตติ ผู้รับทานเป็นผู้ ประพฤติปฏิบัติ เป็นผู้มั่งคั่งมั่งคั่งมั่งคั่ง
 เป็นปฐนียดัมปัตติ ทานถึงพร้อมด้วยวัตถุดัมปัตติ เจตนาดัมปัตติ
 ปฐนียดัมปัตติ ดังแสดงมานี้ นับเป็นทานอันดีมีผลอันไพศาล ดัง
 หว่านพืชในนาที่ไม่หมิ่นยำ ย่อมมีผลอันดี แต่กระนั้นก็ยังดี ทาน
 ที่เป็นไปแต่ในสิ่งที่ไม่ได้ เพราะให้แก่ผู้เดียว ก็ชื่อว่าให้ด้วย
 กันทั้งหมด ส่วนเจตนาของผู้ให้ ก็เป็นเจตนาที่ดี ไม่ได้มุ่งหมาย
 ต่อความตอบแทน เพราะฉะนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
 แก่พระอานนท์ในทักขิณาทักขิณาคัมภีร์ มีใจความว่า ดูก่อนอานนท์
 เราตรัสเจริญทักขิณาทานที่เป็นไปแต่ในสิ่งที่ไม่ได้ มีผลอันดีจึงนับ
 ประทานมิได้ เราไม่กล่าวทานที่เฉพาะบุคคล ว่ามีผลมากกว่า
 ทักขิณาทานที่เป็นไปแต่ในสิ่งที่ไม่ได้ โดยประการใดประการหนึ่งเลย
 และทรงตรัสเจริญสั่งให้ว่า อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสฺส
 สฺงฺขํเป็นเขตต์บุญของโลก ไม่มีเขตต์บุญอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ข้อนี้
 มีเกณียานุโมทนาภาคาเป็นเครื่องรับรองดังนี้ว่า อกฺคิหุตฺตํ มุขา
 ยญฺญา ยัญญทั้งหลายมีการบูชาเพ็ญเป็นหัวหน้า สามีวตฺติ ฉนฺทโส
 มุขํ สามีวตฺติฉนฺทโสเป็นยอดของฉนฺทโส ศาสตรา ราชามุขํ มนุสฺสสถานํ
 พระเจ้าประเทศราชเป็นนายของมนุษย์นิกร นทีนํ สาคโร มุขํ
 สัมมุตฺตํเป็นประธานของแม่น้ำทั้งปวง นกฺขตฺตํ มุขํ จนฺโท

ดวงจันทร์เป็นประมุขของดวงดาวนักษัตรฤกษ์ในอากาศ อาทิจโจ
 ตปติ มุขี ดวงภาณุนาคเป็นใหญ่กว่าบรรดาของที่มีแสงร้อนทั้ง
 หลาย ฉนดิ ปุณณมางขมานานิ สงโฆ เว ยชติ มุขี
 สังข์แดงอมเป็นใหญ่สำหรับทายกผู้หวังบุญ บำเพ็ญทาน ฉนินน์ ๆ
 มีอรรธาธิบายเป็นลำดับไป พราหมณ์ผู้บูชาญี ย่อมนับถือ
 เพติงว่าเป็นสิ่งสำคัญ ก่อเพติงขึ้นก่อนแล้วจึงจะกระทำญีญวิธี มี
 เทนัมมันเนยลงในกองเพติง เป็นต้น มหาชนซึ่งมีธรรมเนียม
 มาแต่พราหมณ์ จึงได้นิยมตามธรรมเนียมนั้นมา ในเวลาจะทำ
 ลักการบูชาอย่างหนึ่งอย่างใด ก็ใช้การจุดไฟเป็นประเพณีเช่นทุก
 วันนั้น แม้ถึงเป็นเวลาดากลางวัน ไม่ต้องการแสงสว่าง ถึงอย่าง
 นั้นก็ยังจุดเทียนบูชาพระสถูปปฏิมานน์ ๆ เหตุฉะนั้น ยัญทั้งหลายจึง
 ชื่อว่ามีการบูชาเพติงเป็นหัวหน้า ๆ อนึ่งพราหมณ์ทั้งหลายย่อม
 นับถือตำคิตรีณัท อันมีมาในไตรเพท ว่าเป็นมนต์พิเศษสำหรับ
 ตัวตนมัตการพระอาทิตย์ทั้ง เข้า เย็น ไม่มีฉนัทอื่นจะเทียบถึง เหตุ
 ฉะนั้น ตำคิตรีณัทจึงได้ชื่อว่าเป็นยอดของฉนัทศาสตร์ ๆ อนึ่งพระเจ้า
 ประเทศราช ย่อมเป็นเทพของมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยเป็นผู้บงกช
 ภยันตรายแต่ทิศน้อยใหญ่ และทำนุบำรุงให้เป็นสุขทั่วกัน เหตุฉนั้น
 จึงได้ชื่อว่าเป็นนายของมนุษย์นิกร ๆ สมุทรวาดคร คือท้องทะเล
 ย่อมใหญ่กว่าชาติคือประเทศที่มีน้ำขังบรรดามี เหตุฉนั้นจึงได้ชื่อ
 ว่าเป็นประธานแห่งแม่น้ำทางปวง ๆ อนึ่งดวงดาวในท้องฟ้าอันต้อง

แสงในราตรี ไม่มีดวงดาวไหนจะใหญ่เทียมถึงดวงจันทร์ โดย
 ดัชนีฐานแตรวิคัม เหตุฉะนั้น ดวงจันทร์ จึงได้ชื่อว่า เป็น मुख ของ
 ดวงดาวนักษัตรฤกษ์ในอากาศ ฯ อนึ่งดวงภาณุมาศแม้อยู่ห่างไกล
 จากโลกนี้เป็นอันมาก ก็ยังอาจต้องให้โลกสว่างในกลางคืนทำกิจอัน
 จะต้องพึ่งแสงร้อนให้สำเร็จได้ทั่วประเทศที่ต้องไปถึง จึงได้ชื่อว่า
 เป็นใหญ่กว่าบรรดาของที่มีแสงร้อนทั้งหลาย ข้ออุปมานี้ ฉันท
 สังข์ คือ สัมณะมณฑลที่เป็นประธานในศาสนา คือ หมู่พระอริยสาวก
 กับทั้งพระศาสดา เรียกว่าพระอริยสังข์จำพวกหนึ่ง หมู่ภิกษุตั้ง
 แต่ ๔ รูปขึ้นไป เมื่อประชุมกันมีอำนาจจัดกิจพระศาสดาให้สำเร็จ
 ได้ เรียกสัมมตสังข์จำพวกหนึ่ง ทานที่ทนายถวายในสังข์นี้ให้
 สำเร็จประโยชน์แก่ปฐกาหกทั่วไป เป็นเครื่องเจริญปีติปราโมทย์
 ของทายกผู้บริจาคในเวลาที่ระตักถึง เหตุฉะนั้น พระสังข์ จึงได้ชื่อ
 ว่าเป็นใหญ่สำหรับทายกผู้หวังบุญบำเพ็ญทาน ข้ออุปมาอีกฉันทัน ฯ

ศีลเทศนา

สี่เลน สุกดี ยนฺติ สี่เลน โภคสมฺปทา

สี่เลน นิพฺพุติ ยนฺติ ตสฺมา สี่ลํ วิโสชฺเชติ ฯ

บัดนี้ จะได้แสดงเรื่องศีล พอสัมควรแก่เวลา ดำเนินความว่า
มนุษย์ผู้เกิดมาในโลกลี้ มีรูปพรรณลักษณะที่แตกต่างตามใจหวังไม่ได้
แต่แค่เหตุจะถูกแต่งมาให้เป็นผู้มีรูปร่างบ้าง เถวรามาบ้าง
ต่าง ๆ กัน ผู้ใดมีรูปร่าง ก็เป็นที่นิยมชมชื่นของผู้ที่ได้เห็น เป็น
จุดดอกไม้มีดีลักษณะงาม ๆ ผู้ใดมีรูปร่าง เถวรามา ก็ไม่เป็นที่ชวนดู
ของผู้ได้เห็น เช่นกับดอกไม้มีดีลักษณะไม่งาม รูปร่างมีประโยชน์
เพียงชมเล่น ไม่มีคุณค่าอะไรนัก ถ้าดอกไม้มีดีลักษณะที่งาม ทั้งกลิ่น
ก็หอม ย่อมเป็นที่พอใจรักใคร่ของประชุมชน ถ้ามีแต่ดีแต่
ลักษณะงาม แต่หากกลิ่นหอมมิได้ จะดูดอกไม้ซึ่งมีกลิ่นหอม แม้
มีลักษณะไม่งามก็ไม่ได้ ถ้ามีกลิ่นเหม็นก็ยิ่งชั่วร้าย ถึงจะมีดีลักษณะ
งาม ก็ไม่เป็นที่ปรารถนาของใคร ๆ ชื่อนั้นฉันใด คนผู้มีรูปร่าง
งดงาม มีน้ำใจดี ย่อมเป็นที่นิยมนับถือของประชุมชน ถึงจะมีรูปร่าง
งาม แต่ปราศจากคุณธรรมในน้ำใจ จะดูคนที่ประกอบด้วย
คุณธรรม แม้มีรูปร่างเถวราก็ไม่ได้ ถ้ามีน้ำใจร้ายกาจ ก็ยิ่ง
ชั่วร้าย ไม่มีใครพอใจจะสมาคม ถึงจะมีรูปร่างงามดั่งปานใด ก็
ช่วยแก้ไขไม่ได้ ชื่อนี้มีอุปมาฉันนั้น ๆ แตรูปพรรณลักษณะ
เป็นมาอย่างใด ก็ต้องเป็นไปอย่างนั้น จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงไม่ได้

ส่วนน้ำใจนั้น ก็มักเป็นไปตามพินเดิม ถึงอย่างนั้นก็ยังม้ทางที่แก้ไข ให้ดีได้ด้วยความตั้งใจอันดี เปรียบเหมือนดอกไม้ที่เขาประพรม ด้วยของหอมอื่น ก็อาจส่งกลิ่นหอมให้ดำเร็จประโยชน์ได้ แต่ ขรรณคาน้ำใจนั้น มักผันแปรไม่แน่นอนมันคงคงได้ นักปราชญ์มี พระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้สั่งสอนคนให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม จึงได้กำหนด วางแบบแผนแห่งความประพฤติไว้เป็นหลักฐาน การตั้งใจประพฤติ ตามบัญญัตินั้น ชื่อว่าศีล ศีลนั้นเป็นบันทึดสำหรับให้คนประพฤติ ความดีได้คงที่ เปรียบเหมือนผู้แรกจะเขียนหนังสือ ต้องอาศัยเส้น บันทึดเป็นหลักเขียนไปตามนั้น หนังสือที่เขียนจึงจะมีบันทึดตรง ถ้า หาไม่ ตัวก็จะคิดชนคดงดงเตอย เมื่อชำนาญแล้วก็เขียนไปได้ ไม่ต้องมีบันทึด ฉะนั้นใด คนแรกจะประพฤติความดี ไม่ได้ถืออะไร เป็นหลักใจไม่มั่นคง อาจเอนเอียงงงหาเหตุจจริตได้ฉนั้นน ๖

ความเบียดเบียนกันในโลก ซึ่งเป็นไปโดยทางกายทวาร ย่น ลงเป็น ๓ ประการ คือเบียดเบียนชีวิตร่างกายประการหนึ่ง เบียดเบียนทรัพย์สินสมบัติประการหนึ่ง เบียดเบียนประเพณี คือทำ เชื่อด้วยของผู้อื่นให้ผิดลำดับสืบสันประการหนึ่ง และความประพฤติ เดียวด้วยวาจา มีม้ด้าวาท คือกล่าวคำเท็จเป็นที่ตั้ง คนจะประพฤติ ดังนั้น ก็เพราะความประมาท และความประมาทนั้น ไม่มีม้ดอื่นจะ ดำคัญยิ่งกว่าดื่มน้ำเมา ซึ่งทำให้จิตวิปริตตงทนต์ เหตุฉนั้น นักปราชญ์ ทงหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน แต่งเห็นการดังนั้น จึงบัญญัติ

คัมภีร์ ๕ คือ :-

๑ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตให้ตกต่งไป

๒ อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ด้วยเจตนาเป็นขโมย

๓ กาเมสุมิชฌาจารา เวรมณี เว้นจากความประพฤติดิฉินในกาม

๔ มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการกล่าวเท็จ

๕ สุราเมรยมชฺชปมาทญฺชานา เวรมณี เว้นจากการดื่มสุราเมา คือสุราและเมรัย

บรรดาดีดัวไม่เลือกว่ามนุษย์ก็ดี ศิรฺจนาจักดี ต่างรักชีวิตของตัว กตัญญูแต่การต้องทำร้าย และกตัญญูแต่ความตายขึ้นด้วยกัน ไม่อยากให้ใครทำร้ายต่อร่างกายและทำลายชีวิตของตัวเอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงบัญญัติศีลข้อนี้ขึ้น คือห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ทั้งมนุษย์และศิรฺจนาจักทั่วไปหมด และการฆ่านั้น แม้ถึงไม่ทำเอง เป็นแต่ใช้ให้ผู้อื่นทำ ก็ยอมเป็นไปเพื่ออันตรายแก่ชีวิตของตัวเอง และมีโทษแก่ผู้ใช้ด้วย ท่านจึงห้ามทั้งทำเองทั้งใช้ให้ผู้อื่นทำ ฯ

อนึ่งหม่มมนุษย์ กำหนดถือตั้งโตว่าของตน หรือปกครองรักษาพัศดีตั้งโตอยู่ ก็ไม่พอใจจะให้ใครมาถือเอาพัศดีนั้น ที่ตนมิได้ยกให้โดยอาการแห่งขโมยแต่อย่างหนึ่งอย่างใด เพราะฉะนั้น ท่านจึง

บัญญัติคัดลอกคัดลอก คือห้ามไม่ให้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
ด้วยอาการแห่งระโมย ไม่เลือกว่าจะเป็นสิ่งชนิดใด คัดก็ตาม เดว
ก็ตาม มีราคาก็ตาม หาราคามิได้ก็ตาม และการถือเอาด้วยอาการ
เช่นนั้น แม้ไม่ทำเอง เป็นแต่ใช้ให้ผู้อื่นทำ ก็เป็นไปเพื่ออันตราย
แก่เจ้าของทรัพย์สิน และมีโทษแก่ผู้ใช้ด้วยเหมือนกัน ท่านจึงห้ามทั้ง
ทำเองทั้งใช้ผู้อื่น ฯ

อนึ่งหม่มมนุษย์ ย่อมนับเชื่อด้ายของตัวว่า นันตก นันหदान
นันเหदन เป็นต้น ไม่ประสงค์ให้เชื่อด้ายของผู้อื่นเขาระคนอยู่ด้วย
เมื่อชายไปดอบล้มด้วยภริยาของผู้หนึ่งก็ดี หญิงนอกใจสามีดอบ
อยู่ร่วมกับชายอื่นก็ดี ข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดบุตรทำเชื่อด้ายของเขา
ให้สืบต้น ได้ชื่อว่าลักประเวณี เพราะฉะนั้น ท่านจึงบัญญัติคัด
ลอกคัดลอก คือห้ามไม่ให้ประพฤตินิดในกามทั้งชายทั้งหญิง และ
กามนั้น มีโทษเฉพาะแก่ผู้ทำ ท่านจึงกำหนดห้ามเฉพาะตัว ๆ ส่วน
ผู้ช่วยให้เขาทำ มีโทษแผนกหนึ่ง จึงไม่นับเขาในองค์คัดลอก ฯ

อนึ่งคำเท็จที่พูดเพื่อหลอกระโยชน์ของผู้อื่น หาผลให้ตนก็ตาม
พูดลับปลับก็ตาม ก็ชื่อว่าคำเท็จ และคำเท็จที่น้อย เป็นปัจจัยแห่ง
คำเท็จที่ใหญ่โดยลำดับ คือผู้ใดเคยพูดลับปลับจนเคยตัวแล้ว ก็มี
จิตคล้าให้กล่าวคำเท็จที่ชั่วอย่างใหญ่ได้ ไม่มีอะไรเป็นประกันคน
ผู้กล่าวเท็จ ว่าจะเป็นคนประพฤติตรงได้ ทั้งให้โทษแก่ผู้หลงตาม
เพราะฉะนั้น ท่านจึงบัญญัติคัดลอกคัดลอก คือห้ามไม่ให้พูดเท็จ ไม่

เดีอกว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง และการพูดเท็จนั้น มีโทษเฉพาะแก่ผู้พูด
ท่านจึงห้ามเฉพาะตัว ๆ ส่วนผู้ให้เขาพูดมีโทษแผนกหนึ่ง จึงมิได้
นับในที่นี้ ฯ

อนึ่งนาเมานัน จะเป็นสรา คือของที่ตกนรกตาม จะเป็นเมรัย
คือของที่ตกนรกตาม ย่อมทำให้ผู้ดื่มมีนาเมเดียวสติอารมณ์ได้
เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงบัญญัติคัดต้องคัรบห้า คือห้าม
ไม่ให้ดื่มนาเม ๒๔๙ ๒๔๙ และการดื่มนี้ ให้โทษ
เฉพาะแก่ผู้ดื่ม ท่านจึงห้ามเฉพาะตัว ๆ ส่วนผู้ชักชวนมีโทษ
แผนกหนึ่ง จึงมิได้นับเข้าในที่นี้ ฯ

ความคงอยู่ในศีลนั้น ย่อมดำริ่ด้วยความตั้งใจ แต่ไม่มั่นคง
ลงเป็นหนึ่งเหมือนได้ฉันทาจากปัญญาณาว่า จะคงเว้นจากข้อนั้น ๆ
เหตุดังนี้ ท่านจึงบัญญัติให้สมาทาน คือรับศีล เป็นประเพณีสืบมา
องค์ศีล ๕ ประการนี้ ท่านบัญญัติขึ้นโดยถูกต้องตามคลองธรรม
ด้วยความคิดจะให้เป็นประโยชน์แก่กันและกัน จึงได้ชื่อว่าเป็น
บัญญัติอันชอบ เป็นคำสอนมีอยู่ในคำสอนที่ดี ฯ

ผู้คงอยู่ในศีล ๕ ประการ ได้ชื่อว่ามามีรยาทสอาด เว้นจาก
การก่อเวรแก่ตนและผู้อื่น และได้ให้อภัย คือความไม่ต้องหวาดกลัว
แก่สัตว์อื่น ประพฤติเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั้งต้องฝ่าย เป็น
อันรักษาอริยาคัยอันงาม ผู้หวังความดีชด้าราญแก่ตน ควรคงอยู่ใน
ศีล ๕ ประการนี้ เพราะเป็นวิธีหัดใจให้ดำเนินในคุณธรรมและธรรม

ของผู้แสวงหาความสุขดำรณแก่ตน ต้องคิดให้ผู้อื่นได้รับความสุข
ดำรณเช่นนั้นบ้าง สุขดำรณนั้น จึงจะปราศจากโทษ และตั้งอยู่
ยืนยาว ฯ

ศีล ๕ ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ชื่อว่า
นิตยศีล พุทธศาสนิกชนควรรักษาเป็นนิตย และบุคคลจะได้ชื่อว่า
เป็นผู้ถือศาสนา ก็เพราะตั้งอยู่ในคำสอนของศาสนา เพราะเหตุฉะนั้น
พุทธศาสนิกชนผู้ปฎิญาณตนว่า นับถือคำสอนของพระพุทธเจ้า
ควรตั้งตนให้เข้าอยู่ในเขตต์แห่งศีล ๕ ประการนี้เป็นนิตยกาล ฯ

ผู้ใดรักษาศีล คัดกรักษาผู้อื่นไม่ให้เดือดร้อน ไม่ต้องรับโทษ
ทุกข์เพราะศีล คนที่ได้รับโทษทุกข์ในเรือนจำ หรือถูกประหาร
ชีวิต คนเหล่านั้นล้วนไม่มีศีลทั้งสิ้น คนรักษาศีลดีแล้ว นี้ถึงตนว่า
เป็นผู้มีศีล ก็ชุ่มชื่นใจ ไม่ว่าเหวอนาถา แม้จะแตกตายไปด้วย
ความเป็นผู้มีศีล ก็ไปในที่ดี เพราะเหตุนี้ ท่านจึงแสดงอานิสงค์
ของศีลว่า สีเลน สุขติ ยนติ บุคคลจะไปสู่สุคติ ก็เพราะศีล ฯ
คนรักษาศีล แม้จะแร้นแค้นตกยากก็ยังมีคนเมตตาการุณย์ เมื่อเป็น
ผู้มั่งคั่ง ทรัพย์สมบัติก็มั่นคงเจริญไม่เป็นอันตราย ตายแล้ว ก็คง
ไปเกิดในที่ดี ไม่แร้นแค้นอนาถา เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงอานิสงค์
ของศีลว่า สีเลน โภคสมุปทา บุคคลจะถึงพร้อมด้วยโภคะก็
เพราะศีล ฯ ศีลเป็นภาคพื้นที่จะทำใจให้สงบระงับ ผู้ปฏิบัติธรรม
ต้องมีศีลเป็นหลัก จึงจะเจริญในธรรม เมื่อมาระลึกถึงศีลของตน

เป็นดีดานุสดีติ ก็เป็นไปเพื่อความสงบระงับ ด้วยความเดือดร้อนใจ
 เพราะเหตุฉะนั้น ท่านจึงได้แสดงอานิสงส์ของศีลว่า สีเลน นิพพุติ
 ยนฺติ บุคคลจะถึงความดับกิเลส ก็เพราะศีล ฯ ตสฺมา สีล
 วิโสชเย เพราะเหตุนี้ ผู้หวังความดีแก่ตน ควรทำศีลของตนให้
 บริสุทธิ์บริบูรณ์ ตามโอวาทคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าดังแสดง
 มาฉะนี้แล ฯ

อภิณหปัจเจกเวกชนเทศนา

ชราธมฺโมมุหิ ชรี อนตฺตโต พุยาธมฺโมมุหิ พุยาธ
อนตฺตโต มรณธมฺโมมุหิ มรณฺ อนตฺตโต สพฺเพหิ เม ปิเยหิ
มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว กมฺมสฺสโกมุหิ กมฺมทายาโท
กมฺมโยนิ กมฺมพณฺธุ กมฺมปฏิสฺสรโณ ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ
กฺลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิตี ๑

บัดนี้ จะได้แสดงในอภิณหปัจเจกชน ๕ ประการ ที่สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ประทานไว้ให้สัตว์ บุรุษ คฤหบดี บรรพชิต พิจารณาเนื่องนิจทุก ๆ วันว่า ชราธมฺโมมุหิ ชรี อนตฺตโต เรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๑ พุยาธมฺโมมุหิ พุยาธ อนตฺตโต เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๑ มรณธมฺโมมุหิ มรณฺ อนตฺตโต เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๑ สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว เราจะต้องตระเวนเป็นต่างจากของรักของชอบใจทั้งปวง ๑ กมฺมสฺสโกมุหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน กมฺมทายาโท เป็นผู้รับผิดชอบของกรรม กมฺมโยนิ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นกำเนิด กมฺมพณฺธุ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กมฺมปฏิสฺสรโณ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ กฺลฺยาณํ วา ปาปกํ วา เราจักทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่ว ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ เราจักเป็นผู้รับผิดชอบของกรรม

นั้น ๆ ๑ รวมเป็น ๕ ประการ มีอธิบายเป็นลำดับไป ๆ

ความที่ร่างกายแปรไปเรียกว่า ชรา ชรามัน ๒ อย่าง คือ
 ปฏิจันนชรา ๑ อปฺปฏิจันนชรา ๑ แก่ขึ้น เรียกว่าปฏิจันนชรา
 แก่ลง เรียกว่า อปฺปฏิจันนชรา ๆ ผู้ถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา
 นับว่าแก่ขึ้นโดยลำดับ คดอดออกมาเรียกว่าเด็ก เด็กแก่เรียกว่า
 หนุ่มสาว ตอนนั้นเป็นปฏิจันนชรา แปลว่าชราปกบัต ๑ ครั้น
 หนุ่มสาวแก่จนผมหงอก ฟันหลุด เนื้อหนังเหี่ยวแห้ง ตามัว
 หูตึง เป็นต้น ตอนนั้น เป็นอปฺปฏิจันนชรา แปลว่าชราเปิดเผย
 ไม่ปกบัต ๑ แก่ขึ้นเป็นที่ชอบใจ แก่ลงเป็นที่ไม่ชอบใจ ความ
 เป็นไปของร่างกายเป็นเหมือนข้ามสะพาน ขึ้นแล้วต่ำลง ผู้ไม่
 ยอมแก่ ก็แก้ไขไปต่าง ๆ ลงที่สุดแก้ไขไม่ไหว แก้ที่ไม่หลงใหล
 ก็พอทำเนา แก้ที่หลงใหล เป็นที่อดทนาระอาของผู้อุปถัมภ์
 เดียงเด็กง่ายกว่าเดียงคนแก่ คัดว่าทำได้ คนแก่ทำเช่นนั้นไม่ได้
 ได้แต่ปดอบขอยอย่างเดียว ไม่ชอบใจดัดบำเหน็จด้วย เมื่อยังไม่
 ทพพตภาพเคยหลอกเด็ก ครั้นทพพตภาพ ถูกเด็กหลอกบ้าง ๆ
 แก่ทั้งคังโลกดัมบัติ หรือทรงคุณธรรมความงามความดี พอ
 มีผู้อยากอุปฐากอุปถัมภ์ แก้ที่ไว้ทรัพย์ยากจนขัดสนอนาถา หากุน
 ธรรมบมิได้ ก็ไม่มีใครต้องการปรารภณา ถ้าจะนำคนแก่เช่นนั้น
 กับเด็กเล็ก ๆ ไปทิ้งไว้ข้างทาง คนแก่คงไม่มีใครต้องการ คน
 คงเก็บเห็ก ๆ แก่บางคนชอบเอาใจคนเป็นทั้งดั่ง เกียวกะเชณเด็กให้

เป็นเหมือนคน ไม่นึกถึงตนเมื่อครั้งยังเป็นเด็กบ้าง เมื่อเขาไม่ทำ
ตาม ก็ทุกข์โทมนัสปริเทวนาการไปต่าง ๆ ยกการอาบนํ้าร้อน
ก่อน มาปิดปากไม่ให้เสียง แก่บางคนตั้งตนไม่ถูกวิยักถายเป็นเด็ก
ไปก็มี แก่ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชม คือแก่ที่มีคุณธรรม
ความงามความดี โดยพระพุทธานุภาพ ดังนี้ว่า

ขมุหิ สจฺจุณฺณ ชมุโม จ อหิสา สณฺณโม ทโม
สเว วณฺตมโล ชีโร โส เถโรติ ปวฺจุจฺติ ฯ

ความว่า ศักดิ์จะ ความจริงด้วย ชัมมะ คือเมตตาการุณย์
ด้วย อหิสา ความไม่เบียดเบียนใครด้วย ศัญญมะ ความ
ระวังรักษาดนด้วย ทมะ ความฝึกฝนทรมาณตนด้วย มีอยู่ใน
บุคคลใด เราเรียกบุคคลนั้นว่า ผู้ใหญ่ มีปัญญา หามดทิน
มิได้ ดังนี้ ฯ คนแก่ที่มีธรรมดังแสดงมา นำดีการบูชาบถ
ของผู้น้อย ควรเป็นตัวอย่างที่ดีของโลก ที่ไร้คุณธรรมก็ตรงกัน
ข้าม ฯ บุคคลมารำพึงถึงความแก่ของตน เป็นเหตุให้สังเวชสดใจ
ตัดความมั่นใจว่าเรายังไม่แก่ แล้วตั้งตนสมควรแก่ภาวะของตน
แก่เช่นนั้นก็จะกลายเป็นผลที่ดี แต่ไม่ใช่แต่เพียงแก่เท่านั้นยังจะต้อง
เจ็บไข้ด้วยเป็นแน่นอน ฯ

พฺยาธิชมุโมหิ พฺยาธิ อนตฺติโต เรามีความเจ็บไข้เป็น
ธรรมดา ไม่ด่วงพันความเจ็บไข้ไปได้ การรักษาพยาบาลในเวลา
เจ็บไข้ เป็นเรื่องของคนดี แต่การรักษาใจ เป็นหน้าที่ของคน

เจ็บจะต้องรักษาตัวเอง คนอื่นช่วยไม่ได้ ได้แต่แสดงวิธีทางดำเนิน
 ธรรม ๒ อย่างมีอุปการะมากนักในเวลาเจ็บไข้ คือ ขันติ กับสติ
 ขันตินั้น ได้แก่ความอดทนต่อความอยาก ไม่บริโภครองแสดง
 อย่างหนึ่ง ได้แก่ความอดทนต่อโทสะ ไม่ดูอำนาจต่อความโกรธ
 อย่างหนึ่ง ได้แก่ความอดทนต่อทุกขเวทนามีประการต่าง ๆ อย่าง
 หนึ่ง ๗ การอดทนทั้งสามอย่างนี้ ต้องอาศัยสติด้วย สติก็ต้อง
 อาศัยขันติ ถ้อยทีอาศัยกัน คนที่ไม่อดทนต่อความอยาก บริโภค
 ของแสดงในเวลาเจ็บไข้ ทำให้โรคกำเริบถึงตายก็มี คนเจ็บดู
 อำนาจต่อความโกรธ ทำให้โรคกำเริบชดโถมเร็ว บางที่คาด
 โทสะตายกำตังโกรธก็มี ถ้ามาอดทนได้ ก็มีคุณตรงกันข้าม
 คนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องในการรักษาพยาบาลไม่สู้สำคัญ คนรักษา
 พยาบาลสำคัญมาก เพราะใกล้ชิดติดกุดักกันอยู่เสมอ ความจริง
 น่าขอบใจสังสารคนรักษาพยาบาล เขาเห็นดเห็น้อยทุกข์ยากเพราะ
 เรามาก โดยหวังดีคือ ควรได้รับอภัยยกเว้นบ้าง ถ้าเราเจ็บ
 ไข้ในที่ไม่มีใครรักษาพยาบาลจะถึงเวรตัวไม่น้อย ๗ ธรรมดาเจ็บไข้
 ไม่ว่าใครที่ไหนหมด ต้องเสวยทุกขเวทนามากบ้าง น้อยบ้าง ควร
 มีสติกำหนดพิจารณาทุกขเวทนามันว่าไม่เที่ยง คือไม่คงที่ เปลี่ยน
 แปลงไปโดยลำดับ ดังดวงประทีปที่ชั่ววอดยอยู่ ของเก่าหมดไป
 ของใหม่เข้ามาแทน ถ้าของใหม่แทนไม่ทัน หรือไม่มีจะแทน
 ดวงประทีปนั้นก็ดับ การเปลี่ยนแปลงแห่งเวทนามันเช่นเดียวกัน เมื่อ

เวทนาเป็นเช่นนั้น จะผ่านให้ผ่านไปตามใจ ไม่ดัมประสังคก
 เตอตร้อน เพิ่มทุกข์ขึ้นอีก คือแต่เดิมทุกข์กาย ต้องเพิ่มทุกข์
 ใจ ที่ฝนสภาวะขึ้นอีก เป็นต้องทุกข์ ความจริงฝนไม่ได้ ถ้า
 ฝนได้ ใครจะเสวยทุกข์เวทนา ที่ฝนได้เป็นด้วยเหมาะแก่คราวจะ
 เป็น เวทนาเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฉะนั้น เพราะฉะนั้น
 บัณฑิตจึงปล่อยตามเรื่อง แยกกายเป็นส่วนหนึ่ง ใจเป็นส่วนหนึ่ง
 กายใจอาศัยกันก็จริง แต่แยกกันได้ พึงเห็นตัวอย่างผู้ที่เพติดเพติน
 ในการเล่นการดู ดัมภิน ดัมภอน ดัมภรอน ดัมภเย็น เป็นต้น
 ได้ถอดใจไปอยู่ในสิ่งที่ตนชอบ ผู้ที่เพติดเพตินในธรรม ก็ดัม
 ทุกขเวทนาได้เหมือนกัน และดีกว่าด้วย เพราะเป็นไปในสิ่งที่ดี
 หน้าที่ของใจเป็นแต่รู้ รู้ เมื่อใจสงบถึงกับเฉยเป็นอุเบกขา แต่เห็น
 ทุกขเวทนาที่แรงกล้าก็สงบไปเอง เวทนาทุกขเวทนาสงบสมควรดี
 อย่าดีใจเพติดเพติน ถ้ากลับไม่สงบอีก จะเสียใจตรงกันข้าม
 ข้อสำคัญของเวทนา อยู่ที่ลมอัสสาสะปัสสาสะ ดมอัสสาสะ
 ปัสสาสะแรง เวทนาจึงแรง ดมอัสสาสะปัสสาสะอ่อน เวทนา
 ก็อ่อนตามลม ควรทำลมให้อ่อน วิธีทำลมให้อ่อนโดยตรงก็คือ
 อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก คือ เวทนาหายใจเข้า
 ออก รู้ทุกขณะลม วางความรู้ รู้ถึงลมไว้ที่จมูก หรือหน้าอก
 อย่าตั้งใจให้วิ่งไปวิ่งมาตามลมหายใจเข้าออก จะเหนื่อย และ
 อย่ายุ่งเรื่องหายใจ ร่างกายเขาทำหน้าที่หายใจเอง เป็นแต่ดูลม

รู้ดีกตมเข้าออกอยู่เสมอ เมื่อทำไปตมอ่อน ทุกขเวทนาก็ตั้งบ
ใจก็สบาย ๕ เป็นอานาปานสติด้วย ๆ หรือจะเจริญพระพุทฺธคุณมา
ประสมกับอานาปานสติ ก็ยังดี แต่ต้องเลือกพระพุทฺธคุณที่เป็น
๒ คำ บทพุทฺโธเหมาะมาก หายใจเข้าว่าพุท หายใจออกว่าโ
อย่างนี้ชื่อว่าเจริญกัมมัฏฐานต้องอย่างพร้อมกัน ดังยิ่งดุกครดก
เดียว ถูกดีควรต้องด้วยนั้น วิธีเช่นนี้เป็นหน้าที่ของผู้เฝ้าจะต้อง
ทำเอง คนอื่นช่วยทำให้ไม่ได้ คนอื่นได้แต่เรื่องข้างนอก เรา
ปล่อยเรื่องข้างนอกให้เป็นหน้าที่ของคนอื่น จัดแต่เรื่องข้างในอย่าง
เดียว ๆ อย่าง เวลาดี ๆ ก็พอผัดเพี้ยนได้บ้าง ว่าเมื่อมันเมื่อมันเกิด
จึงจะทำจริงทำจัง เวลาดีจะผัดเพี้ยนเช่นนั้นไม่ได้ ถ้าปล่อยให้
ทุกขเวทนาแรงกล้า ทำให้ตั้งบยาก คึกมาถึงตัวแล้วต้องรีบรบ
เมื่อรบไม่ชนะ ถึงจะตาย ก็ชื่อว่าตายดี ไม่เสียทีที่เป็นมนุษย์
มาพบพระพุทฺธศาสดา เป็นอันวางตัวอย่างที่ดีไว้ให้แก่คนภายหลัง
จะดำเนินตาม การที่เข้าวัดถือศีลฟังธรรมเจริญภาวนา ความ
ต้องการก็เพื่อจะผัดหักกายวาจาใจ เวลตายจะได้ตายดี ถ้าตาย
ไม่ดี ก็เสียทีมาก ทำอะไรผิดอย่างอื่น ๆ พอแก้ตัวทำใหม่ได้
แต่ตายไม่ดี จะแก้ตัวกลับตายใหม่ไม่ได้ ตายแล้ว ก็เป็นอัน
แล้วกัน ๆ ถ้าไม่ตาย ก็ได้วิชาในเรื่องเฝ้าใช้ด้วย คราวหลัง
เฝ้าใช้อีก จะดีขึ้นอีก เฝ้าคราวใด ควรให้ได้วิชาในเรื่อง
เฝ้าทุกคราว นอนอยู่ทำไมเปล่า ๆ เวลาดี ๆ มีอะไรที่จะต้องทำ

เวลาเจ็บไม่มีอะไรจะต้องทำแท้ ๆ เจ็บนานก็ดี จะได้เตรียมตัวเต็ม
ที่ เจ็บแสบก็ดี ไม่ต้องลำบากคนอื่น อย่างไหนดีไปหมด ก็
ไม่ต้องวุ่นวายเดือดร้อน คนที่เดือดร้อน ก็เพราะประสพสิ่งไม่ดี
ถ้าประสพสิ่งที่ดี ก็ไม่เดือดร้อน การวางใจถูกส่วน ไม่ต้อง
เดือดร้อน วางใจผิดส่วน ต้องเดือดร้อนตรงกันข้าม ๆ ผู้ที่
ยังไม่เจ็บไข้ ก็ไม่ควรกระหยิ่มว่าเราเป็นสุขสบาย จะไม่เจ็บไข้
อย่างเขา อาจเป็นยิ่งกว่าเขาก็ได้ ทางที่ดีเตรียมตัวไว้ก่อนเป็นข้อ
การเจ็บไข้ของเราไม่ว่าจะมาในเวลาไหน จะไปหมายความว่าผูกมัด
ในเวลาเจ็บไข้ไม่ยุ่งเลย เช่นหัดรบในเวลาศึกสงคราม หัดไว้
ก่อนไม่ได้ เราต้องเจ็บเป็นแน่ ใครช่วยไม่ได้ ทรัพย์สินสมบัติ
ทั้งหลายทั้งปวงก็ช่วยไม่ได้ ถึงจะมีหมอรักษาพยาบาลดีแค่ไหน
ต่อไปก็ต้องเจ็บอีก ในที่สุดก็ต้องตาย ๆ

มรณธมโมมุหิ มรณํ อนตฺตํโต เรามีความตายเป็นธรรมดา
ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ความจริงตั้งแต่เกิดมา รูปร่างก็
เปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ รูปตั้งแต่คลอดจากครรภ์มารดาหมด
ไปแล้ว รูปใหม่ก็เกิดขึ้นใหม่ มีสันติคติต่อเนื่องกัน จนไม่
รู้สึกตัว นามเดาก็ผิดจากสภาวะเดิม ๆ ของเก่าหมดไป ของ
ใหม่เข้ามาต่อทั้งนั้น ชื่อว่าตายโดยลำดับแล้ว ขณะใดไม่หายใจ
เข้าออก ขณะนั้นเรียกว่าตายหมด เราตายโดยลำดับมาแล้ว
ยังจะตายโดยไม่หายใจอีก ความตายนี้ไม่มีใครช่วยแก้ไขได้ แล้ว

แต่เช้าหรือเร็วเท่านั้น เหมือนนกเขาตังกองหมุนทับด้วงมารอบทิศ
 ด้วงใดอยู่ใกล้ก็ตายก่อน ด้วงใดอยู่ไกลก็ตายทีหลัง บุคคลมา
 ระลึกถึงความตาย แล้วมีอ่อนเทาอ่อน นุ่มนวลคอยความตาย
 อยู่ มรณสติเช่นนั้น ผิดประสงค์ในทางพระพุทธศาสนา ในทาง
 พระพุทธศาสนา ประสงค์ให้มรณสติที่ทำให้เป็นผู้หมั่นขยัน รับผิดชอบ
 กระทำกิจที่ควรกระทำ มีพระพุทธภาสิตแต่คงไว้ดังนี้ว่า อชฺเชว
 กิจจมาตปปี โก ชญญา มรณํ สุเว ใครเล่าจะรู้ความตายว่า
 จะมีมาต่อวันพรุ่งนี้ อาจมีในฉณก็ได้ ควรรับผิดชอบทำความเพียร
 เสียแต่บัดนี้ ตั้งใจ ๑ ถ้ามุ่งถึงความตายของเราไม่เห็น เพราะเรา
 ยังไม่ตายหมด ก็จึงนึกถึงความตายของผู้อื่นก่อน ที่เราได้เคย
 เห็นเคยรู้จักทั้งเด็ก ปานกลาง ผู้ใหญ่ มากมายไม่มีกำหนด
 สัพเพ มัจจุสฺส ยนฺติ คนทั้งหมดนั้น ย่อมไปสู่อำนาจแห่งความ
 ตาย ไม่มีหลงเหลืออยู่ได้โดยสักคนเดียว เคยเห็นเคยคุยกัน
 หมายความว่ายังไม่ตาย กลับไปตายเสียก็มี ความตายนี้ไม่มีกำหนด
 หมายจริง ๆ คนที่ล่วงลับไป เป็นพยานของเราอยู่เช่นนั้น เราจะ
 อยู่ค้าฟ้าไม่ตายอย่างไรได้ อวสฺสึ มยา มริตพฺมึ เราต้องตาย
 เป็นแท้ ไม่ต้องสงสัย นึกเช่นนั้นยังไม่พอ ก็ควรไปหาพยานที่
 ปาฐา ดูความตายของคนนั้น ๆ แล้วว่าพึงถึงตนว่า อยมปิ โข
 กาโย แมกายนฺเต เอวํ ธมฺโม มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา เอวํ ภาวึ
 เป็นอย่างนั้น เอวํ อนตฺตํ ไม่ต้องพินิจอย่างนั้นไปได้ ๑ ผู้ที่

ตายไปแล้วนั้น ๆ ตัวพากันทอดทิ้งทรากกะเพวระไว้ให้มันเป็นปฏิภูม
 ไม่มีใครอยากคม คนที่รักก็กลายเป็นเกลียด ไม่อยากจับต้อง
 เด็กสम्मติว่าเป็นคน สัมมติใหม่ว่าเป็นผี เป็นทักตัวของผู้ที่ยัง
 ไม่ตาย ๆ ค่อยไปขึ้นพอง น้ำเดือดน้ำหนองเดอะเทอะ หน้าตา
 รูปร่างพิลึก น่าเกลียดน่ากลัว แล้วค่อย ๆ ไตรมไป เหลือ
 แต่กระดูกกระคนด้วยเนื้อหนังเน่า นานเข้าก็พราวออกจากกัน ถูก
 ไฟเผาเนื้อหนังที่เน่าก็เป็นอันตรธานไปตาม อากาศธาตุ กระดูกก็
 ละเอียดหมดอาไปธาตุเดิม เป็นเก้านานปฐวีธาตุ เป็นอันหมด
 เรื่องของเกิดไปชาติหนึ่ง ๆ

สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว
 เมื่อตายแล้ว ก็ต้องพลัดพรากจากสัตว์และสิ่งขารที่เป็นที่รักที่พอใจ
 ทั้งปวง เวลายังไม่ตาย มันหมายความว่าของเรา ตายแล้วเป็นของ
 เขาหมด ค่อยไปเขาก็เป็นเช่นเราเหมือนกัน เราฉันใด เขาก็
 ฉะนั้น เราฉันใด เขาก็ฉะนั้น ๆ การรู้ดังเช่นนี้ เวลใดอะไร
 ใจก็ไม่ได้ค้นค้นจนลึกลับ ความถึมนั้นเข้าใจว่าของเราที่เพลาไม่
 รังริตเต็มที เพราะเหตุนี้ สัมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้
 ทรงสอนให้พิจารณาเนื่องนิจุทุก ๆ วันว่า เราจะต้องละเว้นเป็นต่าง
 จากของรักของชอบใจทั้งปวง ๆ แต่ความกระทำดีกระทำชั่วซึ่งเรียก
 ว่ากรรม หาพลัดพรากจากกันไปไม่ ย่อมตามติดไปในอนาคตกาล
 ดุจเงาตามคนและล้อตามรอยเท้าโคไปฉะนั้น ๆ กรรมที่เราทำนั้น

เราเก็บไว้ที่ใจ เหมือนเมล็ดมะม่วงเก็บต้นมะม่วงไว้ในเมล็ดฉะนั้น
 เพราะฉะนั้น เราจึงเป็น กัมมสุสโกมฺหิ มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ๆ
 กรรมที่เป็นของเรานั้น ไม่ได้ยูนึ่ง ๆ ย่อมเมล็ดผลดีชั่วตามกรรม
 ผลิตนั้นเราจะได้รับเป็นแน่แท้ บางอย่างได้รับโดยตรง บางอย่าง
 ได้รับโดยอ้อม บางอย่างได้รับโดยเร็ว บางอย่างได้รับโดยช้า
 เพราะฉะนั้น เราจึงเป็น กัมมทายาโท ผู้รับผลของกรรม ชาตินี้
 ยังไม่ได้รับผล ชาติหน้า ชาติโน้นคงจะได้รับผล เพราะฉะนั้น
 คนเราเกิดมาจึงไม่เหมือนกัน ถ้าไม่มาแต่กรรมเก่าแล้ว ก็เป็น
 คนใหม่ด้วยกันทั้งนั้น คนใหม่ด้วยกันทำไมจึงไม่เหมือนกัน แม้จะ
 ผลิตกันบ้าง ก็คงไม่ใกล้เคียงนัก เช่นบางคนเกิดมามีอายุตั้งร้อยปี
 บางคนไม่ตลอดวันเช่นนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น เราจึงเป็น กัมมโยนิ
 มีกรรมเป็นกำเนิด คือเกิดมาแต่กรรม ๆ เกิดใหม่เปลี่ยนรูปร่าง
 แล้ว กรรมเก่าก็ยังแวดล้อมตามคิดเป็นประจักษ์ว่าเผ่าพันธุ์พวกพ้อง
 ทั่วกันใครกัน ไม่ต่างกันฉะนั้น เพราะฉะนั้น เราจึงเป็น กัมมพณฺธุ
 มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ ๆ กรรมนั้นเรายังอยู่ในโลกเพียงใด ถึงเราไม่
 อยากจะอาศัย ก็ต้องอาศัย อย่างเกิดยุคอุจจาระ ก็ต้องอาศัย
 อุจจาระ เข้าเก็บไว้ในท้องฉะนั้น เพราะฉะนั้น เราจึงเป็น
 กัมมปฏิสรโณ มีกรรมเป็นที่พักอาศัย ๆ เราจักทำกรรมดีหรือชั่ว
 อย่างไหนไว้ จะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นเป็นแน่นอน ดังคน
 หว่านพืชชนิดใดลงในแผ่นดิน ย่อมจะได้รับผลชนิดนั้น ๆ

ดมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสอนให้สัตว์ บุรุษ คฤหัตถ์
 บรรพชิต พิจารณาเนื่องนิจทุก ๆ วันว่า เรามีความแก่เป็น
 ธรรมดา ไม่ต้องพ้นความแก่ไปได้ ๑ เรามีความเจ็บไข้เป็น
 ธรรมดา ไม่ต้องพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๑ เรามีความตายเป็น
 ธรรมดา ไม่ต้องพ้นความตายไปได้ ๑ เราจะต้องละเว้นเป็น
 ต่างจากของรักของชอบใจทั้งปวง ๑ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ
 ตน มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นสิ่งที่
 อาศัย เราจักทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่ว จะต้องเป็นผู้รับผลของ
 กรรมนั้น ๆ ๑ ดังนี้ มีเนื้อความพร้อมทั้งอรรถาธิบายดังบรรยาย
 มาฉะนี้ ฯ

ติดักชนเทศนา

สพฺเพ สงฺขารા อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาય ปสฺสตี

อถ นิพฺพินฺนตี ทฺถ चे เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา

สพฺเพ สงฺขารા ทฺถ ชาติ ยทา ปญฺญาય ปสฺสตี

อถ นิพฺพินฺนตี ทฺถ चे เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา

สพฺเพ ชมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาय ปสฺสตี

อถ นิพฺพินฺนตี ทฺถ चे เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยาติ ฯ

บัดนี้จะได้แสดงติดักชนคาถา พรรณนาเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา เป็นลำดับไป อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งสามอย่าง
นี้ มีปกติสำหรับโลก ไม่มีใครปรุงแต่งขึ้น เป็นธรรมชาติ เครื่อง
ดำรงอยู่ของธรรม เป็นธรรมชาติ เครื่องตั้งอยู่ของธรรม เป็นธรรม
นิยาม เครื่องกำหนดหมายของธรรม ฯ ข้อพึงทราบตามพุทธาถิต
ในธรรมนิยามสูตรว่า อุปาทาว่า ภิกฺขเว ตถาคตานํ เป็นต้น
ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตเจ้าทั้งหลายจะเกิดขึ้น
หรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้นความตั้งอยู่คงอยู่ของธรรมนั้น ความ
เป็นธรรมของธรรมนิยามนั้นว่า สพฺเพ สงฺขารા อนิจฺจา
ตฺถ ชาติทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงดังนี้ ข้อหนึ่ง สพฺเพ สงฺขารા ทฺถ ชาติ
ตฺถ ชาติทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ดังนี้ ข้อหนึ่ง สพฺเพ ชมฺมา อนตฺตา
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ข้อหนึ่ง ฯ ธรรมด้ามประการนี้ตั้งอยู่
คงอยู่ ไม่ยกย้าย ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุตฺติ พระตถาคตเจ้า

มาตรฐ^๕ ซึ่ง ัมมชาค^๕ ัมมฐิต^๕ ัมมนิยาม^๕ ตามเรื่องนั้นแล้ว
จึงบอก แสดง บัญญัติไว้ให้ชัด เปิดเผยจำแนก กระทำให้คน
ประกาศให้สัตว์อื่นได้ยิน ได้ฟังว่า สพุเพ สงฺขารา อนิจฺจา
สพุเพ สงฺขารา ทุกฺขา สพุเพ ชมฺมา อนตฺตา ดัง^๕น ฯ

อนิจจังแปลว่าไม่เที่ยง ทุกขังแปลว่าเป็นทุกข์ อนัตตาแปลว่า
ไม่ใช่ตน โดยอธิบายว่า สรรพสิ่งที่มีวิญญานครอง ประกอบด้วย
ความรู้^๕ ซึ่งเรียกว่าอุปาทินนกังขา^๕ ได้แก่หันธ์^๕ที่ขันธ์^๕เป็นอยู่ก็ดี
ทั้งสิ่งท่ววิญญานครองมิได้ ไม่ประกอบด้วยความรู้^๕ ซึ่งเรียกว่า
อนุปาทินนกังขา^๕ ได้แก่สัตว์ที่ตายแล้ว และต้นไม้แผ่นดินเหล่านี้
เป็นต้น เรียกว่าสังขารทั้งหมด สังขารทั้งหมดนี้^๕ไม่เที่ยง เพราะมี
ความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลาง มีความ
แตกสลายในที่สุด ความแปรปรวนส่วนเจริญ ย่อมเป็นที่พึงพอใจ
ปรารถนา ความแปรปรวนส่วนเสื่อมไป ย่อมไม่เป็นที่พึงพอใจ
ปรารถนา จะพอใจปรารถนาหรือไม่พึงพอใจปรารถนาประการใด
สังขารทั้งหลายเป็นไปตามเรื่องของสังขาร ไม่เที่ยงคงที่ ฯ

สังขารทั้งหลาย^๕ชื่อว่า^๕เป็นทุกข์^๕ เพราะยากเย็นด้วยการต้อง
แก้ไขบริหารอยู่เสมอ อุปาทินนกังขามี^๕ ร้อน เย็น หิว ระบาย
ปวดอุจจาระ บิดลำคอ เบียดเบียนประจำอยู่ และต้องบริหารด้วย
การผดขี้เปื้อนอธิยาบท นี่เป็นส่วนประจำเสมอ ยิ่งส่วนที่จรมาก็มี
มากมายไม่มีที่สุด ฯ แม้อนุปาทินนกังขา^๕ ก็ต้องบริหารบำรุง

เหมือนกัน เช่นท่อย ที่อาศัย เครื่องใช้สอย เจ้าของต้องเป็นภาระ
ถ้าไม่นำพาก็จะพึงเป็นอันตราย เพิ่มทุกข์มากเมื่อปลายมือ ฯ อนึ่ง
ร้อนใจ เพราะรักบ้าง เพราะโกรธบ้าง เพราะหลงบ้าง รวมอยู่ใน
ความปรารถนาไม่สัมประสงค์ เป็นทุกข์ด้วยอำนาจอุปาทานจิตเป็น
ทุกข์ใจอย่างหนึ่ง เป็นทุกข์ด้วยวิบากจิตเป็นทุกข์กายอย่างหนึ่ง ทุกข์
ทั้งหลายนั้น ฯ บางอย่างก็เปิดเผยเห็นง่าย บางอย่างก็ปิดบังเห็นยาก
ทำให้เห็นเป็นสุขตรงกันข้ามก็มี ดังชาวทั้งหลายเป็นเช่นนั้น จึงชื่อว่า
เป็นทุกข์ ฯ ดังชาวทั้งหลายชื่อว่า เป็นอนัตตา เพราะไม่มีอำนาจบังคับ
บัญชาได้ เกิดขึ้นแล้ว ต้องแปรปรวน ต้องแตกสลายไม่คงที่ และต้อง
ประสบทุกข์ ไม่ประสบสุขตามปรารถนา และไม่มีอำนาจที่จะบังคับ
บัญชา ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตายได้ บางคราวทำให้เข้าใจผิด
ว่า บังคับบัญชาได้ เช่นเวลาดี ๆ ไม่เจ็บไข้ บอกให้ยืนเดินนั่งนอน
เป็นต้น ก็เป็นไปตามบังคับ การที่เป็นไปเช่นนั้นได้ ก็เพราะบังคับถูก
เรื่อง ถูกราว ถูกครว ถูกดมัย ถ้าผิดเรื่อง ผิดราว ผิดครว
ผิดดมัย ก็บังคับไม่ได้ เช่นฝนกำลังตก แดดกำลังออก บังคับให้
ฝนตก แดดออก ฝนก็ตก แดดก็ออกตามบังคับได้ ถ้าฝนไม่ตก
แดดไม่ออก บังคับให้ฝนตกแดดออก ฝนก็ไม่ตก แดดก็ไม่ออกตาม
บังคับ การที่ฝนจะตกหรือไม่ตก แดดจะออกหรือไม่ออก ไม่เกี่ยว
ด้วยการบังคับ เป็นไปตามเรื่องราวของเขา ดังชาวทั้งหลายดับปลับ
เหมือนกับขี้มของเขามาใช้ เมื่อเจ้าของยังไม่เอาไปใช้ ก็ใช้ได้ เมื่อ

เขาเอาไปแล้ว ถ้าใช้ไม่ได้ ไม่มีอำนาจเช่นนี้ จึงเป็นอนัตตา ฯ ถ้าพูดว่า เป็นอนัตตาในเวลาตายแล้ว เห็นง่ายเพราะปรากฏแก่ตา แต่ห่างไป ถ้าพูดว่าเป็นอนัตตาในเวลาเจ็บไข้ เห็นยากหน่อยแต่ใกล้เข้า ถ้าพูดว่าเป็นอนัตตาในเวลาปกติ เห็นยากมาก อนัตตานั้นมีประจำสำหรับโลกก็จริง แต่ไม่มีใครเห็นได้ นอกจากพระพุทธเจ้า ฯ อนิจจัง ทุกขัง บุคคลย่อมเห็นเองได้บ้าง เป็นบางครั้ง อย่างคราวที่ประสบความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ชนใด ๆ มักจะกล่าวอุทานว่า พุทโธ ไม่เที่ยงเที่ยงหนอ เป็นทุกข์ทุกข์หนอ แต่จะกล่าวว่าเป็นอนัตตาเที่ยงหนอไม่มีเลย อนัตตาเป็นวิสัยของอุชฌัมมปัญญา เพราะฉะนั้นได้จบพระบรมคำสอน เมื่อจะทรงแสดงอนัตตาโปรดพระเบญจวัคคีย์ จึงทรงแสดงธรรมโดยปริยายอย่างอื่น ๆ ก่อน อบรมอินทรีย์ของพระเบญจวัคคีย์ให้แก้ความให้ชัด จึงทรงแสดงอนัตตาต่ออภายหัตถ์ ตามในอนัตตลักขณสูตร พระเบญจวัคคีย์ได้ดำใจพระอรหันต์ เป็นพระอรหันต์ตามพุทธประสงค์ อนัตตาเป็นวิสัยของปัญญาอย่างคัมภีรภาพเช่นนี้ ฯ ความไม่มีอำนาจเป็นไปตั้งแต่ตถมาแล้ว ไม่ใช่เฉพาะแต่สังขารอย่างเดียว แม้ในธรรมทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่เป็นสังขารและอสังขาร ก็ไม่มีอำนาจเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นธรรมทั้งหลายทั้งปวงจึงเป็นอนัตตาด้วย ฯ

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างหนึ่ง อนิจจลักขณัง ทุกขลักขณัง อนัตตลักขณัง อย่างหนึ่ง ที่แสดงแล้วแสดงระคนกันไป เพื่อ

ให้เข้าใจง่าย แต่เมื่อจะแยกพูดต่างกัน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็คือตัวอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้นเอง อนิจจังลักษณะหนึ่ง ทุกขลักษณะหนึ่ง อนัตตลักษณะหนึ่ง เป็นเครื่องหมายของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฯ

อาการที่เป็นไปของสังขารธรรมทั้งหลายมีเครื่องหมายกำหนดหมายต่างๆ เครื่องกำหนดหมายนั้น ๆ อาจเห็นด้วยมังสะจักขุ นัยตาเห็น ว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะเป็นอย่างนั้น ๆ เรียกว่าอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ ฯ ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ซึ่งจะพึงเห็นได้ด้วยปัญญาจักขุ ความรู้ด้วยปัญญาเป็นทางใจ จัดเป็นตัวอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฯ

ลักษณะของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งตัวอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาดังรวมเรียกว่าไตรลักษณะ ไตรลักษณะนี้จัดเป็นสามัญญลักษณะ แปลว่ามีลักษณะเดิมเหมือนกัน เพราะเป็นธรรมชาติ ธรรมชาติ ธรรมนิยามเหมือนกัน ดังใดไม่เที่ยงดังนั้นเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังใดเป็นทุกข์ ดังนั้นไม่เที่ยงเป็นอนัตตา ดังใดเป็นอนัตตา ยกเว้นอสังขระเดียวแล้ว ดังนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ตามกัน สัมด้วยพระบาติว่า ยถาจิ ตัง ทุกขัง ดังใดไม่เที่ยงดังนั้นเป็นทุกข์ ยถาจิ ตัง อนัตตา ดังใดเป็นทุกข์ดังนั้นเป็นอนัตตา ขอนัตตาทรงแสดงไปทางอื่นว่า ยถา ตัง ดังใดเป็นอนัตตา ตังเนติ มม ดังนั้นไม่เป็นของเรา เนโสหสมสุมิ เราไม่เป็นนั้น นเมโส อตฺตา ดังนั้นไม่เป็นตัวของเราดังนี้ ฯ คำว่า เอตัง มม หมายความว่าเข้าไปยึดถือด้วยคันหา

คำว่า เอโสหสมฺมิ เข้าไปยึดถือด้วยมานะ คำว่า เอโส เม อตฺตา
 เข้าไปยึดถือด้วยทิฐิ ไตรลักษณ์มีลักษณะเสมอเหมือนกันอย่างนี้ ๗
 อหนึ่งความพ้นจากกิเลส ท่านจัดเป็นสามประการคือ สัจจวิโมกข์ ๓
 อนิมิตตวิโมกข์ ๓ อปนิหิตวิโมกข์ ๓ อธิบายว่า พระโยคาวจรมา
 บรรลุนิพพานก่อน แล้วพ้นจากกิเลส ความพ้นของท่านเรียก อนิ-
 มิตตวิโมกข์ บรรลุตฤกษาก่อน แล้วพ้นจากกิเลส ความพ้นของท่าน
 เรียกอปนิหิตวิโมกข์ บรรลุนัตตาทก่อน แล้วพ้นจากกิเลส ความพ้น
 ของท่านเรียก สัจจวิโมกข์ รวมความว่า พระไตรลักษณ์เนื่องกัน
 ๗ จึงจัดเป็นสามัญญัติลักษณะมีลักษณะเสมอเหมือนกัน ๗

พระไตรลักษณ์^๕ ท่านแสดงว่า ดันตปิณฑอนิจจัง บริหารปีดทุกข์
 มณฺตัญญาปีดอนัตตา ๗ ดันตปิ คือ ความดับต่อเนื่องกัน จนไม่
 รู้จัก เช่น ของเก่าเสื่อมไป ของใหม่เข้ามาต่อแทน ดังดวงเทียนที่
 ทรงแสงสว่างอยู่ ก็เพราะเครื่องอุปการณ์ติดต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย
 และไม่มีอันตราย ดวงประทีปจึงได้ทรงอยู่ ถ้าเครื่องอุปการณ์นั้น ๆ
 ต่อไม่ติดกันหรือมีอันตราย ดวงประทีปนั้นก็ดับ ๗ และเช่น ชัน้เก่า
 เสื่อมไป ชัน้ใหม่เข้ามาต่อแทน ดังมนุษย์และสัตว์ที่ทรงอยู่ ก็
 เพราะร่างกายนั้น ๆ เกิดใหม่แทนเก่า ไม่มีอันตราย จึงได้ทรงอยู่ ถ้า
 ใหม่เกิดไม่ทันแทนหรือมีอันตราย มนุษย์และสัตว์ก็ตาย ชื่อว่าขาด
 ดันตปิ ตอนขาดตันตปิ^๕ เห็นไม่เที่ยงชัดเจน เมื่อตันตปียังไม่ขาด ก็
 ไม่เที่ยงโดยลำดับ ๗ มา แต่เห็นยากหน่อย ดันตปิปีดอนิจจัง^๕ ๗

เมื่อประสงค์จะเห็นอนิจจัง ต้องพิจารณาพิจารณาความแปรปรวนของ
สังขาร นึกถึงปัจจุบันไปอดีต เช่นคนแก่ในบัดนี้ มาแต่เด็กในอดีต
นึกถึงปัจจุบันไปอนาคต เช่นเด็กในบัดนี้ จะกลายเป็นคนแก่ในชั่ว
หน้า ดังนั้นเป็นตัวอย่าง การพิจารณาเช่นนี้ อาจเปิดต้นตอได้ ฯ

บริหารที่ว่า ปิดทุกขนั้น ก็คือการบำรุงรักษาร่างกายคอยยกย้าย
ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เหล่านี้เป็นต้นปิดทุกข เมื่อหิวไม่บริโภคอาหาร
ร้อนไม่อาบน้ำหรือพัดวี หนาวไม่ห่มผ้า เมื่อยล้าไม่ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
ปวดอุจจาระปัสสาวะไม่ถ่าย จะเห็นได้ว่าร่างกายนี้เป็นทุกขที่ยึดหนอ
เหล่านี้เป็นส่วนประจำ ยังส่วนที่จรมาอีกมาก เช่น โรค ภัย ไข้เจ็บ
โดยประการต่าง ๆ อย่างนี้หายไป อย่างใหม่เกิดขึ้นอีก วันหนึ่งต้อง
แก้ไขหลายทำนอง ไหนยังประกอบไปด้วยอันตรายต่าง ๆ คอย
หลบหลีกอยู่เสมอ กระนั้นก็ยังไม่พ้นทุกประการไป คนที่ประกอบกิจ
การงานด้วยกาย เมื่อกายเหน็ดเหนื่อย ก็เห็นว่ากายเป็นทุกข คนที่
ประกอบกิจการงานด้วยใจใช้ความคิดอ่าน ก็เห็นว่านามธรรมเป็น
ทุกข ผู้ที่เป็นศฤหัตถ์เห็นบรรพชิตว่า เป็นสุข ฉันแต่ก็จำวัด บรรพ
ชิตก็เห็นศฤหัตถ์ว่าเป็นสุข จะทำอะไรก็ได้ตามใจ ไม่ต้องมีวินัย
ใครเห็นอย่างไรเป็นสุข ก็ยกย้ายไปเป็นอย่างนั้น ครั้นเกิดไม่สุขก็
ยกย้ายเปลี่ยนใหม่ ที่แก้ไขไม่ไหวก็ปล่อยตามเคย มีสุภาสิดอันหนึ่ง
กล่าวไว้ว่า ยังไม่เคยฟังใครที่ไฉนหนา ว่าเกิดมาเป็นสุขสันดาน
มีแต่บ่นเรื่องทุกข์ไม่สุขสำราญ ทั้งชาวบ้านชาววัดซัดกันงู ฯ ข้อ

ความที่อธิบายมานั้นเป็นอธิบายบริหารปิตุทกซ์ ฯ

ที่ว่าชนัญญาปิตอนัตตานัน คือ ความกำหนดหมาย ทั้งแห่ง
ทั้งก่อน ทั้งกอง จึงเป็นตัวตน เพราะฉะนั้นท่านจึงว่า ชนัญญาปิต
อนัตตา เมื่อประสงค์จะเห็นอนัตตา ก็ต้องแยก แ่ง ถิ่น กอง
นั้นเป็นชั้นเล็กชั้นน้อย พิจารณาได้เพียงคำว่า ตัวตนอยู่ไหน ดัง
พระเจ้ามิตินทร์ตรัสถามพระนาคเสนว่า อะไร เป็นนาคเสน ฉะนั้น
อนันเป็นอธิบายชนัญญาปิตอนัตตา ฯ

การกำหนดพิจารณาดังซารโดยลักษณะตามประการนี้ ก็เพื่อให้
เกิดนิพพิทาความเบื่อหน่าย อันเป็นทางแห่งความบรรลุมรรคผล โดย
พระพุทธรพจน์ภาสิตว่า สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ เป็นต้น ความว่า
เมื่อใดบุคคลมาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ และธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา อถ นิพฺพินฺตติ ทุกฺเข
เมื่อน้อย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา ความเบื่อหน่าย
นี้ เป็นไปเพื่อความบรรลุมรรคผล ดังนี้ ฯ

นิพพิทา ความเบื่อหน่ายจัดเป็น ๒ อย่าง คือ เบื่อหน่ายโดย
ธรรมดา ๑ เบื่อหน่ายเกิดจากปัญญา ๑ เบื่อหน่ายโดยธรรมตานัน
คือ เด็กเบื่อหน่าย ดังใดไม่ชอบใจก็เบื่อในสิ่งนั้น ดังใดที่ชอบใจ
ก็ไม่เบื่อหน่ายในสิ่งนั้น หรือมาเบื่อหน่ายตามกาลเวตา เช่นตั้งอยู่ใน
วันนั้น ๆ ก็เบื่อหน่ายในสิ่งที่ผิดวัย ดังที่ถูกวัยก็ไม่เบื่อหน่าย หรือ
เบื่อหน่ายในเวลาที่อึด เวลาคิวไม่เบื่อหน่าย เช่นนี้เป็นต้น จัดเป็น

เบื้อหน้าโดยธรรมดา มีทั่วไปในมนุษย์แต่สัตว์ทั้งปวง ๖
เบื้อหน้าที่เกิดจากปัญหานี้ คือ ไม่เด็กเบื้อหน้า เบื้อหน้าทั้งสี่
และไม่ว่าจะกาลเวลา ย่อมเป็นไปในกาลทั้งปวง เพราะมาเห็นตาม
สภาวะธรรมว่า ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ๖

วิสุทธิ ความหมดจดนั้น จัดเป็น ๒ อย่าง คือ หมดจดโดย
เอกเทศ ๑ หมดจดโดยสันเชิง ๑ ก็ได้หมดไปเป็นอย่าง ๆ พวก ๆ
แต่ก็เด้ออื่นยังมีอยู่ จัดเป็นหมดจดโดยเอกเทศ ก็ได้ทั้งปวง
หมดไปไม่มีส่วนเหลือ จัดเป็นหมดจดโดยสันเชิง ๖ หมดจดเป็น
เอกเทศเป็นปัจจัยแห่งความหมดจดโดยสันเชิง อันเป็นอธิบายใน
ติลลขณคาถา ๖

สังคหเทศนา

ทานนญ เปยวชฺชนญ

อตุลจริยา จ ยา อิธ

สมานตตตา จ ธมฺเมสุ

ตตถ ตตถ ยถารหนติ ฯ

บัดนี้ จะได้แสดงสังคหธรรม ๔ ประการ อันเป็นธรรมชอบ
โลกชอบธรรมทั้งดั่งอย่าง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวหัวใจของกันและกัน
ผู้ใดได้รับดังเคราะห์ ผู้นั้นก็มีความขึ้นบาน นิยมเคารพนับถือผู้
ดังเคราะห์ ผู้ดังเคราะห์ได้ เมื่อได้เห็นผู้อื่นแสดงความเคารพ
นับถือเช่นนั้น ก็เพิ่มเมตตาการุณย ยิ่งขึ้น เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว
หัวใจของกันและกัน ดังนี้ ฯ สังคหธรรมนี้ เป็นปฏิปทาของท่าน
ผู้ใหญ่ เช่นมารดาบิดา มีหน้าที่ดังเคราะห์บุุครชิตา อาจารย์
มีหน้าที่ดังเคราะห์ศิษย์ อิศัรชนมีหน้าที่ดังเคราะห์ผู้พึ่งบารมี เมื่อ
ได้ทำแล้ว ก็ชื่อว่าได้เป็นบุพการีบุพการีของเธอ เป็นผู้ควรได้รับ
ปฏิการะตอบแทนของเขา แม้ชนที่ยังเป็นผู้เยาว์ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ตน
ถ่ายเดียว มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แต่ให้ด้วยสุจริตของญาณมิตต์ตลอดถึง
คนอื่น ย่อมเป็นผู้เป็นคนอันมากรักใคร่นับถือ ช่วยส่งเสริมให้ถึง
ความเป็นผู้ใหญ่อย่างดั่งนี้ เพราะเหตุฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึง
ได้ประทานสังคหวิธีไว้ดังนี้ว่า ทานนญ เปยวชฺชนญ เป็นต้น
ความว่า วิธีเครื่องดังเคราะห์ให้ท่าน ๔ ประการ คือ ทาน การให้ ๑
เปยวชฺชระ กล่าวถ้อยคำอันน่ารักจับใจ ๑ อตุลจริยา ประพฤติ
ประโยชน์แก่กัน ๑ สมานตตตา ความเป็นผู้สม่ำเสมอในธรรมนั้น ฯ

ตามสมควร ๓ รวมเป็น ๔ ประการ มีอธิบายเป็นลำดับไป ๆ

ทาน การให้^{นี้} จำแนกออกเป็น ๒ ประการ คือการให้โดย
เจาะจงบุคคลอย่างหนึ่ง การให้โดยสาธารณทั่วไป โดยไม่เจาะจง
บุคคลอย่างหนึ่ง เช่นมารดาบิดาให้อาหารเครื่องแต่งเครื่องประดับ
แก่บุตรธิดาในเวลายา^{นี้} ให้ทรัพย์สินเป็นทุนรอน ให้ถิ่นฐานบ้านเรือน
ในเมื่อเจริญวัยขึ้นแล้ว เจ้านายส่งเคราะห์แก่ข้าไทย ญาติมิตร
แจกข้าวของให้แก่นัก^{นี้} นุทาหรณ์แห่งการให้โดยเจาะจง เป็นส่วน
อนุเคราะห์ ๆ บุตรธิดาผู้ม^{นี้}เรือน ให้ทรัพย์สินเป็นเครื่องแต่ง^{นี้} ให้
ผ้าสร้อยน้ำแก่มารดาบิดา ไปทางไถ่หาของมาฝาก ข้าไทยและบ่าว
ให้สิ่งของแก่เจ้านาย เป็นเครื่องแสดงความจงรักภักดี นุทาหรณ์
แห่งการให้โดยเจาะจง เป็นส่วนบูชา คือฉลองคุณ ๆ อุดมธรร
หรือคนมีทรัพย์สิน มีใจดีฮาร^{นี้}เมื่อแม่แก่มหาชน สร้างถนน ขุดคลอง
ทำสะพาน ปลูกศาลา ปลูกต้นไม้ ขุดสระน้ำ เพื่อเป็นที่พักพิงอาศัย
ค^{นี้}หรือบำรุงอาโรคยสถาน คือโรงพยาบาลที่รักษาคนไข้ สร้าง
หรือเกอ^{นี้}ถุดสิ่งฆารามต่าง ๆ ๆ น^{นี้}เป็นนิตินะแห่งการให้โดยสาธารณ
ทานยอมเป็นสังคหุบายยึดเหนี่ยวใจของคนผู้ได้รับ ให้รักใคร่นับถือ
มารดาบิดาไม่สนใจเพื่อจะผูกใจบุตรไว้ด้วยให้ทรัพย์สินสิ่งของต่าง ๆ
ตามเวลา คงไม่เป็นที่รักใคร่นับถือของบุตรธิดาเหมือนได้ใส่ใจ
เจ้านายผู้เห็นว^{นี้}แน่น จักไม่เป็นที่รักทนนับถือของข้าไทยเหมือนท่าน
ผู้เมื่อแม่ แม้บุตรธิดาและข้าไทยก็เป็นดุจกัน ต่อเมื่อ^{นี้}เพื่อในการ

ให้ปัน แด่ดวงน้ำใจใหญ่ใหญ่เห็น จักเป็นทรวงไครของท่านมาก
 ท่านผู้บริจาคทรัพย์ทำสาธารณประโยชน์ ย่อมเป็นที่สรรเสริญของ
 มหาชน มีคนชอบมาก ๆ บุคคลผู้มากไปด้วยความตระหนี่เห็นยว
 เน้น กระทำให้เป็นผู้คับแคบเร้นแค้นเหี้ยมเหี้ย เหมือนฟ้าฝน
 แดงในฤดูคิมหันต์ ยากที่จะควบคุมผูกพันบริษัทบริวารไว้ได้ เพราะ
 ฉะนั้น บัณฑิตจึงมิได้นิยมความตระหนี่ นิยมอยู่แต่พวกเศรษฐี
 โบราณ ๑ ทนเร้นแค้นอดอยาก ย่อมคนเป็นนายได้เมื่াত্রพย์
 ครั้นแตกดับ ทรัพย์จึงเป็นอันตรธาน เป็นของคนอื่นหมด เป็น
 เรื่องชวนให้สังเวช ๑ เพราะเหตุนี้ จึงควรผ่อนปรนเมื่อแผ่เผื่อเจือจาน
 ครอบครองแก่ฐานะ ไม่ใช่บริจาคสดจระจนหมดเนื้อหมดตัว นึกถึง
 ความมาและความมีแห่งโลกะก่อนแล้วจึงกระทำ ถ้าบุรุษบุคคลย่อม
 ผ่อนปรนถือเอาสาระแห่งโลกทรัพย์ ด้วยการให้ผู้อื่นแต่พอดี ทรง
 คนและทรงผู้อื่นไว้ทั้งสองฝ่าย คือตนเองไม่ต้องกตัญญูขาดแคลนเป็น
 หินดินด้วยการให้ และอุปถัมภ์ได้รับให้พ้นจากความขาดแคลน พอ
 เป็นทางคงคนได้ หรือเป็นเครื่องผูกน้ำใจโดยดามัคคีธรรม ข้อ
 ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 นั้นจึงเป็นดังคหวัชระข้อต้น ๑

เปยยวัชระ กล่าวถ้อยคำอันน่ารักจับใจนี้ ได้แก่ถ้อยคำที่
 เป็นสุนทรภาพสุภาษิต เว้นจากฉันทุจจริต เป็นไปเพื่อความสงบ
 ระวัง ดำริเจตนาประโยชน์ตน ประโยชน์ท่าน ดังถ้อยคำของ
 โทณพราหมณ์ ประกาศให้ภษัตริย์และเจ้านครนั้น ๆ ให้ถึงบรรจบ

สงคราม ปรองดองกันแบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุแห่งสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราชเจ้าโดยอุปสมภาพ ถ้อยคำเช่นนี้เป็นต้น น่ารักจับใจนัก
ย่อมยัดเห็นยวน้ำใจของผู้ฟังให้เกิดความนิยมนับถือผู้พูด ๆ มารดา
บิดาเจรจากับบุตรธิดาด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน คำนับย่อมจับใจ
ของบุตรและธิดา ทำให้เกิดความรักความนับถือยิ่งขึ้น บุตรธิดา
รักภักดี มารดาบิดาย่อมรักเอ็นดูมากขึ้น ผู้ใหญ่ฉลาดในปฏิสันถาร
กล่าวถ้อยคำไปรยปรายปราดเปรื่องน้อย ย่อมเป็นดังวราศี ทำ
ตนให้เป็นที่รักที่นับถือของชนเป็นอันมาก เข้าใจพูด อาจยังผู้น้อย
ให้ม่แก่ใจกระทำกิจการงานด้วยความจงรักภักดี วาจาเช่นนี้ พูดใน
กาลอันสมควร เหมาะแก่บุคคลแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ
ทั้งในการสมาคม ทั้งในการชักนำ ถ้อยคำเช่นนี้มีโวหารสำหรับ
เรียกได้หลายอย่างว่า บิยวาจาบ้าง สันหวาจาบ้าง สุภาสิตบ้าง
สัมมาวาจาบ้าง เป็นต้น จะเรียกอย่างไรก็ตาม คงรวบรวมความ
โดยอรรถรสว่า ถ้อยคำที่สำเร็จประโยชน์อันดีแก่ตนและผู้อื่น เป็น
เปยยวัชชะสัน ขอนจัดเป็นสังคหวิธข้อ ๒ ๆ

อรรถจริยา ประพฤติประโยชน์แก่กันนั้น ได้แก่เวรยาวัจจกรรม
คือช่วยชวนชวยยังกิจนั้นให้สำเร็จ มารดาบิดาช่วยชวนชวยทำ
ธุระให้แก่บุตรธิดา เช่นให้ได้รับการศึกษา ให้ตั้งครอบครัวเคหะ
สถานบ้านเรือน บุตรธิดาช่วยชวนชวยในกิจการของมารดาบิดา
ต่างจะเป็นที่รักของกัน และจะเป็นตัวอย่างอันดีของโลก ๆ อิศสรชน

เอาธุระอย่างนั้นของผู้พึ่งพำนัก ชุบเลี้ยงอุดหนุนให้มียศศักดิ์ชดได้ยัง
ปรากฏในประชุมชน ย่อมจะเป็นที่รักที่นิยมของเขา ส่วนผู้พึ่ง
พำนักเล่า ตั้งใจกระทำการงานของท่านให้สำเร็จตามมุ่งหมาย
ทำตนให้เป็นที่ยึดถือไว้วางใจได้ ย่อมจะเป็นที่รักที่ชบใจของท่าน
ไม่น้อย ฯ มิตต์สหายต่างช่วยกันชวนชววยกิจธุระของกันและกัน
ด้วยกำลังกายบ้าง ด้วยกำลังวาจาบ้าง ด้วยกำลังความคิดบ้าง
ด้วยกำลังทรัพย์บ้าง ด้วยกำลังบริวารบ้าง ดังพระพุทธรภาติว่า
อุตมฺหิ ชาตมฺหิ สุขา สหยา สหายทั้งหตาย เมื่อธุระเกิด
ขึ้น ย่อมช่วยนำความสู่สมาให้ ดังนี้ ทำให้มีไมตรีกันสนิท ฯ
แม้ญาติก็เป็นดังกัน ต่างได้ช่วยธุระกันตามฉันทญาณิ จึงนับถือกัน
สนิท แม้มีสายโลหิตชิดโดยกำเนิด แต่ห่างกันโดยกิจการ ผู้ญาติ
ผู้เอาธุระกันมิได้ เพราะอย่างนั้น จึงมีพระพุทธรภาติว่า วิสุตาสา
ปฺรมา ภาติ ผู้คนเคยนับว่าเป็นญาติสนิท ฯ อติถจริยา ที่กระทำ
ให้เหมาะแก่คราวแก่บุคคล ย่อมอำนวยศุภผล ดังแต่ตงมา ชอน
จัดเป็นสังคหวิธัช ๓ ฯ

ตำนานิตตคา ความเป็นผู้ดีมีดีเสมอในธรรมนั้น ๆ เช่นญาติ
ผู้อ่อนโดยวัย แม้เป็นผู้วิเศษกว่า ด้วยอิสสระยศ ด้วยอำนาจ
ด้วยโภคทรัพย์ ด้วยบริวาร ก็ทำการอ่อนน้อมแก่ญาติผู้เจริญวัย
กว่า แต่ก่อนเคยนับถือมาอย่างไร ภายหลังก็นับถืออย่างนั้น ย่อม
รักใคร่แสดงความนับถือตอบ ต่างทำความสามัคคีด้วยกันและกัน

โดยนัยนี้ ^๕ดั่งดวงดั่งย้อมดั่งเป็นปีกแผ่นแน่นหนาเป็นกำลังใหญ่ ^๕อันนี้เป็นสมานัตตตาในอภายนธรรม ฯ ญาติผู้เสมอกันโดยชั้น โดยวัย ก็แสดงความนับถือกันโดยฉันทญาติ ญาติผู้ใหญ่มีความเมตตา นับถือญาติผู้น้อย ต่างย้อมสนิทสนมกัน ต่างช่วยอุดหนุนดั่งดวงดั่งของตนให้เจริญ ความสามัคคีแห่งญาติ ย่อมยังสุขให้เกิดทั่วไป ฯ มิตรค่อมิตรค่อมิตต์สนิทสนมกันมาอย่างไร ก็คงนับถือสนิทสนมกันตามเดิม แม้ความเจริญจะส่งเสริมก็ไม่ดับกลาย ทั้งต้องฝ่ายได้รักษา มิตรธรรมนั้นคงอยู่ ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้เหมือนกัน ญาติ ค่อญาติ มิตรค่อมิตรค่อมิตต์ นับถือกันตามฐานะ ^๕อันนี้เป็นสมานัตตตาในสมานธรรม ฯ ^๕ชนผู้คงอยู่เป็นหมู่ เป็นคณะ เช่นภิกษุสงฆ์ ย่อมตั้งอยู่ด้วยอำนาจ ความเป็นผู้มีธรรมเสมอกัน ไม่อย่างนั้น ไม่อาจยังความสามัคคีให้เป็นไป ^๕นี้สมานัตตตาในขัมมจริยา ฯ สมานัตตตานี้ ทำให้เหมาะแก่ฐานะของบุคคล ของคณะแล้ว ย่อมเห็นขวัญใจของบุคคลของคณะไว้ในสามัคคีธรรม ข้อนั้นเป็นดังคหวิธที่ที่สุด ดังคหวิธ ๔ ประการ คือ ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยา สมานัตตตา ^๕มีเนื้อความพร้อมทั้งอธิบายดังได้บรรยายมา ^๕ฉะนี้แล ฯ

นาถกถาเทศนา

สนาถา ภิกษเว วิหธ มา อนาถาติ ฯ

บัดนี้ จะได้แสดงนาถกถาธรรม ๑๐ ประการ อันเป็นธรรม
ควรปฏิบัติพอสมควร ดำเนินความว่า คนเราควรรู้จักด้วยกันทุก
คนว่า ตนเป็นใครของใคร ผู้ที่ลงทุนประพฤติก็นั้น เพราะหวังผลดีอัน
จะมีแก่ตนข้างหน้า ผู้ที่ประพฤติชั่วปด้อยตามใจตน เพราะเห็น
ว่าเป็นทางสะดวกแก่ตน ในทางพระพุทธศาสนาธรรมเจริญผู้ประพฤติ
ดีว่าเป็นผู้รักตน ดำเนินผู้ประพฤติชั่วว่าเป็นผู้ไม่รักตน ผู้ใดประพฤติ
ดี ถึงจะกล่าวว่าเขาไม่รักตน ผู้นั้นชื่อว่ารักตนทีเดียว ผู้ใด
ประพฤติชั่ว แม้จะกล่าวว่าเขารักตน ผู้นั้นชื่อว่าไม่รักตนทีเดียว ฯ

คนเราย่อมเกลียดทุกข์ ต้องการสุขด้วยกันทุกคน สุขทั้งหลาย
ทั้งปวงย่อมเป็นผลมาแต่ความประพฤติดี หามาจากความประพฤติ
ชั่วไม่ ทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงย่อมเป็นผลมาแต่ความประพฤติชั่ว หา
มาแต่ความประพฤติดีไม่ ทำดีต้องได้รับผลดี ทำชั่วต้องได้รับ
ผลชั่ว ขอนี้มีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า

ยาหิสี วปปตี พินิ ตาหิสี ลภเต ผลิ

กลุยาณการี กลุยาณิ ปาปการี จ ปาปกั

หว่านพืชชนิดใด ย่อมจะได้ผลชนิดนั้น ทำดีย่อมได้ดี ทำ
ชั่วย่อมได้ชั่ว ฯ ผู้ที่หาทุกข์ได้ตน ไม่หาสุขได้ตน จึงชื่อว่า
ไม่รักตน ผู้ที่หาสุขได้ตน ไม่หาทุกข์ได้ตน ชื่อว่าผู้รักตน

เพราะเหตุ^๕นั้น ผู้รักตนควรประพฤติดีประพฤติชอบ ตามภูมิ
เพศของตน ๖

พระพุทธเจ้า^{๕๙}เป็นศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงแสดงธรรม
อันเป็นทพของ^{๕๙}ตน เรียกว่านาถกรณธรรม ๑๐ อย่าง โดยพระพุทธ
ภาสิตว่า สนาถา ภิกษุเว วิหรั มา อนาถา ภิกษุทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มี^{๕๙}ทพเกิด อย่าเป็นผู้ไม่มี^{๕๙}ทพเลย แล้วทรง
แจกทพ ๑๐ นั้น เป็นลำดับไป

๑ คีต คือ ความเว้นจากความชั่วร้ายทางกายวาจา ไม่ฆ่า
สัตว์ ไม่ดักของเขา ไม่ประพฤตินิโคตในกาม ไม่พูดปด ไม่
เล่ห์เพทุบาย^{๕๙} เช่นนี้เป็นต้น คนมีคีต ย่อมมีความปัด^{๕๙}ใจ ดังคน
มีทรัพย์ เป็นหลักของใจ ไม่ละเพาะแต่^{๕๙}ตน เป็นที่นิยมนับถือ
ของ^{๕๙}ผู้อื่นด้วย เพราะฉะนั้นคีตจึงเป็นทพ^{๕๙} ประการหนึ่ง ๖

๒ พาหุสัจจะ คือ ความได้เล่าเรียนศึกษากำหนดจดจำไว้ได้
มาก คุณ^{๕๙}ของ^{๕๙}เป็นที่ยอมรับทั่วไป ประเทศหรือบุคคลที่ถึงความเจริญ
รุ่งเรืองคือได้^{๕๙}ก็เพราะอาศัยการศึกษาเล่าเรียนทั้ง^{๕๙}ต้น ประเทศหรือ
บุคคลที่ไ^{๕๙}จากคุณ^{๕๙}ของ^{๕๙}ก็ต้องเป็นหายนะตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น
พาหุสัจจะ จึงเป็นทพ^{๕๙} ประการหนึ่ง ๖

๓ กัตถาณมิตตตา คือ การมีมิตต์สหายดี มิตต์ดี^{๕๙}สมควร
เป็นมิตต์แท้ ท่านจัดไว้เป็น ๔ จำพวก มิตต์มีอุปการะ ๑ มิตต์
ร่วมสุขร่วมทุกข์ได้ ๑ มิตต์แนะนำประโยชน์ให้ ๑ มิตต์มีความ

รักใคร่ ๓ มิตต์ ๕ จำพวกนี้ จำแนกออกอีกพวกละ ๕ คือ

(๑) มิตต์มีอุปการะ ๕ อย่าง ๑ ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว

๒ ป้องกันทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๓ เมื่อมีภัยเป็นที่

พึ่งพาหนักได้ ๔ เมื่อมีธุระช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปากขอ ฯ

(๒) มิตต์ร่วมสุขร่วมทุกข์ ๕ อย่าง ๑ ชยายความดับของตนแก่เพื่อน

๒ ปัดความดับของเพื่อนไม่ให้แผ่รังพราย ๓ ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ

๔ แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้ ฯ (๓) มิตต์แนะนำประโยชน์ ๕ อย่าง

๑ ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว ๒ แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ๓ ให้

ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๔ บอกทางสวรรค์ให้ ฯ (๔) มิตต์มีความ

รักใคร่ ๕ อย่าง ๑ ทุกข์ ๆ ด้วย ๒ สุข ๆ ด้วย ๓ ได้

เกลียดคนผู้ผิดที่เคยเป็นเพื่อน ๔ รับรองคนผู้ผิดสละบริวารเพื่อน ฯ

การคบคนย่อมเป็นถึงสำคัญ ถ้าคบคนดี ก็คงเป็นคนดีหรือได้

คติของคนดี คบคนดี ท่านจัดว่าเป็นมงคล เพราะฉะนั้น กัตยา-

ณมิตตคา จึงเป็นทพประการหนึ่ง ฯ

๕ โสวัจฉิตตา คือ ความว่าง่าย บุคคลซึ่งจะเป็นมาได้ ต้อง

มีผู้ปกครองโดยลำดับ มีมารดาบิดาเป็นต้น ผู้ปกครองย่อมหวัง

ตั้งใจให้ดี อันผู้ อยู่ในความปกครองควรเป็นคนว่าง่าย คือ อยู่

ในถ้อยคำโอวาทของผู้ปกครอง รับโอวาทคำสั่งสอนโดยเคารพ

ผู้ว่าง่ายแม้คนเดิมอกันหรือต่ำกว่า ว่ากล่าวโดยทางที่ชอบก็ยินดี

รับคำสั่งสอน ไม่มีทิฐิวิมานะในทางที่ชอบ คนว่าง่ายย่อมทำให้ผู้

ปกครองเบาใจ ให้เกิดเมตตากรณายังขึ้น มั่งมั่งทางเจริญให้
เพราะฉะนั้น ได้จัดตั้งตา จึงเป็นทั้ง ประการหนึ่ง ฯ

๕ กิกรณียะสุ ทักขตา ความชยช่วยชระในบุคคลอันสมควร
คนเกิดมาต้องมีชระทุกคน ซึ่งจะไม่ทำอะไรเลย เป็นอยู่ไม่ได้ ชระ
บางอย่างก็ทำได้โดยลำพังตน ชระบางอย่างต้องช่วยกันทำ แม้
สัตว์บางจำพวกมันก็ยังรู้จักช่วยกันทำชระ คนก็ต้องช่วยกันทำชระ
ในบุคคลอันสมควร ผู้ซึ่งมีใจคออันคับแคบ เมื่อชระของตนซึ่ง
จะต้องอาศัยเขาช่วยเกิดขึ้น จะได้รับความขัดข้องไม่น้อย ส่วน
ผู้ที่มีใจเอื้อเฟื้อโอบอ้อมอารี เคยกระทำความดีต่อผู้อื่นไว้ เมื่อ
ชระของคนเกิดขึ้น จะแสดงความสะดวกโดยสวัสดิ์ เพราะเหตุฉะนั้น
กิกรณียะสุ ทักขตา จึงเป็นทั้ง ประการหนึ่ง ฯ

๖ รัมมกามตา คือ ความใคร่ในธรรม คนที่จะอยู่เป็นสุข
ต้องเป็นผู้มีธรรม ประพฤติธรรมตามภูมิ เป็นผู้หย่อนก็ต้องมี
ธรรมสำหรับผู้ใหญ่ เป็นผู้ใหญ่ก็ต้องมีธรรมเป็นของผู้ใหญ่ เช่น
สัตว์จะ ความเป็นผู้ว่าง่ายอ่อนง่าย อปายณะ ความเคารพ
นอบนบต่ออุทมบุคคล กตัญญูกตเวทิตา ความเป็นผู้มักคัญญ
กตเวที เหล่านี้เป็นต้น เป็นธรรมสำหรับผู้ใหญ่ ฯ ความเป็น
ผู้เมตตากรณา ดังคหกรรม เทียงธรรม เหล่านี้เป็นต้น เป็น
ธรรมสำหรับผู้ใหญ่ ผู้หย่อนที่นำเอ็นดูผู้ใหญ่นำเคารพ ต้องเป็น
ผู้มีธรรม ธรรมและอธรรมมีผลผิดกัน มีภาติคแสดงไว้ดังนี้ ว่า

นหิ ชมโม อชมโม จ อุโก สมวิปากิโน
 อชมโม นิรยํ เนติ ชมโม ปาเปติ สุกติ ๑

ธรรมแต่ละธรรมทั้งต้องอย่าง ย่อมมีผลไม่เต็มอกัน อธรรม
 ย่อมนำไปสู่ทุกข์ ธรรมย่อมให้ถึงสุคติ ๑

ชมฺมจารี สุขํ เสติ อสมิ โลเก ปรมฺหิ จ

ผู้มีปกติประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้โลก
 หน้า ๑ ชมโม หเว รกฺษติ ชมฺมจารี ธรรมย่อมรักษาผู้
 ประพฤติธรรม ชมโม กุโลกปตนาตทธาริหารี ธรรมย่อม
 ทรงบุคคลผู้ทรงธรรมไม่ให้ตกไปในโลกที่ชั่ว เพราะเหตุฉะนั้น จึง
 ต้องประพฤติธรรม แม้จะยังประพฤติไม่ได้หมดจดเต็มที่ ก็ควร
 ประพฤติโดยเอกเทศโดยลำดับ การที่จะประพฤติธรรม ก็ต้อง
 มีความรักใคร่ยินดีต่อธรรม ถ้ามีความอดทนเบื้อหน้ายธรรม ก็
 ประพฤติไม่ได้ เพราะเหตุฉะนั้น รัมมกามตา จึงเป็นที่พึงปรารถนา
 หนึ่ง ๑

๗ วิริยะ คือ ความกล้า ความเพียร ผู้มีความเพียรย่อม
 กล้าหาญในการที่จะละความชั่ว ย่อมกล้าหาญในการที่จะกระทำ
 ความดี กิจกรรมใด ๆ ที่ตนเห็นว่าเป็นไปโดยชอบ ไม่พรั่นพรั้ง
 ค่อยเขินร้อน มุ่งประกอบให้สำเร็จไปโดยฉ้วนเดียว ก็คือความเพียร
 นั่นเอง คุณฺชนํเป็นเครื่องขจัดความชั่วของให้ถึงความมุ่งหมายที่
 ไม่เกินความสามารถ การเล่าเรียนศึกษา การประกอบกิจการ

งานทั้งหลายทั้งปวงจะลุล่วงสำเร็จได้ ต้องอาศัยความเพียร พระพุทธ
ภาคีก็สรรเสริญความเพียรว่า วีริเยน ทุกขมจเจติ จะลวงทุกข์
ไปได้ด้วยความเพียร ดังนี้ เพราะฉะนั้น ความเพียรจึงเป็น
ที่พึงประการหนึ่ง ฯ

๘ ดันโดย คือ ความยินดีพอใจแต่สิ่งที่เป็นของตน และสิ่ง
ที่สมควรแก่ตน เช่น ดันโดย ดันโดย ยินดีในภริยาตน ไม่ยินดี
ในภริยาผู้อื่น ดันโดย ดันโดย ยินดีแต่สามีตน ไม่ยินดีด้วย
สามีผู้อื่น แม้ในพศุขสิ่งของก็อย่างเดียวกัน อนึ่งยินดีตามกำลัง
ควรแก่ความสามารถของตน ไม่ยินดีในสิ่งไขว่คว้าเกินกำลังความ
สามารถ ดันโดยเช่นนี้ กระทำไม่ให้เดือดร้อนใจ สัมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า สนตุญฺหิ ปรมํ ธนํ ดันโดยเป็นทรัพย์
อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น ดันโดยจึงเป็นที่พึงแก่ตนประการหนึ่ง ฯ

๙ ตติ คือ ความกำหนดจำกิจการที่ได้ทำแล้ว และถ้อยคำ
ที่พูดแล้วแม่นยำได้ ไม่ลืมหลง คนมีสติย่อมเป็นสง่าราศี ไม่
ฉะเพาะเป็นที่พึ่งของตน เป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้ด้วย เพราะฉะนั้น
ตติจึงเป็นที่พึงแก่ตนประการหนึ่ง ฯ

๑๐ ปัญญา คือ ปรุษาความรอบรู้อะไรเหตุจากผลว่า อัน
เป็นเหตุแห่งความเสื่อม อันเป็นเหตุแห่งความเจริญ ผล คือ
ความเสื่อมความเจริญ มาแต่เหตุอันนี้ ทุกคนคงต้องการความเจริญ
ไม่ต้องการความเสื่อม แต่ที่พลาดจากความมุ่งหมาย ก็เพราะ

ไม่มีปัญญา ผู้มีปัญญา ย่อมสามารถรักษาศนเองตลอดถึงผู้อื่นให้
พ้นจากวิบัติอันตราย มีพระพุทธภาสิตตวรรตริยปัญญาว่า ปญญา
นรานํ รตนิ ปัญญาเป็นรัตนะของนรชน ผู้มีปัญญาที่เหมือน
ผู้มีแก้ว เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นที่พึงแก่ตน ประการหนึ่ง ๆ

ธรรม ๑๐ อย่างนี้ แต่อย่างถ้วนแต่เป็นทั้งแก่ตนได้ทั้งด้
ทั้งคนก็รู้ทั้งธรรมไม่ได้ เพราะคนไม่คงที่ มีคราวดีคราวเจ็บ
คราวอยู่คราวไม่อยู่ ถ้าปะคราวที่เขาเจ็บเขาไม่อยู่ก็ขัดข้อง และ
คนอื่นก็ยังมีคนอื่น ยังมีคราววิโยคพลัดพราก คราวตาย
จากกัน ส่วนการพึ่งธรรม ไม่เป็นเช่นนั้น ย่อมพึ่งได้สม่ำเสมอ
ย่อมพึ่งได้ทั้งกลางคืนกลางวัน และธรรมเป็นของไม่ตาย การจะ
อาศัยจุมกของผู้อื่นมาหายใจ จัจุมกของเราไม่ได้ เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตน
แต่เป็นที่พึ่งของตน จะพึ่งคน ก็ต้องคงตนในทางธรรมที่ชอบ ดัง
แต่ดงมา ฯ

บุคคลผู้เห็นว่า ตนเป็นที่พึ่งของตน ควรรักษาศน ฝึกฝน
ตนให้คงอยู่ในธรรมอันเป็นที่พึ่งของตน ดังแต่ดงมาฉะนั้น แด ฯ

อริยชนเทศนา

สทฺธธาณํ สีลธณํ หิริโอตตปฺปิยํ ฌ
สุตฺตณฺณจ จาโค จ ปญฺญา เว สตฺตมํ ฌ
ยสฺส เอตา ธนา อตฺถิ อิตฺติยา ปุริสสฺส วา
อทฺธิทฺโทติ ตํ อาหุ อโมฆํ ตสฺส จีวิตฺตนิ ๑

บัดนี้ จะได้แสดงธรรมิกถา พรรณนาความในอริยทรัพย์ ๗
ประการเป็นลำดับไป ดำเนินความว่า ทรัพย์ทั้งหลายทั้งที่มีวิญญาณ
แต่หาวิญญาณมิได้ ย่อมเป็นที่พอใจต้องประสงค์ด้วยกันทั้งหมด
เพราะมีอุปการะมาก ให้สำเร็จความปรารถนาของผู้เป็นเจ้าของทรัพย์
ข้อหาแตกเปลี่ยนดังนี้ ๆ ได้ตามประสงค์ บำรุงความผาสุกของตน
แต่ผู้อื่น ผู้ไรทรัพย์ย่อมได้รับความขัดข้องต่าง ๆ เพราะฉะนั้น
ทรัพย์จึงเป็นที่ปรารถนาของประชุมชน ๆ ก็แต่ทรัพย์อย่างนั้นจัดเป็น
โลกิยทรัพย์ ๆ สำหรับโลก เป็นเครื่องอาศัยใช้สอยอยู่แต่ในโลกนี้
ครั้นละโลกนี้ไปแล้ว ก็ตกเป็นของผู้อื่นหมด ถึงผู้อื่นก็เป็นอย่าง
อื่นเหมือนกัน ไม่ถาวรตามคิดไปได้เหมือนอริยทรัพย์ เพราะฉะนั้น
สัตว์ผู้มีอันจะตายเป็นธำพา ควรแสวงหาอริยทรัพย์ อันเป็น
ของจะตามคิดไปสู่โลกหน้า ทั้งเป็นอุปการะให้เกิดโลกิยทรัพย์ด้วย
อริยทรัพย์นั้น ท่านจำแนกไว้ ๗ ประการ โดยภาคจิตโงหารณะนั้นว่า
สทฺธธาณํ สีลธณํ เป็นต้นความว่า ทรัพย์คือศีลธนา ทรัพย์คือศีล
ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตปฺปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ

ทรัพย์คือบุญเป็นที ๗ แด่ทรัพย์เหล่านั้นมีอยู่แก่บุคคลใด จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม บัณฑิตกล่าวผู้นั้นว่า เป็นผู้ไม่จน แต่ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้นั้นไม่เปล้า คงมี ๗

อธิบายความในอริยทรัพย์ทั้ง ๗ เป็นลำดับไป ดังที่ได้อธิบายไว้แล้ว แก่ความเชื่อต่อดังที่ควรเชื่อ ๗ คุณอันเป็นดังล้าภายในชั้นคน บุคคลจะกระทำอะไร ก็ต้องอาศัยความเชื่อจึงจะทำได้ ดังผู้ที่ประกอบกิจการงานต่าง ๆ ก็เพราะเชื่อว่าจะได้ผลที่ตนประสงค์ จึงเป็นเหตุให้หมั่นขยัน ไม่พรันพริ้งต่อเย็นร้อน ถ้าไม่มีความเชื่อแล้ว ก็ทำให้อ่อนแอหรือตะเลงเสีย ๗ เมื่อจะแสดงประเภทสังขารในทางธรรมปฏิบัติ ได้แก่ความเชื่อกรรม เชื่อผล เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน แด่เชื่อต่อพระโพธิญาณของพระตถาคตเจ้า ๗ กรรมได้แก่ความกระทำ ส่วนดีเรียกว่าบุญ ส่วนชั่วเรียกว่าบาป มาเชื่อว่าอันบุญ อันบาป เรียกว่าเชื่อกรรม ๗ ความสุขกายสุขใจ เป็นผลมาแต่บุญ ความทุกข์กายทุกข์ใจ เป็นผลมาแต่บาป มาเชื่อว่าผลดีมาแต่บุญ ผลชั่วมาแต่บาป เรียกว่าเชื่อผล ๗ บุญบาปทั้งสองอย่างนี้ ใครทำไว้ก็เป็นของผู้นั้น ผู้นั้นย่อมจะพาเอาบุญและบาปที่ตนทำไว้ไป บุญและบาปย่อมจำแนกสัตว์ให้เป็นต่าง ๆ กัน มาเชื่ออย่างนี้ เรียกว่าเชื่อว่ามีกรรมเป็นของ ๆ ตน ความเชื่อต่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่าพระองค์เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจริงเป็นต้น เรียกว่าเชื่อต่อพระ

โพธิญาณของพระตถาคตเจ้า ฯ ความเชื่อกรรม เชื่อผล เชื่อว่า
 ด้^๕ด้^๕มีกรรมเป็นของ ๆ คน ดำ^๕ปร^๕การ^๕นี้ เมื่อจ^๕รวม^๕แต่^๕ง^๕ก็^๕เป็น
 เหตุ^๕ไม่^๕ให้^๕ทำ^๕กรรม^๕ที่^๕ชั่ว^๕ ประกอบ^๕แต่^๕กรรม^๕ที่^๕ดี^๕ เมื่อ^๕ได้^๕รับ^๕ผล^๕ของ
 กรรม^๕นั้น^๕ ๆ^๕ แล้ว^๕ ก็^๕จะ^๕ไม่^๕ห^๕ง^๕เท^๕ย^๕ว^๕ช^๕ด้^๕ผู้^๕อื่น^๕ ฯ ส่วน^๕ความ^๕เชื่อ
 ต่อ^๕พระ^๕โพธิ^๕ญาณ^๕แห่ง^๕พระ^๕ตถา^๕ค^๕ต^๕เจ้า^๕ เป็น^๕เหตุ^๕ที่^๕จะ^๕ให้^๕ดำ^๕เนิน^๕ใน
 พุ^๕ท^๕โฆ^๕ว^๕า^๕ตาม^๕ก^๕ำ^๕ด^๕ัง^๕ด้^๕ท^๕า^๕นั้น^๕ ๆ^๕ ฯ ก^๕ั^๕ร^๕ร^๕ม^๕อัน^๕เป็น^๕เ^๕อง^๕ค^๕ัน^๕ ที่^๕ค^๕ว^๕
 บ^๕ำ^๕เพ^๕ญ^๕ให้^๕ต่^๕อ^๕ค^๕ิ^๕ด^๕ก^๕ับ^๕ด้^๕ท^๕า^๕ค^๕ือ^๕ค^๕ิ^๕ด^๕ เพราะ^๕ค^๕ิ^๕ด^๕เป็น^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕ที่^๕ค^๕ว^๕ร^๕ป^๕ระ^๕พ^๕ก^๕ิ^๕
 ก^๕่อน^๕ เมื่อ^๕มี^๕ค^๕ิ^๕ด^๕แล้ว^๕ ค^๕ว^๕ร^๕บ^๕ำ^๕เพ^๕ญ^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕อย่าง^๕อื่น^๕เป็น^๕ด^๕ำ^๕ด^๕ับ^๕ไป
 ค^๕ิ^๕ด^๕เป^๕ร^๕ียบ^๕ค^๕ุ^๕บ^๕ัน^๕ท^๕ด^๕ของ^๕ผู้^๕ที่^๕เร^๕ก^๕เช^๕ย^๕น^๕ห^๕ง^๕ด้^๕อ^๕ ถ้า^๕ไม่^๕มี^๕ก^๕ั^๕ไม่^๕ด^๕ร^๕ง^๕ฉ^๕น^๕ใด
 ผู้^๕ไม่^๕มี^๕ค^๕ิ^๕ด^๕เ^๕ม^๕จะ^๕ป^๕ฏิ^๕บ^๕ั^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕ก^๕ั^๕ค^๕ด^๕ได้^๕ฉ^๕น^๕นั้น^๕ แม้^๕ก^๕่อน^๕แต่^๕การ^๕บ^๕ริ^๕จ^๕า^๕
 ท^๕า^๕น^๕ก^๕ั^๕ย^๕ัง^๕ให้^๕ด้^๕มา^๕น^๕ท^๕า^๕น^๕ค^๕ิ^๕ด^๕เ^๕ด^๕ย^๕ก^๕่อน^๕ แ^๕ะ^๕ก^๕่อน^๕แต่^๕การ^๕เจ^๕ริ^๕ญ^๕พระ^๕ก^๕ร^๕ม^๕ฐ^๕า^๕น^๕
 ท^๕า^๕น^๕ก^๕ั^๕เ^๕ห^๕มี^๕ค^๕ิ^๕ด^๕เ^๕ด^๕ย^๕ก^๕่อน^๕ ฯ แ^๕ะ^๕ไ^๕ท^๕ร^๕ด^๕ิ^๕ก^๕ชา^๕ท^๕า^๕น^๕ก^๕ั^๕ย^๕ก^๕ิ^๕ด^๕ช^๕น^๕ก^๕่อน^๕ ฯ
 วิ^๕ด^๕ุ^๕ท^๕ิ^๕ ๗ ท^๕า^๕น^๕ก^๕ั^๕ย^๕ก^๕ิ^๕ด^๕วิ^๕ด^๕ุ^๕ท^๕ิ^๕ช^๕น^๕ก^๕่อน^๕ ฯ ผู้^๕ไม่^๕มี^๕ค^๕ิ^๕ด^๕เ^๕ม^๕จะ^๕ป^๕ฏิ^๕บ^๕ั^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕
 ส^๕ง^๕ด^๕อย^๕ ก^๕ั^๕เ^๕ท^๕า^๕ก^๕ับ^๕ส^๕ง^๕เ^๕ก^๕ิ^๕น^๕พ^๕น^๕เ^๕ท^๕า^๕ไม่^๕ค^๕ิ^๕ด^๕ิ^๕น^๕ฉ^๕น^๕นั้น^๕ ฯ ค^๕ิ^๕ด^๕เป็น^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕
 ค^๕ว^๕ร^๕บ^๕ำ^๕เพ^๕ญ^๕ก^๕่อน^๕ ด^๕ัง^๕ด^๕ัง^๕มา^๕ฉ^๕น^๕ เพราะ^๕ฉ^๕น^๕ท^๕า^๕น^๕จ^๕ึง^๕ได้^๕ย^๕ก^๕ิ^๕ด^๕เป็น^๕
 ด^๕ำ^๕ด^๕ับ^๕แห่ง^๕ด้^๕ท^๕า^๕ จ^๕ัด^๕เป็น^๕อ^๕ริ^๕ย^๕ท^๕ร^๕พ^๕ั^๕ย^๕ที่^๕ ๒ ฯ

ค^๕ิ^๕ด^๕นั้น^๕ได้^๕เ^๕ก^๕การ^๕ร^๕ัก^๕ษา^๕ก^๕าย^๕ว^๕า^๕จ^๕า^๕ให้^๕ส^๕อ^๕า^๕ด^๕ด^๕ัง^๕มา^๕ ค^๕ือ^๕ไม่^๕ฆ^๕ำ^๕ล^๕ด้^๕ว^๕ ไม่^๕
 ด้^๕ก^๕ท^๕ร^๕พ^๕ั^๕ย^๕ ไม่^๕ป^๕ระ^๕พ^๕ก^๕ิ^๕ค^๕ิ^๕ด^๕ใน^๕ก^๕า^๕ม^๕ ไม่^๕พ^๕ด^๕บ^๕ด^๕ ไม่^๕ด^๕ะ^๕พ^๕สุ^๕ร^๕า^๕เม^๕ร^๕ย^๕ ฯ
 ค^๕ิ^๕ด^๕ ๕ ป^๕ระ^๕ก^๕าร^๕น^๕ไม่^๕มี^๕ส^๕่ว^๕น^๕ย^๕ก^๕เ^๕ว^๕เ^๕น^๕ มี^๕แต่^๕จะ^๕เ^๕พ^๕ิ^๕ม^๕เ^๕ด^๕เ^๕ม^๕ให้^๕มา^๕ก^๕เป็น^๕ ๘ เป็น^๕ ๑๐
 เป็น^๕ค^๕ัน^๕ เมื่อ^๕จะ^๕ย^๕ก^๕เ^๕ว^๕น^๕ค^๕ว^๕ไ^๕ด^๕ค^๕ว^๕ห^๕น^๕ึง^๕เ^๕ด^๕ย^๕ ก^๕ั^๕เ^๕ร^๕ะ^๕ทำ^๕ค^๕ว^๕มา^๕บ^๕ก^๕พ^๕ร^๕อง^๕ให้^๕

แก่ผู้รักษา ฯ ความรักษาคดีนั้น ย่อมสำเร็จด้วยความตั้งใจจะเว้น
บุคคลจะมาละเว้นได้ ก็เพราะมีหิริโอตตปะอยู่ในสันดาน เพราะ
ฉะนั้นจึงให้ยกหิริขึ้นแสดงประการหนึ่ง ว่าเป็นอริยทรัพย์ที่ ๓
โอตตปะประการหนึ่ง ว่าเป็นอริยทรัพย์ที่ ๔ ฯ

หิริ^๕ นี้ ได้แก่ความละอายต่อบาป โอตตปะ^๕ นี้ ได้แก่ความ
ดัดงัดกลัวต่อบาป บุคคลผู้ใดยังมีความพอใจอยู่ในบาป แต่ไม่
กล้าทำต่อหน้าคน เพราะความกระดากอาย บุคคลผู้นี้ จะได้
ชื่อว่ามืหิริหามิได้ แต่ก็ยังดีกว่าผู้ปราศจากความกระดากอายเสีย
ทีเดียว ฯ บุคคลผู้ใด ไม่กล้ากระทำความผิดด้วยความเกียติ
อายบาป ตั้งผู้^๕ ที่รักษาดำรงเกียติต่อบุญกุศล ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้มี
หิริแท้ ฯ บุคคลผู้ใดยังมีความพอใจในบาป แต่ไม่กล้าที่จะ
กระทำ เพราะกลัวต่อผู้ใหญ่จะติเตียนลงโทษ ผู้นั้นจะได้ชื่อว่า
มีโอตตปะก็หาไม่ แต่ก็ยังดีกว่าผู้ปราศจากความกลัวเสียทีเดียว ฯ
ส่วนบุคคลผู้ใด มีความกลัวต่อผลของความชั่วแม้มีประมาณน้อย
ก็มีอาจกระทำ เหมือนคนรักชีวิตหวาดกลัวต่ออสูรพิษ แม้ตัวเด็กก็
ไม่เข้าไปใกล้ ผู้นั้นชื่อว่ามีโอตตปะแท้ ฯ หิริแต่โอตตปะ
ทั้งสอง^๕ เป็นธรรมอันรักษาโลก ถ้าโลกจักไม่นับถือหิริโอตตปะ
แล้ว ต่างคนก็ต่างจะเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ยิ่งขึ้นไปกว่าทุกวันนี้
การที่ไม่เป็นถึงปานนั้น ก็เพราะหิริโอตตปะบงกช้อย ๆ หนึ่ง
หิริโอตตปะ^๕ ทั้ง ๒ ^๕ นี้ เป็นธรรมที่จะทำบุคคลให้มืสันดานดีดังบรรพ

นับเป็นลัทธิปฏิบัติธรรม แต่เป็นธรรมที่จะกระทำบุคคลให้เป็นเทวดา
ท่านเรียกว่าเทวธรรม แต่เป็นทรัพย์ที่จะช่วยคนให้พ้นจากพื้ดิน
อันตราย ท่านจึงจัดว่าเป็นอริยทรัพย์ ๑ คุณสมบัติซึ่งได้แสดง
มานี้ จะมีขึ้นได้ในดินแดน ก็เพราะอาศัยการได้ดับ ถ้าไม่ได้
ยินได้ฟังแล้ว ยากที่จะรู้ได้เอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงยกสูตรขึ้น
แสดงประการหนึ่ง ว่าเป็นอริยทรัพย์ที่ครบ ๕ ๑

สูตรนั้น ได้แก่การดับฟังอรรถธรรม อันเป็นประโยชน์โลกนี้
หรือประโยชน์โลกหน้า หรือประโยชน์อย่างอื่น ๑ การฟังนับเป็น
สิ่งสำคัญประการหนึ่ง บุคคลผู้ใดคนใดในที่ชอบ ได้เห็นผลใน
ทางโลกหรือทางธรรม ก็เพราะการได้ดับก่อน ดับต้นแต่ฟัง
โอวาทคำสั่งสอนของมารดาบิดาแด่ครูอาจารย์ผู้สอนสติปัญญา แด่
พระศาสดาผู้แสดงธรรมโดยลำดับ แม้ในบัดนี้หนึ่งคือดูด้วยตา
แทนสูตรได้ ถึงกระนั้นในขั้นต้นก็ต้องอาศัยการฟังก่อนจึงอ่านออก
เมื่ออ่านได้แต่ยังไม่เข้าใจความ ก็ต้องฟังอรรถอธิบายต่อผู้รู้ อีก
เพราะฉะนั้น จึงนับว่าการฟังเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง ๑ ใน
พุทธศาสนาท่านเรียกผู้ฟังว่าสาวก เรียกผู้ทำถึงชาดด้วยการฟังว่า
สุตพุทธะ ๑ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยังทรงฟังพระจันท-
เถระถวายเทศน์เรื่องโพชฌงค์ ในคราวเมื่อทรงพระประสูติ ๑
ก็กริยาที่ฟังจะให้สำเร็จประโยชน์ใดนั้น ต้องฟังโดยเคารพ คือ
ตั้งใจฟัง ไม่ตั้งจิตไปในที่อื่น คอยกำหนดข้ออรรถธรรม

แล้วจำไปใคร่ครวญพิจารณาประพจน์ปฏิบัติ จึงจะสำเร็จประโยชน์
 เมื่อให้สำเร็จประโยชน์ตนได้แล้ว ควรให้สำเร็จประโยชน์ผู้อื่นด้วย ๖
 บุคคลผู้ชนะความตระหนี่แล้วบริจาคทาน ก็เพราะได้อาศัยการลำดับ
 เป็นเบื้องต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงยกจากะชั้นแสดงประการหนึ่ง
 ว่าเป็นอริยทรัพย์ที่ครบ ๖ ๖

จากนั้นได้แก่การบริจาคพัสดุของตน อนุเคราะห์แก่ผู้ใดควรให้
 บุษบาแก่ผู้ควรบุษบา ๖ บุคคลผู้ใดยังไม่สามารถเลี้ยงตนได้ ก็ยัง
 เป็นทารก หรือเป็นผู้ใหญ่ แต่เป็นคนพิการทุพพลภาพ บุคคล
 ผู้หนึ่งควรอนุเคราะห์ บุคคลผู้ใดเป็นผู้ทรงคุณความดีที่เป็นประโยชน์
 ตนประโยชน์ท่าน บุคคลเช่นนั้นควรบุษบา ๖ บริจาคด้วยอนุเคราะห์
 หรือบุษบาที่ตาม นับว่าได้ทำประโยชน์อันเกิดแต่โภคะ ทำโภคะ
 นั้น ๆ ให้เป็นแก่นสาร เป็นอันได้ขจัดความตระหนี่ในดินแดนเป็น
 ระหว่าง ๆ ๖ ก็กรรมเนืองนิตย์ที่พึงต้องหวั่นผล เพราะฉะนั้น
 จำเป็นต้องเลื้อกนิยมเขตต์ ท่านที่บุคคลเลื้อกแล้วให้ อันพระสุคต
 เจ้าทรงธรรมเสริญ นับเป็นญาณลัมปยุตต์ประกอบแล้วด้วยปัญญา
 การกระทำคาม ๆ เขาไป มิได้ใช้ปัญญาพิจารณา เรียกญาณ
 วิปยุตต์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงจัดปัญญาชั้นแสดงประการหนึ่ง
 ว่าเป็นอริยทรัพย์ที่ครบ ๗ ๗ แท้จริง อริยทรัพย์ทั้งหกประการ
 จะบริบูรณ์ ก็ต้องอาศัยปัญญาด้วย ปัญ्यानับว่าเป็นอริยทรัพย์
 ลำดับประการหนึ่ง ๖

ปัญญานันได้แก่ความรู้จากเหตุผลตามเป็นจริงว่า ^{๕๕๔}อนันเป็นเหตุของความเสื่อม ^{๕๕๕}อนันเป็นเหตุของความเจริญ ความเสื่อมแต่ความเจริญเป็นผลมาแต่เหตุนี้ ๆ ๆ ^{๕๕๖}แต่รู้ว่า ^{๕๕๗}อนันเป็นเหตุแห่งทุกข์ ทุกข์เป็นผลมาแต่เหตุนี้ ^{๕๕๘}อนันเป็นเหตุแห่งความดับทุกข์ดับทุกข์เป็นผลมาแต่เหตุนี้ ^{๕๕๙}อันคนที่เกิดขึ้นในโลกชื่อว่าตกอยู่ในกระแสของกรรมดล ถ้าไม่เข้าใจเหตุผล ก็ไม่สามารถจะหลุดพ้นจากความพื้ด และไม่ได้บรรลุดุความดีดี เมื่อมีปัญญารู้เท่าถึงเหตุผลได้เพียงใด ก็ได้หลุดพ้นจากพื้ดแต่บรรลุดุความดีดี เพียงนั้น ปัญญาเป็นแสงสว่างอันประเสริฐ ไม่มีแสงอื่นจะเสมอเหมือน คนมีปัญญาใช้จะคุ้มได้แต่ตัว ย่อมคุ้มได้ตลอดถึงผู้ ^{๕๖๐}อื่นด้วย เหตุดังนี้บัณฑิตจึงได้สรรเสริญชีวิตของผู้มีปัญญาว่าประเสริฐ ๆ

ธรรม ๗ ประการ คือ สัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ ตูตะ จาคะ ปัญญา เรียกว่าอริยทรัพย์ เพราะให้สำเร็จประโยชน์ได้เหมือนทรัพย์ คนมีทรัพย์ย่อมมีความปลื้มใจว่าทรัพย์ของเรามีอยู่นั้นใด คนมีคุณสมบัติมีศีลธรรมเป็นต้น ก็มีความปลื้มใจว่า เรามีคุณธรรมนี้ ๆ อยู่ ^{๕๖๑}ฉันนั้น ๆ ^{๕๖๒}อนึ่งผู้มีทรัพย์ ย่อมเอาทรัพย์ออกซื้อสิ่งอื่น ๆ ได้ ^{๕๖๓}ฉันใด ^{๕๖๔}ผู้มีคุณสมบัติมีศีลธรรมเป็นต้น ก็เอาคุณสมบัตินั้น ๆ ออกซื้อคุณสมบัติอื่น ๆ อีกได้ ^{๕๖๕}ฉันนั้น ดังในกาลเมื่อพระพุทธเจ้ามีพระภาคเสด็จไปเพื่อแสดงธรรม แก่เบญจวัคคีย์ครั้งแรก ท่านเหล่านั้นยังไม่เชื่อต่อพระองค์ ๆ จึงได้ทรงแสดงเหตุ

ให้เกิดดีทธาก่อนแล้ว ดัดบัชรรมเทศนาธรรมจักร ครั้นจบเทศนา
 พระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรมก่อน ฯ ข้อความที่ยกมา
 แດงนี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เอาดีทธาคือข้อดี ๆ ข้อข้อบัญญัติ
 ตดอดมรรคผลนิพพาน แม้คุณธรรมอื่นมีคืดเป็นคั่นค่อไป เมื่อ
 มีแล้วก็เป็นอากรบ่อเกิดแห่งคุณสมบัติอื่น ๆ ได้เหมือนกัน เพราะ
 ฉะนั้น จึงเรียกว่าทรรพย์ ฯ ทรรพย์ธรรมดาเมื่อข้อหาดีังไรแล้ว
 ก็หมดไป ส่วนทรรพย์นี้ แม้จะข้อหาคุณธรรมอื่น ๆ มากก็ไม่มี
 หมดคืด อันภัยทั้ง ๔ ไม่อาจย้ายประทุษร้ายได้ ไม่ทำเจ้าของ
 ให้เค็ดรอนในกาตใดกาตหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงได้เรียกว่า
 อริยทรรพย์ ฯ นี้ มีอยู่แก่บุคคลผู้ใด บัณฑิตกิดาวัคคตผู้หนึ่งว่าเป็น
 คนมั่งมี ไม่ใช่คนจน แด้ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลนั้น ชื่อว่าไม่
 เป็นอยู่เปด่า นับว่าเป็นผู้มีแก่นสาร สมคืดด้วยภาสิตคาถาว่า สทฺธธาธณั
 สลลธณั ทรรพย์คือดีทธาทรรพย์คือคืด หิริโอดตปุปิย ธนั ทรรพย์
 คือหิริแเดโอดคัปปะ สุตฺตธนญจ จาโค จ ทรรพย์คือสุตะ ทรรพย์
 คือ จาคะ ปญญา เว สุตฺตมั ธนั บัญญาทรรพย์ทกรบ ๗ แด
 ยสฺส เอตา ธนา อดฺธิ ทรรพย์เหล่านี้มีอยู่แก่บุคคลผู้ใด อิตฺถิยา
 ปุริสสฺส วา จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม อทฺลิตฺโตติ ตั อานุ
 นักปราชญ์ทั้งหลายกิดาวัคคตผู้หนึ่งว่า เป็นผู้ไม่จน อโมฆั ตสฺส ชีวิตั
 ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลนั้นเป็นของไม่เปด่าจากประโยชน์คังนแเด

อธิฐานฐานธรรมเทศนา

ปณฺณํ นปฺปมชฺเชยฺย สจฺจนนฺรฺกฺเขยฺย จาคมนฺพฺพุเหยฺย
สนฺติเมว สุสํกฺกฺเขยฺยาตี ฯ

บัดนี้จะได้แสดงเนื้อความในอธิฐานธรรม เพื่อประโยชน์แก่
พุทธศาสนิกชนพอสมควร ดำเนินความว่า ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยแห่ง
จิตต์ คือธรรมควรตั้งไว้ในจิตต์ ชื่อว่าอธิฐานธรรม ฯ ธรรมตา
จิตต์ต้องมีธรรมเป็นอารมณ์ ถ้าธรรมที่เป็นอารมณ์ของจิตต์นั้น
เป็นฝ่ายชั่ว ก็กระทำจิตต์ให้ชั่ว เพราะอาสวณปัจจัยไม่ดี ถ้าเป็น
ฝ่ายดีก็กระทำจิตต์ให้ดี เพราะอาสวณปัจจัยดี เมื่อจิตต์ชั่วแล้ว
จะทำหรือจะพูดออกมาก็ชั่ว เมื่อจิตต์ดีแล้ว จะทำหรือจะพูดออกมา
ก็ดี เพราะว่าธรรมทั้งหลายมีจิตต์เป็นใหญ่ มีจิตต์เป็นหัวหน้า
ถ้าเรารู้ด้วยจิตต์ เพราะเหตุนี้ ควรเลือกธรรมที่ควรตั้งไว้ในจิตต์ ฯ
ก็ธรรมที่ควรจะตั้งไว้ในจิตต์นั้น มีประเภทหลายนัย แต่บัดนี้จะนำ
มาแสดงโดยนัยอธิฐานธรรม ๔ คือ บัญญา ๓ ตัจจะ ๑ จากะ ๑
สันติ ๑ ฯ ปริชาความฉลาดรอบรู้จักเหตุผล ชื่อว่าบัญญัติ ฯ สิ่ง
ใด ๆ ย่อมมีเหตุแสดงผลคู่กันทั้งหมด จับเหตุแสดงผลได้ ก็หมดความ
สงสัย เมื่อประสงค์ผลอย่างไร ก็จะได้ประกอบเหตุอย่างนั้น ผู้ที่
ประสงค์ผลอย่างหนึ่ง แต่ประกอบเหตุอย่างหนึ่ง จึงไม่สัมประสงค์
กลับเป็นโทษไปก็มี อย่างนี้ชื่อว่าไม่มีบัญญัติ ฯ บรรดาความดี
ความชั่วทั้งหลาย นับว่าเป็นผลมาจากเหตุ คอตนทั้งสี่ ฯ สุตฺธิ

อสุทธิ ปจฺจตุตฺถิ ความหมดจตแต่ไม่หมดจตนะเพาะตน ฯ ยํ กมฺมํ
 ภวิสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปํ วา เราจักทำกรรมอันใดไว้ดี
 หรือชั่วก็ตาม ตสฺส ทายาทอ ภวิสฺสามิ เราจักเป็นผู้รับผลของ
 กรรมอันนั้น เมื่อมาทราบเหตุผดประจักษ์เช่นนั้น ครั้นได้รับผลดี ก็
 จะได้ไม่ดื่มคน ครั้นได้รับผลชั่ว ก็จะได้ไม่เที่ยวชดคนอื่น ฯ บางคน
 ได้รับผลดีแล้วดื่มคนไป เข้าใจว่าผดนั้นมาแต่เหตุแต่ภายนอก ไม่ได้
 รักษาตนให้ดี จึงต้องเสื่อมจากผดคือความดีอันนั้นไป ฯ บางคนได้
 รับผลดีแล้ว มีสติรู้ลึกว่าตนเป็นที่พึ่งของตน รักษาตนไว้ดี จึงไม่
 เสื่อมจากผด คือความดีนั้น ฯ บางคนได้รับผลชั่ว ตัวของตัวเองไม่ชด
 ไปเที่ยวชดคนอื่น ฯ เช่นคนจนไปชดเอาพวกพ้องที่เขาเห็นว่าเขาไม่
 อนุเคราะห์ ส่วนคนของตนไม่นึกบ้างว่าเราเป็นอย่างไรจึงจน ฯ
 คนอันรพาดไปชดเอาเครื่องพันธนาการ ไม่ชดความประพฤติ
 ของตน ฯ ผู้ที่โทษเหตุภายนอกเช่นนั้น ไม่มีทางแก้ตนกับตนได้ ฯ
 ส่วนผู้ที่รับผลของความชั่วแล้ว มาโทษตนของตน ไม่หตงโถมันต์
 เอาผู้อื่น เป็นเหตุที่กตกับตนได้ ทั้งเป็นเครื่องไม่ร้อนใจ เป็นไปเพื่อ
 ปราศจากภัยเวรด้วย เช่นอยู่ดี ๆ มีผู้มาด่าเอา ก็ควรตรวจความ
 เดี่ยวของตนว่าเราเป็นอย่างไรอยู่ จึงเป็นเหตุให้เขาด่า ถ้าแต่ไม่เห็น
 ความชั่วในวินัยนี้ คงมีมาแล้วแต่วันก่อน ๆ ถ้าวันก่อน ๆ ไม่มี คงมี
 ในชาติก่อน ๆ ซึ่งจะไม่มืมนุดจากตนเลยเป็นไม่มีแท้ แม้พระบรมศาสดา
 ก็ได้ทรงแสดงไว้ว่า อตฺตตณฺหํ อชญาตฺถกฺกํเกิดแต่ตนดังนี้ ฯ

ความรู้ความเห็นด้วยเป็นผลมาแต่เหตุคือตนเช่นนั้น นับเป็นปัญญา
 รู้จักเหตุผลประการหนึ่ง ฯ อนึ่งปัญญาอย่างสูง ซึ่งท่านจัดเป็น
 อุปริมปริยาย ได้แก่ปัญญาที่รู้เห็นในอริยัจจ เมื่อจะกล่าวโดย
 ใจความแล้ว ก็ประสงค์การรู้จักเหตุรู้จักผล มารู้อันทุกข คือ
 รู้จักผล มารู้อันเป็นเหตุแห่งทุกข คือรู้จักเหตุ มารู้อัน
 ความดับทุกข คือรู้จักผล มารู้อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ
 ทุกข คือรู้จักเหตุ ฯ เพราะเหตุนี้ เมื่ออุปติสส์ปริพาชกถามถึง
 พุทธศาสตร์โนวาทโดยสังเขปแก่พระอัสสชิเถระ ท่านจึงแสดงอริยัจจ
 อันเป็นเหตุผลโดยสังเขปว่า เย ธมมา เหตุปทุกขา เป็นต้น
 ความว่าธรรมเหล่านี้เกิดแต่เหตุ พระศาสดาแสดงเหตุของธรรม
 เหล่านี้ แลความดับของธรรมเหล่านั้น ดังนี้ เมื่ออุปติสส์ปริพาชก
 ได้สดับ ก็ทราบว่าเป็นศาสดานี้ สอนให้รู้จักเหตุของธรรม แลดับ
 เหตุของธรรมอันนั้น ก็ได้สำเร็จได้ดับคติผล ฯ ปัญญาที่มาเห็น
 อริยัจจจัดเป็นปัญญาอย่างสูงนี้ เพราะเป็นไปเพื่อโลกุตตรคุณ และ
 นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ไม่มีใครสามารถจะรู้ได้บริบูรณ์
 ทั้ง ๔ อัจจ เว้นแต่ได้สดับมาจากพระศาสดาหรือพุทธสาวก แม้อรก-
 ศาสดาซึ่งเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด เป็นคณาจารย์สอนประชุมชน
 ในครั้งนอกพุทธกาล แสดงได้แต่ส่วนทุกขอันเป็นผลแล้วตกเดือน
 บริวารของคนไม่ให้ประมาณ เร่งกระทำความดี แต่จะชี้ว่าอะไรเป็น
 เหตุของทุกขไม่ได้ เมื่อไม่รู้เหตุของทุกขแล้ว ก็เป็นอันไม่รู้จัก

ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ปัญญาที่เป็นไปในอริยสัจจัดเป็นปัญญา
อย่างสูง ด้วยประการฉะนี้ ๖ ต้องมีปัญญาจึงจะรู้เห็นอริยสัจ
เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้ยกสัจจะต่อปัญญาเป็นอริยฐานธรรมที่ ๒ ๖

สัจจะนั้น มีประเภทที่จะพึงแสดงหลายชั้น แต่บัดนี้จะแสดงโดย
นัยอริยสัจ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งมีอนุสนธิต่อปัญญา ๖
ทุกข์นั้นท่านจำแนกไว้ดังนี้ว่าชาติปิ ทุกขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ ๆ
เพราะความเกิด ๖ ชราปิ ทุกขา แม้ความแก่เป็นทุกข์ ๆ เพราะ
ความแก่ ๖ มรณปิ ทุกขา แม้ความตายเป็นทุกข์ ๆ เพราะความ
ตาย ๖ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปปายาสาปิ ทุกขา แม้ความโศก
ความร่ำไรรำพัน ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับ
แค้นทั้งหลาย แต่ดะอย่าง ๆ เป็นทุกข์ ๆ เพราะความโศกเป็นต้น ๖
อปปิเยหิ สมปโยโค ทุกโข ความประสพสิ่งที่ไม่ชอบใจทั้งหลาย
เป็นทุกข์ ๆ เพราะประสพสิ่งที่ไม่ชอบใจ ๖ ปิเยหิ วิปปโยโค
ทุกโข ความพดัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักใคร่พอใจไป เป็นทุกข์ ๆ
เพราะความพดัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักใคร่พอใจ ๖ ยมปิ จณฺเณ ลภติ
ตมปิ ทุกโข ปรารธนาอยู่ เมื่อไม่ได้สมประสงค์แม้อันใด แม้อันนั้น
เป็นทุกข์ ๆ เพราะไม่สมความปรารธนาดังนี้ ๖ ทุกขังทงฺหลายเหตฺวาน
ย่อมมีเพราะอุปาทานการยึดถือ ถ้าไม่มีความยึดถือแล้ว ทุกขัง
ไม่มี ชื่อว่าพ้นทุกข์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรง
ยืนยันทุกข์ด้วยอำนาจอุปาทานว่า สงฺขิตฺเตน ปณฺญูปาทานกฺขณฺธา

ทุกขา โดยย่อแล้ว การที่เข้าไปยึดถือชนนห้หาเป็นทุกข์ดังนี้ ๗
 อุปาทานนั้นมาแต่คันหา โดยพุทธภาษิตว่า ตณหา ปจฺจยา อุปา-
 ทานํ คันหาเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานดังนี้ เมื่อจะดับทุกข์ต้องดับ
 คันหาอันเป็นเหตุของทุกข์ ทุกข์จึงจะดับสนิท ดังราชดห์ที่ถูกรศ
 แล้ว แลวงหาผู้ยิงไม่หลงโกรธถูกรศ เมื่อพบผู้ยิงแล้วก็ฆ่าเสีย
 ถูกรศก็ไม่มีมาประทุษร้ายอีก ๗ คันหานั้น ได้แก่ความทะยานอยาก
 โดยประการต่างๆที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายมากมายไม่สิ้นสุด ประดุจ
 กระแสตในมหาหนที่ เมื่อยังไม่มีก็อยากได้ ครั้นได้หนึ่งแล้ว ก็อยาก
 ได้ต้องดำดห์หาเป็นลำดับไป เมื่อยังไม่ได้ด่มประสงค์ ก็ตะเกียก
 ตะกายกระตือรือร้นวันนวยไป ถ้าจะมีผู้มฤทรเหาะขึ้นไปบนอากาศ
 อันสูง แลวมองมาดห่มมนุษย์ทั้งหลาย จะแเดเห็นห่มมนุษย์ที่คันหา
 ครอบงำแล้ว ออกขวักไขว่ไปมาด่มด้นกันประดุจเราแเดดห่มมด
 ที่เดินไปมาณะนั้น อีกประการหนึ่ง ท่านกล่าวว่ำรอยบของมนุษย์เป็น
 วันหนึ่งคนหนึ่งของเทวดาชนดาวด่งษ์ ถ้าเทวดาชนดาวด่งษ์จะนั่งแเดดู
 ห่มมนุษย์ แม้แต่วันหนึ่งแห่งสัรวรค์ จะแเดเห็นห่มมนุษย์ที่คันหา
 ครอบงำ แลวเกิดฯตายฯเปดิยนชาติภพออกวันไป ดังผู้ดครใน
 เพียงครึ่งวัน จะเห็นคนนั้นประเดยวเป็นนั้นประเดยวเป็นนั้นณะนั้น ๗

เมื่อได้ด่งที่อยากด่มประสงค์ คราวนั้นต้องวันนวยในการที่จะ
 บริหารรักษามาให้เป็นอันตราย กำหนดหมายว่ำ เอตํ มม ด่งษ์
 เป็นของเรา เมื่อของเราหายไประหือเราต้องวิโยคจากของเราไป

ที่นั่นก็เกิดอาตยทุกขโทมนัสพิลาปได้กาตุร กามคันหา ความทะยาน
 ยากได้ในอารมณ์ที่พอใจ ภวคันหา ความทะยานอยากให้อารมณ์
 ที่พอใจนั้นคงอยู่มีอยู่ไม่ให้เป็นอันตราย วิภวคันหา ความทะยาน
 ยากในอารมณ์ที่หายไป ทั้งสามนี้แต่ละพวก ๆ เป็นทุกข์ขันธ์มุกข เหตุ
 ให้ทุกข์เกิดเป็นโปโนพยุวิกา กระทำชาติภพอีก เป็นนันทิราศส-
 กตา ประกอบด้วยนันทิราคะ เป็นตตฺรตตฺราภินนฺทนี ทำให้สัตว์
 หลงเพติดินดีในที่นั้น ๆ ๖ คันหาทั้งสามนี้ เกิดขึ้นเพราะตาเห็นรูป
 บ้าง หูฟังเสียงบ้าง จมูกดมกลิ่นบ้าง ตันตมรสบ้าง กายถูกต้อง
 โผฏฐัพพะบ้าง ใจนึกอารมณ์บ้าง จึงเรียกตามพหิททายตนะว่า
 รูปคันหา สัททคันหา คันธคันหา รสคันหา โผฏฐัพพคันหา
 ชัมมคันหา รูปเสียงเป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งคันหานี้ก็มีมากมาย
 ไม่มีประมาณ คันหาจึงเกิดขึ้นไม่สิ้นสุด ประจุกระแสน้ำไหลฉะนั้น
 เมื่อคันหายังเป็นไปในภายในเพียงใด ทุกข์ทั้งหลายก็เป็นไปเพียงนั้น
 บัณฑิตผู้มาเห็นโทษแห่งคันหา จึงดับคันหานั้นเสียไม่ให้เหลืออยู่
 สัตถคันหานั้นเสีย วางคันหานั้นเสีย ปล่อยคันหานั้นเสีย ไม่อาตย
 พัวพันอยู่ด้วยคันหา คันหาจะพึงหมดไป ดั้นไปโดยประการใด ๆ
 ก็กระทำโดยประการนั้น ๆ ดังผู้ที่เห็นโทษของคนพาตประสงค์จะไม่
 สัมภาษด้วยคนพาต ก็ขับไล่คนพาตนั้นด้วยอาการต่าง ๆ ฉะนั้นอัน
 เป็นทุกขนิโรธ ๖ ก็ข้อปฏิบัติจะให้ถึงทุกขนิโรธนั้น ได้แก่มรรคมี
 องค์แปดประการ คือสัมมาทิฐิ ปัญญาเห็นชอบ คือเห็นอริยสัจจ์

ทั้งดี สัมมาดังกับปะ ความดำริชอบ คือดำริออกจากกามวิตก
 พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก สัมมาวาจา วาจาชอบ คือเว้นจากวจี
 ทุจริตทั้งดี สัมมากัมมันตะ การงานชอบ คือเว้นจากกายทุจริต
 ทั้งดี คตตถถึงเว้นจากกรรมไมใช่พรหมจรรย์ สัมมาอาชีวะ
 ความเลี้ยงชีพชอบ คือเว้นจากการแสวงหาทางทุจริต สัมมา
 วายามะ ความเพียรชอบ พยายามชอบ คือเพียรระบาปอกุศล
 ทั้งหลาย เพียรให้บุญกุศลเกิดขึ้น สัมมาศีล ความระมัดระวังชอบ คือ
 ดัชนีฐานทั้งดี สัมมาสมาธิ ความตั้งจิตดีชอบ คือทำจิตตั้งดี
 จากนิเวรณ ๗ ขรรณแปดอย่างนี้เรียกว่ามรรค คือเป็นทางปฏิบัติ
 เพื่อละตัณหา แต่เป็นขรรณควรแต่ง เพราะทำผู้แต่งให้ละตัณหา
 ตัณหาคือความทะยานอยากทั้งหลาย จะเกิดขึ้นก็เพราะอาศัยความ
 เห็นผิดเป็นต้นเหตุ เมื่อมาเห็นชอบเป็นต้นแล้ว ตัณหาจะเกิดขึ้น
 อย่างไร เพราะเหตุนี้ มรรคแปดประการนี้ จึงชื่อว่าเส้นทางปฏิบัติ
 เพื่อละตัณหา แต่เป็นมัชฌิมาทางกลางไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้งต้อง
 คือกามสุขัตถิกานุโยค แลอัตตกถิกมถานุโยค ๗ เมื่อมรรคทั้งแปด
 ประการดำเนินเป็นสมังคแล้ว ก็กระทำผู้ปฏิบัติให้บรรลุอุริยผล เป็น
 อุริยบุคคลไถ่จากกิเลส ดังพระโกณฑัญญเถระได้ดับดำนุกัง
 ลิกาเทศนาอุริยัจฉา เกิดดวงตาเห็นธรรมว่า ขงฺกิญฺจิ สมุทฺยสมฺม
 สังโกลังหนึ่งมีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมตา สพฺพทฺมํ นิโรธสมฺม สิ่ง
 ทั้งปวงนี้มีอันดับไปเป็นธรรมตา ดังนี้ มรรคแปดประการเป็นอัน

สมานสมังคิเดว เพราะปัญญาที่เห็นว่า ขงกัญจิ สมุทฺยธมฺมํ
 สพฺพนุตฺติ นิโรธธมฺมํ ดังนั้นนี้ ไม่วิปริตจากความเป็นจริงไป ชื่อ
 ว่าเห็นชอบ คำวิเช่นนั้นก็ชื่อว่าคำวิชอบ พุตเช่นนั้นก็ชื่อว่าพุตชอบ
 การงานของใจเช่นนั้น ก็ชื่อว่าการงานชอบ หนึ่งผู้ที่มีความเห็นชอบ
 คำวิชอบแล้ว แม้จะประกอบการทำงานด้วยกายก็ชอบ ความเป็นอยู่
 เช่นนั้น ก็ชื่อว่าป็นอยู่ชอบ ความเพียรในเรื่องนั้น ก็ชื่อว่าเพียรชอบ
 ความระลึกในเรื่องนั้น ก็ชื่อว่าระลึกชอบ ความตั้งจิตต์ในเรื่องนั้น
 ก็ชื่อว่าตั้งจิตต์ชอบ ฯ ดวงตา คือปัญญาจักขุที่เห็นธรรมตามเป็นจริง
 เช่นนี้ เป็นอันดำเนินในอริยมรรคทั้งแปดประการบริบูรณ์ ฯ
 อริยมรรคแปดนี้ ท่านย่อลงเป็นไตรสิกขา สัมมาทิฏฐิ สัมมาวิ
 สังกัปปะ สังเคราะห์ลงในกองปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ
 สัมมาอาชีวะ สังเคราะห์ลงในกองศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ
 สัมมาสมาธิ สังเคราะห์ลงในกองสมาธิ ฯ

อริยสัจจ์ทั้งสี่นี้ ทุกข์เป็นปริณญากิจ ควรกำหนดรู้ สัมุทฺทัยเป็น
 ปหานกิจ ควรละเสีย นิโรธเป็นสัจฉิกิริยากิจ ควรกระทำให้แจ้ง
 มรรคเป็นภาวนากิจ ควรกระทำให้เจริญ ฯ ในอริยสัจจ์หนึ่ง ๆ มี
 ปวิวัฏฐ์สาม คือ สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ รวมสี่สัจจะ
 เป็นอาการสืบต่องแด ฯ

อริยสัจจ์ชื่อว่าเป็นของจริงนั้น คือทุกข์ก็ทุกข์จริง สัมุทฺทัยเป็น
 เหตุให้เกิดทุกข์จริง นิโรธดับทุกข์ได้จริง มรรคเป็นข้อปฏิบัติให้ถึง

ความดับทุกข์ได้จริง ๆ จริงอริยตัจจ์^๕นี้ มิใช่จริงของสามัญชน จริงของพระอริยบุคคล พระอริยบุคคลทุก ๆ ท่าน ย่อมรู้เห็นในอริยตัจจ์ ขจัดขำคึกคือความไม่จริงได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงยกจากระ^๕ชนแต่คงต่อตัจจ์จะเป็นอธิฐานธรรมที่ ๓ ๆ

จากระ^๕ชนมีประเภทเป็น ๒ คือสัตว์พัสคเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างหนึ่ง สัตว์เกิดอย่างหนึ่ง ๆ จากระ^๕ในท้นประสงค์สัตว์เกิดคือความไม่จริง สิ่งใด ๆ เป็นของไม่จริง สิ่งนั้น ๆ ก็ชื่อว่าเป็นของเด่น เมื่อจะแสดงสิ่งที่ไม่จริงต่ออริยตัจจ์ได้แก่มิจนัตตะ ๘ ประการ คือ มิจนาทิฐฐ มิจนาดังกับปะ มิจนาฉาจา มิจนากัมมันตะ มิจนาอาชีวะ มิจนาฉายามะ มิจนาสคติ มิจนาสมาธิ ธรรมแปดประการนี้เป็นของไม่จริง เป็นขำคึกแก่อริยตัจจ์ ๆ ผู้ปฏิบัติมายังของจริงให้เกิดขึ้นละของที่ไม่จริงเสียได้แล้วในกาลใด แแต่^๕นั้นสันติความสงบบริบูรณ์ก็จะบังเกิดขึ้นโดยลำดับ เพราะฉะนั้นท่านจึงยกสันติขึ้นแสดงในที่สุดท้าย เป็นอธิฐานธรรมที่ ๔ ๆ

สันตินั้น ท่านประสงค์นิพพาน เพราะนิพพานเป็นธรรมอันสงบบริบูรณ์จากกิเลสแดงของทุกข์ทั้งปวง นตฺถิ สนฺติปริ สฺขํ สุข^๕ ยิ่งกว่าพระนิพพานไม่มี ๆ ธรรม ๔ ประการนี้ เนื่องอาศัยกันเป็นลำดับ ปัญญาเป็นไปเพื่อให้รู้ตัจจ์ เมื่อตัจจ์ปรากฏก็ละสิ่งที่ไม่จริงทั้งปวงเสียได้ แแต่^๕นั้นความสงบบริบูรณ์ก็จะบังเกิดขึ้น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงสอนว่า ปญฺญํ นปฺปมชฺเชชฺช บุคคล

อย่าฟังประมาณปัญญา สัจจนุรกุเขยบ ฟังตามรักษาดัชนีของจริง
ไว้ จากมนุพฺพุเขยบ ฟังยังความสละให้เจริญโดยลำดับ สุนติเมว
สุสฺสีกุเขยบ ฟังตำหนักศึกษาความสงบระงับ มีเนื้อความดังแสดง
มาด้วยประการ หนึ่งนี้แล ฯ

ชีวิตาชีวิตเทศนา

น ตํ ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ อวชิยติ

ตํ โข ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ นาวชิยตีติ ฯ

บัดนี้ จะได้เจริญชีวิตาชีวิตเทศนา มาต้งบรรยายความเป็นลำดับไป
ดำเนินความว่า บรรดามนุษย์ทั้งหลายทั้งสิ้น ไม่เลือกว่าจะมีเพศ
พรวณ ชาติ ดัสดุ บุคคลชนนิตไหน เกิดมาแล้วล้วนต้อง
การความสุขด้วยกันทั้งสิ้น ผู้ที่ทนทุกข์ประกอบกิจการงานในเบื้อง
ต้น ก็ด้วยหวังผลคือความสุขในเบื้องปลาย ผู้ที่เกียจคร้านไม่
ประกอบกิจการงานในเบื้องต้น ก็เพราะหวังผลคือความสุขเฉพาะ
หน้า ผู้ขยันก็ ผู้เกียจคร้านก็ คงต้องการสุขด้วยกันทั้งต้อง
ฝ่าย แต่ฝ่ายที่ต้องการสุขด้วยความขยันถูกต้อง ตามพุทธภาษิตที่ว่า
วิริเยณ ทุกขมจเจติ บุคคลจะล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร
ฝ่ายที่ต้องการสุขด้วยความเกียจคร้านนั้น ไม่มีพุทธภาษิตรับส้มอ้าง
เป็นความต้องการผิด ฯ อันความดำคัญของผู้ต้องการสุข ย่อมมี
ประการต่าง ๆ กัน ใครเข้าใจว่าอย่างไรจะเป็นสุข ก็กระทำตาม
ความเข้าใจของตน ๆ บางที่ก็ได้ประสพสุข บางที่ก็ไม่ได้ประสพสุข
บางที่ก็กลับเป็นทุกข์ตรงกันข้าม เมื่อจะแจกสุขโดยปริยายเป็น ๓
อย่าง คือ ทิฏฐิวัมมิกสุข สุขในโลกนี้ อย่าง ๑ สัมปรายิกสุข
สุขในโลกหน้าอย่าง ๑ ปรมัตถสุข สุขอย่างยิ่งคือพระนิพพานอย่าง ๑
ในสุข ๓ ประเภทนี้ ท่านจัดเหตุคือปฏิบัติฝ่ายละประเภท ปฏิบัติ

เครื่องเจริญสุขในโลกนี้ ได้แก่สัมปทาโลกนี้ ๔ ประการ คือ
 อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการหมั่นประกอบกิจธุระตามหน้าที่
 ของตน อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความรักษาทรัพย์สมบัติ
 ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่นนั้น ไม่ให้เป็นอันตราย สัมชิตตา
 จับจ่ายเลี้ยงชีวิตพอสมควรแก่กำลังทรัพย์ ไม่ให้ผืดเคืองนัก ไม่
 ให้ฟุ่มเฟือยนัก กตยาณมิตตตา ส้มากมคนที่ดีเป็นมิตต์ เป็นสหยา
 สัมปทา ๔ ประการนี้ เป็นปฏิปทาเครื่องเจริญสุขในโลกนี้ ๗ ปฏิ
 ปทา เครื่องเจริญสุขในโลกนี้นั้น ได้แก่สัมปทาโลกหน้า ๔
 ประการ คือ สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความเชื่อต่อสิ่งที่ดีควร
 เชื่อ เช่นเชื่อกกรรมเชื่อผล สัตตสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือ
 รักษา มารยาทกายวาจาให้เรียบร้อย คังค แต่การเว้นจากเวรห้ำ
 เป็นลำดับไป จากสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความบริจาค คือเฉื่อย
 พัดนั้น ๆ ให้แก่บุคคลและสถานอันสมควร บัญญาสัมปทา ถึง
 พร้อมด้วยปรีชา รู้จักเหตุผล ว่าอันนี้เป็นเหตุแห่งสุข อันเป็น
 เหตุแห่งทุกข์ สุขทุกข์เป็นผลมาแต่เหตุนี้ ๆ สัมปทา ๔ อย่าง
 แต่ละอย่าง ๆ ล้วนเป็นปฏิปทาเครื่องเจริญสุขในโลกหน้า ปฏิปทา
 เครื่องเจริญสุขอย่างยิ่งนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงโดย
 อเนกนัย ตามอุปนิสัยแห่งสัตว์ แต่เมื่อจะยกหยิบยอดปฏิปทา
 แห่งสุขอย่างยิ่งขึ้นแสดงแล้ว ได้แก่อุปปมาทธรรมโดยภาคัตถังนี้
 ว่า อุปปมาโท อมตํ ปทํ ความไม่ประมาณเป็นทางแห่ง

พระนิพพานอันเป็นธรรมไม่ตายดังนี้ เมื่อกล่าวให้กลมกับอริยมรรค
แล้ว ได้แก่ความไม่ประมาทในอริยมรรค คือไม่ประมาทในอัน
ละมิจนาคติวิธี ทำลัทธิมาติกาให้เกิดมีเป็นต้น จำแนกสุขเป็น ๓
ประเภท พร้อมด้วยเหตุคือปฏิบัติแห่งสุข มีเนื้อความดังเขปดัง
วิสัยนามานะนี้ ๑ เมื่อยกธรรมที่เป็นปฏิบัติครอบงำทั้งปวงแล้ว
ได้แก่ความสงบ โดยพุทธนิพนธ์ภาสิตดังนี้ว่า นตฺถิ สนฺติปริ
สุจํ สุขอื่นจากความสงบไม่มีดังนี้ แปลว่า บรรดาความสุขทั้ง
หลายทั้งปวงทั้งทางโลกทางธรรม รวมอยู่ในความสงบไม่ปลุก
พ้นจากความสงบไป เช่นบ้านเมืองจะเป็นสุข ก็เพราะสงบจาก
ศัตรูหมู่ปรัภักภายในภายนอก ร่างกายจะเป็นสุข ก็เพราะสงบ
จากโรคภัยไข้เจ็บ ใจจะเป็นสุขก็เพราะสงบจากข้าศึกคือกิเลส
เพราะเหตุฉะนั้น ความสุขจึงรวมอยู่ที่ความสงบ ผู้หวังสุขก็ต้อง
รอบเอาความสงบ ๑ หม่อมหมวดแห่งชนฝ่ายหนึ่ง ชึ่งมุ่งร้ายหมาย
อิดรภาพต่อชนอีกฝ่ายหนึ่ง จัดเป็นข้าศึกของบ้านเมือง เพราะ
เกิดขึ้นแล้วกระทำให้ประชาชนคนมาก ชึ่งนับว่าบ้านเมืองเดือดร้อน
หวังสงบก็ต้องรบ เมื่อยังศัตรูให้ปราชัยได้ชัยชนะแล้ว บ้านเมือง
ก็เป็นสุข โรคภัยไข้เจ็บโดยประการต่าง ๆ จัดเป็นข้าศึกของร่างกาย
เพราะทำร่างกายให้เดือดร้อนระส่ำระส่าย ข้าศึกของร่างกายก็ต้อง
รบด้วยการบริหารพยาบาลรักษา และตระเตรียมยาเครื่องบำบัด
โรคไว้ให้พร้อมสรรพ เมื่อโรคปราชัยหายเจ็บไข้ ร่างกายก็

เป็นสุขดำรงามุ กิเลสทั้งหลายทั้งปวงจัดโดยสังเขปเป็น ๓ กอง คือ
 โดระ โทสะ โมหะ กิเลส ๓ กองนี้เป็นข้าศึกของใจ ต้องรบ
 ด้วยธรรมปฏิบัติ เมื่อ โดระ โทสะ โมหะ สงบระงับ
 ความสับสนใจก็บังเกิดมีตามภูมิ ความสงบมาจากการบงจนได้ชัย
 ชำระ ณะนี้ ๑

การชำระนั้น ถ้ากตัญญูปราศรัยก็ไม่ใช่ชื่อว่าชำระดี ถ้าไม่กตัญญู
 ปราศรัยจึงชื่อว่าชำระดี ชื่อนี้สัมพันธ์ด้วยคาถาของกทาทถบัณฑิต ว่า

น ตี ชิตี สารุ ชิตี ยิ ชิตี อวชัยติ
 ตี โข ชิตี สารุ ชิตี ยิ ชิตี นาวชัยติ ๑

ความว่า การชำระที่กตัญญูได้ เป็นการชำระไม่ดี การชำระ
 ที่ไม่กตัญญูแต่เป็นการชำระที่ดีตั้งน ๑ มีอธิบายว่า การชำระมี
 ๒ อย่าง คือ ชำระภายนอกได้แก่ชำระผู้อื่นอย่างหนึ่ง ชำระภายใน
 ได้แก่ชำระตนเองอย่างหนึ่ง ชำระภายนอกนั้น มีตัวอย่างจะพึง
 ยกชนมากมายหลายทาง เช่นชำระในทางพูดจาโต้ตอบ ชำระใน
 การเดินการพะนันต่าง ๆ ชำระในทางรบข้าศึกศัตรู ๑ ผู้ใดเป็น
 ผู้มีปฏิภาณ ฉลาดในโวหารคำนวณ ถึงจะพูดผิดก็อาจหาเครื่อง
 ประกอบให้ดังคลองของตนได้ เมื่อมีชัยชำระที่ชนะตน ห่ม
 ประมาทผู้อื่น ยกย่องตนเองไปกว่าจะพบคู่ปรับ คงประดัง
 ปราศรัยเข้าดักครวญหนึ่ง ส่วนชำระในเรื่องการเดินพะนันต่าง ๆ ก็
 เป็นหนทางคู่เคียงกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่าเป็นอภัยมุขทาง

ชีวิตาชีวิตเทศนา

๑๑๑

แห่งความนิบหนาย ผู้ชำระก็ช่วยใจให้ยินดีแรงกล้าขึ้น ผู้แพก
โหม่นลัดคิดอาฆาตพยาบาทหวังความชำระคืน เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ขยี้ เวรี้ ปสวติ ผู้ชำระย่อมประสพ
เวร ทุกข์ เสดติ ปราชิต ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ดังนี้ ฯ
ส่วนการชำระสงครามก็ไม่เป็นทางเล่ห์หลอระ ชำต้องตระเตรียม
ระวังตัวหนักขึ้นอีก เมื่อตกอยู่ในความประมาท ก็เป็นโอกาสแห่ง
บัจจามิตต์ที่จะชิงชัยชำระคืน ตามเรื่องราวพงศาวดารในอดีตกาล
ความเป็นผู้มีอำนาจใหญ่ไม่คงอยู่ในประเทศแห่งเดียว ย่อมยกย้าย
ผันแปรไปต่าง ๆ ประเทศ ก็เพราะการชำระ กัดบปราชัย ถึง
ใด ๆ เมื่อชำระแล้วกลับปราชัย ก็ไม่ชื่อว่าชำระดี บัณฑิตยกย่อง
สรรเสริญการชำระภายใน โดยนิพนธ์พุทธภาษิตว่า

โย สหสฺสํ สหสฺสเสน

สงฺคาเม มานุเส ชินे

เอกญฺจ เขยฺยมนฺตฺตานํ

ส เว สงฺคามชุตฺตโม ฯ

ผู้ใดพึงชำระหมู่มนุษย์ในสงคราม ทั้งด้านคน ส่วนผู้ชำระ
ตนคนเดียว ชื่อว่าเป็นผู้สูงสุดกว่าผู้ชำระในสงครามนั้น ฯ อีก
ภาษิตหนึ่งว่า อุตฺตมาหเว ชิตํ เสยฺโย ยาจายํ อิตรา ปชา
ตนและอันใครชำระแล้วประเสริฐ ส่วนหมู่สัตว์ที่เขาชำระแล้ว ไม่
ประเสริฐเท่า ดังนี้ ฯ

เมื่ออธิบายว่า กายจิตต์ที่ควบคุมกันอยู่นี้ มีสัมมติเรียกว่าตน
ทั้งเครื่องทัพสัมภาระที่ควบคุมกันเข้าแล้ว สัมมติเรียกว่าเรือ และ

เรือน ฉะนั้น อุตุนา สกิลิสฺสตี ย่อมเศร้าหมองด้วยตน
 อุตุนาว ปริสุชฺฌตี ย่อมบริสุทธ์ด้วยตน คนเป็นกลางอาจ
 เป็นได้ทั้งข้างดีและข้างชั่ว เมื่อคนทำชั่ว ก็ไม่เป็นทั้งของตน
 เมื่อคนทำดี ก็เป็นทั้งของตน อุตฺตาว อุตฺตโน คติ คน
 เทียบเป็นคติของตน เพราะเหตุนี้ ผู้หวังความดีแก่ตน อุตฺตนา
 โจทยตฺตานํ จงเตือนตนด้วยตนเอง ปญฺนิมฺ เสดมตฺตนา จง
 พิจารณาตนด้วยตนเอง แม้สัตว์ทั้งหลายมีกุญชรสัตว์เป็นต้น เขา
 ยังฝึกหัดให้เรียบร้อยแล้วนำมาใช้ตามปรารถนา อุตฺตทนฺโต ตโต
 วรี คนที่ฝึกตนดีแล้ว ดียิ่งกว่าสัตว์พาหนะวิเศษเหล่านั้นเสียอีก
 คนเป็นประธานของการทำความดีความชั่ว จะทำความดีความชั่วก็
 เพราะอาศัยจิตต์ จิตต์เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ ถ้าเร่ใจด้วยจิตต์ จิตต์
 เป็นดังคันหนผู้นำทาง มิจุณาปณฺหิตํ จิตฺตํ ปาปโย นํ ตโต
 กเร จิตต์ที่ตั้งไว้แล้วผิด กระทำเขาให้เลวทรามยิ่งกว่าโจร
 หรือคู่เวรที่กระทำกัน มิสมฺมาปณฺหิตํ จิตฺตํ เสขฺยโส นํ ตโต
 กเร ถ้วนจิตต์ที่ตั้งไว้แล้วชอบ กระทำเขาให้ประเสริฐกว่า
 มารดาบิดา หรือคณาญาติที่จะทำให้อภัย ๗ เนื้อความที่ได้อธิบายมานี้
 เพื่อจะรุดต้อนคนให้อยู่ที่จิตต์ ถมด้วยนัยภาสิตอันหนึ่งว่า อุตฺตา
 นาม จิตฺตํ จิตต์ชื่อว่าตนดังนี้ ๗ ข้อซึ่งว่าขันธ์ภายในนั้น ได้
 แก่ขันธ์ตนเอง โดยใจความก็คือขันธ์จิตต์ ก็เล็ดทั้งหลายทั้งปวง
 ก็มิได้เกิดจากอื่น เกิดจากจิตต์ แล้วกลับประทุษร้ายจิตต์ ดัง

ชีวิตาชีวิตเทศนา

๑๑๓

ต้นเกิดจากเหล็ก แล้วกลับประทุรร้ายเหล็กนั้น จิตที่ถูก
กิเลสบังคับแล้ว ก็บังคับกายวาจาให้หมุนไปตามกิเลส แต่นั่นก็
บังคับผู้อื่นเป็นชน ๆ เป็นลำดับไป แต่ตัวเป็นเครื่องร้อนทั้งต้น
เมื่อมาบำเพ็ญจิตไม่ให้ลุอำนาจต่อกิเลส ก็เป็นทางสงบไปตาม
กัน ๆ

เนว เทโว น คนธพุโธ น มาโร สห พุรหมุณา

ชิตํ อปจิตํ กยิรา ตถารูปสฺส ชนฺตุนิ ฯ

การชำระเช่นนี้ ถึงเทวดา คนธรรพ์ มาร พรหม จะให้
กลับปราศไม่ได้ เป็นการชำระดีประเสริฐ ฯ

จตุรารักษ์เทศนา

พุทธานุสสติ เมตตา จ อสุภี มรณสสติ

อิจิมา จตุรารักขา กาดพพา จ วิปัสสนาติ ฯ

บัดนี้จะได้แสดงจตุรารักขีพอเป็นทางปฏิบัติ ของพุทธศาสนิกชน
เป็นลำดับไป

ธรรมอันมีนามโอหารเรียกว่า จตุรารักขี แปลว่าธรรมควร
รักษา หมายความว่า ควรเจริญให้เกิดมีขึ้น เมื่อมาเจริญให้เกิด
มีขึ้นแล้ว ธรรมเหล่านั้นกถาเรียกว่าผู้เจริญ ไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว คือ
พุทธานุสสติ ได้แก่การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า เมตตา ได้
แก่แผ่ไมตรีจิตไปในสัตว์ทั้งปวง อสุภี ได้แก่การพิจารณา
ศพ มรณสสติ ได้แก่การระลึกถึงความตาย รวมเป็น ๔ ประการ ฯ

ข้อต้นมีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงสมบุรณ์ด้วยสมบัติโดย
ประการทั้งปวง ไม่มีขาดแคลน น่าจะอภิรมย์สมขึ้น ใครสมบุรณ์
ด้วยสมบัติเช่นนั้น คงกอดสมบัติตาย พระองค์ทรงละสมบัตินั้น ๆ
ออกบรรพชา ทรงอุทสาหะพากเพียรตลอดโดยประการต่าง ๆ จน
วิมตายนั่นนานนักตั้ง ๖ ปี ยากนักที่ใครจะอุทสาหะทำได้เช่นนั้น
พระองค์แปดเป็นอันจนิญบุคคลจริง ๆ เมื่อกำลังทรงกระทำความ
เพียรประสพความยากเย็นประการใด ก็ได้พักเหนื่อยหัดงี้ เดินหน้า
โดยฉ้วนเดียว ขอมสละเตือตเื้อบด้อยให้เหลือแต่หนึ่ง เอ็น กระดุก
มุงแต่ความจริงเห็นจริงเป็นเบือหน้า ก็สำเร็จประณิธานความ

ปรารภนานี้โดย ประสงค์ เรียกว่าได้ ครัสรู้ พระตัมมาตัม โพธิญาณ
 ตอนนั้นจักเป็นอดีตหิตคุณ ฯ ครั้นได้ตรัสรู้สำเร็จกิจโดยพระมโนรณ
 แล้ว น่าจะนั่งนอนให้สบายไม่ต้องดำบากยากกายเที่ยวเทศนาสั่งสอน
 ดั้ว กลับทรงพระมหากรุณายิ่งเที่ยวเทศนาสั่งสอนดั้ว มิได้เห็น
 แก่ความยากเย็น มุ่งประโยชน์แก่ดั้วเป็นที่ตั้ง ทรงแสดงธรรม
 ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างสูง ตามนิสัยของดั้วพอปฏิบัติได้ใน
 อย่างนั้นๆ อย่างต่ำ คือศีล อย่างกลาง คือสมาธิ อย่างสูง คือ
 ปัญญา ฯ

เราเกิดมาภายหลัง ไม่ได้ประสพพบพระองค์ ได้ประสพ
 พบแต่พระธรรมที่พระองค์ทรงไว้ ก็ชื่อว่าเป็นอันได้รับประโยชน์
 จากพระองค์เหมือนกัน หรือตนเองมิได้รับประโยชน์ บพพบุรุษของ
 เราคงได้รับบ้าง ที่นับถือของบพพบุรุษของเรา ควรเราอนุบุรุษจะ
 เคารพนับถือ ชื่อว่าเป็นอันได้กตัญญูแก่ที่ตลอดไป ฯ แท้จริงพวก
 พุทธบริษัททั้งหลาย ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ นับว่าเป็นผู้ได้รับ
 ประโยชน์จากพระองค์แล้ว บรรพชิตผู้ได้รับอภัยบางอย่างจาก
 ทางบ้านเมือง ก็เพราะใคร ฯ ทายกทายิกาทั้งหลายผู้มีความเลื่อม
 ได้ในพระพุทธเจ้าบริจาคจุบัจจัย คือ จัวร บิณฑบาต เสนาสนะ
 คิถานเภสัช นี่ก็เพราะใคร ควรเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าประทานเป็น
 ถูก เพราะความดีของพระองค์ เขาเห็นบรรพชิตเป็นโอไรศของพระ
 พุทธเจ้า จึงได้บริจาคแก่โอไรศ เป็นอันกระเทือนถึงพระบิดา พระ

พุทธเจ้าก็ได้ตรัสแก่พระเจ้านางเชอ พระนางโคตมี ผู้บรรจงจัด
ผ้าคู่ไปถวายแด่พระองค์ พระองค์ไม่ทรงรับ รับตั้งให้ถวายแก่สงฆ์
ผู้เป็นโอรส และรับสั่งว่า เมื่อถวายแก่สงฆ์แล้ว ชื่อว่าเป็นอัน
ถวายแด่พระองค์ด้วยดังนี้ ฯ ฝ่ายคฤหัตถ์พุทธศาสนิกชนได้ทราบว่
ดังนบุญ ดังนบาป ดังนัคณ ดังนโทษ ดังนควรทำ ดังนไม่ควร
ทำ แล้วดำเนินในดัมมาปฏิบัติ เว้นจากมิจฉาปฏิบัติ ได้รับความ
ชุ่มชื่นใจ พ้นจากโทษภัยไม่เดือดร้อน และยังนำคำดังสอนอันนั้น
มาสอนบุตรหลานคนอื่นอีก นี่เพราะใคร ฯ อนึ่งพระพุทธเจ้าทรง
หักล้างทางพง เห็นดเห็น้อยยากเย็นมากวิมวายพระชนม์ อุดดำหะ
สร้างนาไว้ให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้เลี้ยงชีพในอนาคตกาล กล่าว
คือปลูกพระสงฆ์อันเป็นนาบุญของโลก ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าพระสงฆ์
กัมมิได้ การหว่านพืชก็เพราะหวังผล ไม่ใช่หว่านเล่น ต้องมอง
ดูเนอณา การบริจาคแก่คนยากจนอนาถาชาจวรรณิกทุกปวง
เป็นอันให้โดยอนุเคราะห์ เพราะผู้รับเป็นคนเดวไม่มีคัมมัตถัมม อัน
เป็นบุญที่จะให้นาค แต่ก็เป็นบุญบ้างไม่เต็มที เพราะจิตต์ของผู้ให้
ประกอบด้วยเมตตาการุณย์ ส่วนผู้รับมีคัมมัตถัมม นับว่าเป็น
เนอณอนัต เพราะเหตุฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสว่า
ติณโทสานิ เขตฺตานิ เป็นต้น ความว่า นาทั้งหลายมีหญ้าเป็น
โทษ คือ เป็นเครื่องประทุษร้ายข้าวกล้าในนา ไม่ให้งอกงามเจริญ
ไพบูลย์ฉิมโต ดังว่าทั้งหลายมี รากะ โทสะ โมหะ เป็นโทษฉน

นั้น เพราะเหตุนี้ ท่านอันบุคคลบริจาคนั้นในท่านที่ไม่มี ราชะ
 โทสะ โมหะ จึงเป็นของมีผลใหญ่ มีอานิสงส์มากดังนี้ ฯ อนุตฺตร
 ปุณฺณกฺเขตฺติ โลกสุส พระสงฆ์เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาอื่นยิ่ง
 กว่า เพราะพระสงฆ์เป็น สุปฏิปันโน ปฏิบัติดี อสุปฏิปันโน
 ปฏิบัติตรงไม่คด ฉายปฏิปันโน ปฏิบัติถูกไม่ผิด สามจีปฏิปันโน
 ปฏิบัติชอบ นี่สำหรับอริยสงฆ์ แม่แต่องค์เดียวก็เป็นสงฆ์ ฯ สัมมต
 สงฆ์ ต้องรวมตั้งแต่ต้นไปเป็นอันรวมศีลรวมธรรมให้แรงด้วย
 ช่วยทำให้นาให้ดี คำกว่าผู้ปรารถนาไม่เรียกว่าสงฆ์ บริจาคนั้น
 ผู้มีศีลมีธรรมอันงาม ดังว่าคนไม่มีศีลแต่ธรรม เป็นธรรมดา
 พระปฤชณก็ยังมีบ้าง ชั่วบ้าง บิดาที่มีลูกมาก ยากนักที่จะปลูก
 ลูกให้ได้ทุกคน ก็ต้องมีลูกเสียหลายบ้าง พระพุทธเจ้ามีโอรส
 มากมาย ก็ยากนักที่จะให้โอรสดีได้ทุกคน จะหาว่าพระองค์ทรง
 บกพร่องทางอนุศาสน์ไม่ได้ มีครบทุกประการทั้งธรรมวินัย ส่วน
 โอรสที่ไม่ดี ก็เห็นเป็นจุกจิกจุจเหตุที่จะดำเนินตาม อย่างสุกัถ
 ปริพาชก ฯ ส่วนผู้ปฏิบัติดี ย่อมชื่นชมได้มนต์ต่อพระพุทธโอรส
 ที่ทรงพระมหากรุณาแนะนำสั่งสอน เห็นพระคุณที่ทรงพระกรุณา
 แก่โอรส ไม่ได้มุ่งหวังความลำบากยากเย็นแก่โอรสเลย บิดาที่
 กรุณาในบุตรของตนเห็นสิ่งใดที่จะเป็นประโยชน์ ก็ชวนช่วยส่งเสริม
 ไว้เพื่อบุตรของตน บุตรผู้เป็นทนายาทรบิทรพยมิตรของบิดา ควร
 หรือจะขึ้นเคืองต่อท่านผู้หวังดีต่อ ฯ พระพุทธเจ้าได้ทรงรวบรวมพระ

ธรรมวินัยอันเป็นอริยทรัพย์ โอรัสผู้ได้รับ ควรจะชื่นชมโสมนัส
เห็นพระมหาการุณย์ในพระองค์ . ไม่ควรเห็นเป็นเครื่องจุกจิกจุจ
ควรเห็นเป็นอันทรงหวังดีต่อโอรัสดังนี้ ข้อความที่วิดิษนามาน
เพื่อให้เห็นว่าพระสงฆ์เป็นนาบุญของโลก ฯ ถ้าพบพระของเร
แสวงหาที่นาไว้ให้ เพื่อให้เราได้อาศัยเลี้ยงชีพในอนาคตกาล เรา
จะไม่เห็นบุญคุณของท่านบ้างหรือ พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นปลดพระสงฆ์
เป็น^๕ เสนอนาบุญ ให้เราได้หว่านพืชบำเพ็ญบุญ คนเช่น^๕ นี้ ไม่น่ารัก
ไม่น่าเคารพ ไม่น่านับถือ จะไปรักเคารพนับถือใคร เราได้ท่าน
เช่น^๕ เป็นพระศาสดาน่าชื่นใจ ไม่ต้องอับอายขายหน้าใคร เพราะ
พระองค์เป็นกษัตริย์ชาติวิทูรณะไม่มีใครจะคั่นคังโดยพระชาติ เหมือน
ศาสดาอื่น ๆ ซึ่งเป็นคนเช่น^๕ ต่ำ เหน่า^๕ เป็นพระคุณที่แต่เห็นได้โดยไม่
ยากนัก ยังพระคุณที่เป็นไปในใจเป็นภายในและเป็นปัจจุตัง สำหรับ
ธรรมจاربุคคลอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งธรรมจاربุคคลรู้ดีอยู่ในใจ
แล้ว อัน^๕ เป็นอธิบายในพุทธชาตัสติ ฯ พระพุทธเจ้าพระองค์ประกอบ
ด้วยเมตตาการุณย์ในหมู่สัตว์ แม้บุคคลผู้ทำผิดคิดร้าย เช่นพระ
เทวทัต ก็ไม่ทรงร้ายตอบ มีพระเมตตาการุณย์คงที่ ฯ บุคคลมา
เจริญพุทธชาตัสติ เห็นพระคุณของพระพุทธเจ้าแล้ว ควรมีเมตตา
จิตต์ตามเล็ดดีพระศาสดา ฯ

เมตตา^๕ นั้น ได้แก่ความรัก แต่มิใช่รักด้วยอำนาจความกำหนด
ประดังรักด้วยความเคารพนับถือ อย่างบุตรธิดารักมารดาบิดา

และรักด้วยความเอ็นดูสงสาร อย่างมารดาบิดารับบุตรีตาของตน ๗
 คนที่เกิดมาย่อมรักตนด้วยกันทั้งหมด แม่ผู้หมั่นคนปฏิกูลด้วยโรค
 อันน่าเกลียด เขาก็ยังรักตนของเขา คอยเกียจกันภยันตรายต่างๆ
 ไม่ให้มาพ้องพาน บำรุงบริหารรักษาค้นเต็มความสามารถ ผู้เกียจ
 คร้านไม่เตาะต้องการทำงาน ก็เพราะเขารักตนของเขา กตัญจะบอบ
 ขาเห็นดเห็นอ้อยเมื่อยตา ผู้ที่ขยันทนร้อนทนเย็นมุ่งประกอบกิจธุระ
 ให้สำเร็จไป ก็หวังใจว่าตนจะได้รับผลความสุขความสำราญในวัน
 หน้า รวมความว่าเกิดมาแล้วรักตนด้วยกันทั้งสิ้น ๗ ในทางพระพุทธ
 ศาสนาแสดงประเภทของคนผู้รักตนต่างกันดังนี้ คนใดประพฤติดุ
 ษจริตด้วยกาย วาจา ใจ คนนั้นชื่อว่ารักตน เพราะผลแห่งสุขจิต
 เป็นไปเพื่อความสุขความสำราญ ๗ คนใดประพฤติดุจริตด้วยกาย
 วาจา ใจ คนนั้นไม่ชื่อว่ารักตน เพราะผลแห่งทุกข์จิตเป็นไปเพื่อ
 ความทุกข์ยากลำบาก ๗ คนรักตนดีกว่าคนไม่รักตน คนรักแต่ตนยัง
 แคบนัก เพราะจะอยู่โดยลำพังตนไม่มีพวกพ้องไม่ได้ ต้องรักพวก
 พ้องด้วย จะได้เป็นที่พึ่งพาอาศัยกันและกัน คนรักตนและพวก
 พ้องของตนเท่านั้น ก็ยังแคบนัก ต้องรักเพื่อนบ้านด้วย จะได้ช่วย
 กันเป็นหูเป็นตา มีกิจธุระมากจะได้อาศัยกันและกัน ๗ คนรักตน
 ตลอดถึงเพื่อนบ้านเท่านั้น ก็ยังแคบนัก ควรรักให้ตลอดถึงคนร่วม
 ชาติด้วยเรียกว่ารักชาติเพราะสุขทุกข์ เช่นสงครามต่างประเทศ เนื่อง
 ด้วยชาติได้เสียย่อมเนื่องถึงกัน ๗ ผู้รักตนตลอดถึงชาติเดียวกันเท่า

นั้น ผู้ที่รักตลอดไปในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงไม่ได้ เพราะผู้ที่
 เดอกรัก ยังมีความหวาดหวั่นต่อผู้ที่ตนไม่รัก เมื่อมารักตลอด
 ไปก็ไม่เห็นสัตว์ที่จะมีมา หมดหวาดหมดสัตว์คู่ภยันตรายโดย
 ประการทั้งปวง จะตนอยู่ก็เป็นสุข หลับอยู่ก็เป็นสุข ฯ ในพระพุทฺธ
 คำสอนประด้งค์เมตตา ความรักอันนี้เรียกว่าอัปมัญญา แปลว่า
 เมตตาเป็นไปในสัตว์ไม่มีประมาณ ฯ ผู้ที่รู้ ความประด้งค์เมตตา
 ในพระพุทฺธคำสอน จึงได้พากันรักเคารพนับถือในพระบรมคำสอน
 ดั้มมาดั้มพุทฺธเจ้า อันนี้เป็นอธิบายในเมตตา ฯ ผู้มาเจริญเมตตา
 หมดความเกียดขวางในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงแล้ว แต่มากไปด้วยความ
 รักอันประกอบไปด้วยความยินดี เมื่อเป็นเช่นนั้น ควรเจริญอสุก
 กัมมัญฐานด้วย ฯ

อสุกณฺณ คือการพิจารณาศพของคนตาย คนทั้งหลายเมื่อยังไม่
 ตายไม่เหมือนกัน บางคนดะดะดงดงาม บางคนขรขรเหว ^{ขุขุ} บางคน
 มั่งคั่งดั้มบุญ บางคนยากจนอนาถา บางคนเป็นผู้ดี บางคนเป็น
 ไพร่ บางคนมีฤทธิ์เดชอำนาจมาก บางคนไร้ฤทธิ์เดชอำนาจเป็น
 ตัน ครั้นตายแล้ว ก็เหมือนเหมือนกันหมด เป็นปฏิภูมที่น่าเกียด ไม่
 มีใครอยากได้ แม้จะจับต้องก็รังเกียจ อยมปิโย กาโย แม้กาย
^{ขุ}เรานหรือกายของคนอื่น ก็เป็นเช่นนั้นแต่ ไม่น่าหลงรักเลย ^{ขุ}นี่เป็น
 อสุกข้างนอก แล้วนำมาเทียบข้างใน ความจริงร่างกายนี้ เป็นอสุก
 แต่ยังมีชีวิตอยู่ ภายในเต็มไปด้วยศพต่างๆ คือ ศพหฐุ ศพเบ็ด

ศพไก่ ศพปลา ศพเนื้อ ศพหอย ศพปู เป็นอาทิ มากมายหลาย
 เพศหลายพันธุ์ อย่างเดียวกันกับป่าช้าฉนั้น ๆ อนึ่งร่างกายนี้ ถ้า
 จะไม่มีหนังหุ้มห่อแล้วจะแต่เห็นปฏิภณตลอด หนังที่ปกปิดเหมือน
 ฉากในโรงละคร งามแต่หน้าข้างในไม่น่าดู ๆ อันปฏิภณของร่าง
 กายนี้ แม้จะมีหนังหุ้มห่อปกปิดกำบังไว้ ก็ยังฉนั้นหลุดออกมาให้
 เห็นได้ ถ้าพิจารณาทางตัวไม่เห็นปฏิภณ พึงแยกออกพิจารณาเป็น
 อย่าง ๆ คือ ผม ขน เต็บ ฟัน หนัง เป็นฉนั้น ฉนั้นเห็น ฉนั้นเมื่อ
 พรวกออกจากกันแล้ว ตัวเองก็เกลียดหน้า เช่นผมเป็นของฉนั้น
 เอง โทนหรือตัดออกจากฉนั้น ตัวเองก็เกลียด ถ้าตกกลงในของที่
 จะพึงบริโภค เป็นฉนั้นฉนั้นหรือแกง ก็พดอยเกลียดฉนั้นและแกงฉนั้น
 ฉนั้นด้วย อนึ่ง ผม ขน เต็บ ฟัน หนัง นี้ ถ้าไม่ฉนั้นต่างอาบฉนั้น
 ขำระ กลิ่นแห่งปฏิภณก็แรงกล้า ของที่เป็นปฏิภณ ก็ชื่อว่า เป็นของ
 ไม่งามเป็นอสุภะ ๆ การพิจารณาร่างกายเป็นอสุภะ แล้วเมื่อหน้า
 เกลียดซึ่งร่างกายจนอยากตาย หรือทำตายตัวให้ตาย ข้อนฉนั้น ไม่
 เป็นฉนั้นมานุฉนั้นปฏิบัติ ความประสงค์ของฉนั้นฉนั้น เพื่อจะ
 ตัดความกำหนดฉนั้นไม่ต้องเดือดร้อนด้วยไฟคือราคะ ควรทำความ
 รู้ ฉนั้นว่าร่างกายเป็นอสุภะด้วย ต้องอาศัยร่างกายเป็นอสุภะด้วย
 เปรียบดังผู้เดินทางมีแม่น้ำใหญ่ขวางหน้า ไม่มีอะไรจะนำพาให้ข้าม
 ฟากได้ เห็นแต่อสุภะอยู่ ฉนั้นอาศัยเกาะอสุภะฉนั้นข้ามฟากไป ๆ
 ความหวังรักในกายตนและฉนั้นอื่น ก็เพราะเห็นฉนั้นฉนั้นว่าด้วยงาม

ถ้าเห็นเป็นอสุภแล้ว ก็จะต้องตัดความหลงรักให้หมดหรือน้อยไป เป็น
 สุขกายสบายใจ ไม่ต้องเดือดร้อนด้วยไฟคือราคะเผาผาญ อันนี้
 เป็นอธิบายในอสุภ ฯ ผู้เจริญเมตตาแก่โกรธ เจริญอสุภแก่รัก
 แล้ว ควรเจริญมรณสติแก่หึง ว่าเรายังหนุ่มยังสาว ยังเห็นห่าง
 ค่อยความตายเสียด้วย จะได้ช่วยกันบรรเทา โทสะ โมหะ อันเป็น
 หัวหน้าแห่งกิเลสทั้งหลายทั้งปวง ฯ

มรณสติ แปลว่า ระลึกถึงความตาย โดยอธิบายว่า การที่
 ชีวิตอันทรียขาดดับไป ทอดทั้งทวารกเพวระไว้เรียกว่าความตาย
 หมายความว่าหมดลมหายใจเข้าออก ความตายนั้น ยกทวารที่ไม่
 รั่วก็เพียงแต่แล้ว นอกนั้นรั่วด้วยกันทุกคน จะระลึกถึงหรือไม่
 ระลึกถึง ก็ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น แต่ผู้ระลึกถึง ดีกว่าผู้ไม่ระลึก
 ถึงเลย ผู้ระลึกถึงกระทำให้ไม่ประมาทมิถมาต่อชีวิต รับประกอบ
 กิจที่ควรกระทำ ซึ่งจะไม่ต้องเสียใจในภายหลัง ทำให้เป็นคนกล้า
 หายในสิ่งที่ควรกล้าหาญ ทั้งจะได้เตรียมคนได้โดยเรียบร้อย
 ไม่ชุลคุชฉก ส่วนผู้ที่ไม่ระลึกถึง ตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น สัมเด็จพระ
 พระบรมศาสดา จึงได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า มรณสติ ภิกษเว
 ภาวิตา พหุลีกตา มหุผลตา โหติ มหานิสัสสา อมโตคธา
 อมตปริโยสานา ภิกษุทั้งหลาย มรณสติ บุคคลมาเจริญทำให้
 มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์มาก หยั่งดังด้อมคชรรวม มี
 อดมคชรรวมเป็นที่ตั้งคณัน ฯ วิชัจริญมรณสตินัน จัมขังนอกก่อน

แล้วนำเข้ามาข้างในอย่างหนึ่ง จับข้างในโดยตรงที่เดียวอย่างหนึ่ง
ข้อต้นนั้น คือระดัดถึงความตายของคนอื่นๆ ซึ่งเราได้เคยเห็น เคย
รู้จัก ทั้งเด็กและป่านกตางและผู้ใหญ่ มากมายเหลือที่จะกำหนด
สัพเพ มจจุสฺสึ ยนฺติ คนทั้งหมดยอมไปสู่อำนาจแห่งความตาย
ไม่มีใครหลงเหลืออยู่ได้เลย แม้คนอื่นยังไม่ตาย ก็ต้องไปสู่อำนาจ
แห่งมัจจุเป็นแน่แท้ ไม่มีใครรับประกันว่าจะไม่ตาย และไม่มีกำหนด
หมายว่าจะตายเมื่อไร เห็นกันคึกคักกันนี้ก็จะยังไม่ตาย กลับไป
ตายเสียก็มี ความตายนี้ไม่มีกำหนดหมายจริงๆ คนที่ดองดัดไป
เป็นพยานของเราอยู่เช่นนั้น เราจะอยู่คำฟ้า ไม่ตายอย่างไรได้ อวสฺสึ
มยา มริตพฺมึ เราต้องตายเป็นแท้ ไม่ต้องสงสัย ถ้าวางใจ
เช่นนั้นไม่พอ ก็ควรไปหาพยานที่บ้าช้า ว่าฟังถึงความตายของผู้
อื่นๆ แล้วมาร่ำฟังถึงคนว่า อยมปิ โข กาโย แม้กายเราเห็นแต่
เอวี่ ธมฺโม มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา เอวี่ ภาวี เป็นอย่างนั้น
เอวี่ อนตฺตโต ไม่ดองพันอย่างนั้นไปได้ เมื่อมีสติกำหนดเห็นความ
ตายอันจะมีแก่ตนโดยประจักษ์ชัด เกิดธรรมสังเวชฺชในขณะใด
ในขณะนั้น เรียกว่ามรณสติ องค์ของมรณสติมี ๓ คือ สติ ระดัด
ถึงความตาย ๑ ญาณะ รู้อัตถุชัดเจนว่าเราจักต้องตายเป็นแท้อย่าง ๑
สังเวช ความสดุดใจในเรื่องตายอย่างนั้นอย่าง ๑ ถ้าไม่พร้อมองค์ ๓
ยังไม่เป็นมรณสติ มรณสติเช่นนั้น เกิดจากจับข้างนอกแล้วกำหนด
ข้างใน กำหนดข้างในที่เดียวนั้น คือนึกถึงความตายของคนฝ่าย

เดียว ไม่แต่เหตุถึงความตายของคนอื่นๆ ว่า มรณธมฺโมไม่มี
 มรณํ อนตฺตํ โท เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ต้องพ้นความตาย
 ไปได้ ความจริงตั้งแต่เกิดมา นามรูปก็เปลี่ยนแปลงโดยลำดับ
 รูปตั้งแต่คลอดจากครรภ์มารดาหมดไปแล้ว รูปบัดนี้ เกิดขึ้นใหม่
 มีต้นตอต่อเนื่องกันมาจนไม่รู้ต้นตอ นามเล่าก็ผิดจากภาวะเดิมๆ ของ
 เก่าหมดไป ของใหม่เข้ามาต่อทั้งนั้น ชื่อว่าตายโดยลำดับมาแล้ว
 ขณะใดไม่หายใจเข้าออก ขณะนั้นเรียกว่าตายหมด เราตายโดย
 ลำดับมาแล้ว ยังจะตายโดยไม่หายใจอีก ความตายนี้ไม่มีใคร
 จะช่วยแก้ไขได้ แต่แค่ช้าหรือเร็วเท่านั้น เหมือนภูเขาส่งก่อดังหมุน
 ทัพสัตว์มารอบทิศ สัตว์ใดอยู่ใกล้ก็ตายก่อน สัตว์ใดอยู่ไกลก็
 ตายทีหลัง ถ้าตายดี ก็ไปในที่ดี ถ้าตายชั่ว ก็ไปในที่ชั่ว เราทำดี
 ก็ตายดี เราทำชั่ว ก็ตายชั่ว ผู้ทำดี ถึงไม่อยากเอาดีเป็นอารมณ์
 ดันก็ไปเป็นอารมณ์เอง ผู้ทำชั่ว ถึงไม่อยากเอาชั่วเป็นอารมณ์
 ชั่วนั้นก็ไปเป็นอารมณ์เอง เวตาจะตาย ถ้าเลือกอารมณ์ตามชอบใจ
 ได้ ใครจะจะไปทุกคติ ต่างคนคงเลือกอารมณ์ที่ดีทั้งนั้น บาปทำ
 ให้ไปทุกคติ บุญทำให้ไปสู่คติ คนทำบาปย่อมเดือดร้อนทั้งวัน
 พรุ่งนี้ เดือนนี้ เดือนหน้า ปีนี้ ปีหน้า ชาตินี้ ชาติหน้า คนทำบุญ
 ย่อมเป็นสุขสบายทั้งวัน พรุ่งนี้ เดือนนี้ เดือนหน้า ปีนี้ ปีหน้า ชาติ
 นี้ ชาติหน้า ขอนมพระพุทธรูปธาตุดีตกตาเป็นพยานว่า อิศ ตปฺปติ
 เปจฺจ ตปฺปติ เป็นต้น ความว่าบุคคล ผู้มีบาปอันได้กระทำไว้

แล้ว ย่อมเดือดร้อนไม่สาธุกทั้งในโลกัน ทั้งในโลกหน้า ในโลกัน
ด้วยคิดว่า เราได้ทำบาปไว้ ละโลกันไปสู่โลกหน้า ยังเดือดร้อนยิ่ง
ไปกว่านี้ อธิ นนทติ เปจ นนทติ ผู้มีบุญอันได้กระทำไว้
แล้ว ย่อมบันเทิงทั้งในโลกัน ทั้งในโลกหน้าในโลกันด้วยคิดว่า เรา
ได้ทำบุญไว้ ละโลกันไปสู่โลกหน้า ยังจะบันเทิงยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ถือ
เอาใจความ บาปแปลว่าร้อนใจ บุญแปลว่าเย็นใจ ทำอะไรทั้ง
หมด ถ้าเป็นเครื่องร้อนแก้ตัวก็ดี แก่ผู้อื่นก็ดี อันนั้นเป็นบาป
ทำสิ่งไรไม่เป็นเครื่องร้อนแก้ตัวและผู้อื่นแต่ความเย็นใจ อันนั้น
เป็นบุญ ฯ บุคคลจำจะต้องตบแต่งทั้งปวงตายไปด้วยกันหมด ตาย
แล้วเมื่อตบแต่งร่างกายก็เอาไปไม่ได้ แต่ส่วนบุญบาปที่ตนได้กระทำ
ไว้ย่อมติดตามไปด้วย เหมือนล้อตามรอยเท้าโค และเหมือนเงา
ตามคนฉะนั้น ฯ ปรากฏว่า บาปบุญที่บุคคลได้ทำตั้งแต่วิชาแล้ว เก็บ
ไว้ที่ไหน วิชชาว่า เก็บไว้ที่ใจ บาปบุญนั้นจะมากมายเท่าใด ก็เก็บ
ไว้ที่ใจ ไม่ตกเรี่ยแผ่หาย ช้อนพึงทราบโดยอุปมา เหมือนเม็ด
มะม่วงเก็บดำคัน กิ่ง ก้าน ใบ ดอก ผล ไว้ในเม็ดมะม่วงนั้น
ครบครัน เมื่ออยากจะทราบความจริงหรือไม่ก็จงนำเม็ดมะม่วง
นั้นไปเพาะปลูกดู เมื่อออกเจริญเติบโตขึ้นแล้ว ก็จะพึงเห็นจริง
ว่า เม็ดมะม่วงเก็บดำคัน กิ่ง ก้าน ใบ ดอก ผล ไว้ได้ฉันใด
แม้ใจก็เก็บบาปบุญไว้ได้ฉันนั้น บุคคลมาระลึกถึงความตายแล้ว
มืออ่อนเท้าอ่อน นั่งนอนรอท่าความตายอยู่ ไม่รีบกระทำกิจที่

ควรทำ มรณสติเช่นนั้น^๕ ประสงค์^๕ ในทางพระพุทธศาสนา ในทาง
 พระพุทธศาสนา ประสงค์^๕ มรณสติ^๕ ที่กระทำ^๕ ให้เป็นผู้หมั่น^๕ ยืนรับกระทำ^๕
 กิจที่ควรกระทำ เพราะมีพุทธภาษิต^๕ แต่งไว้ดังนี้ว่า อชฺเชว กิจฺจ-
 มาตปปี โก ชญฺญา มรณํ สุเว ใครเล่าจะรู้ความตายว่าจะมี
 มาต่อวันพรุ่งนี้^๕ อาจมีในวันใด^๕ ควร^๕ ยืนรับกระทำ^๕ ความเพียร^๕ เตี้ย
 ในบัดนี้^๕ ดังนี้ บุคคลผู้เจริญมรณสติ^๕ ได้ความ^๕ ตั้งเวร^๕ สดตจิตต์^๕ แล้ว
 เร่ง^๕ ยืนรับกระทำ^๕ ความเพียร^๕ มรณสติ^๕ เช่นนี้^๕ ถูกประสงค์^๕ ในพระพุทธ
 ศาสนา อาณัติ^๕ ของการเจริญมรณสติ^๕ นั้น^๕ กระทำ^๕ ให้เป็นผู้เบา
 บางจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ความโลภอันรุนแรง
 จนกลายเป็นโมภ คือแสวงหาในทางที่ผิด ก็เพราะหมายความว่าเรา
 ยังไม่ตาย จะมีชีวิตยืนยาวได้^๕ ชน^๕ สมบัติ^๕ ที่ได้มา^๕ แล้วนั้น^๕ ๆ^๕ เห็นนาน
 ถ้านึกถึง^๕ ความตาย^๕ ก็ตัด^๕ ความทะยานอยาก^๕ ในทางที่ผิด^๕ กตัญญู^๕ กระทำ^๕
 จิตต์^๕ ให้ประกอบ^๕ ไปด้วย^๕ บริจาค^๕ เตี้ย^๕ เผื่อ^๕ แม่^๕ เจ้อ^๕ จาน^๕ ความ^๕ โกรธ^๕ ที่
 เป็น^๕ ไป^๕ ใน^๕ ล้น^๕ ดาน^๕ แร่ง^๕ กดำ^๕ ก็เพราะ^๕ ไม่นึกถึง^๕ ความตาย^๕ ความจริง^๕
 ผู้^๕ ที่^๕ เรา^๕ โกรธ^๕ เขาก็^๕ เป็น^๕ ผู้^๕ ที่^๕ จะ^๕ ตาย^๕ ความ^๕ โกรธ^๕ ที่^๕ เกิด^๕ ขึ้น^๕ แก่^๕
 เรา^๕ ก็^๕ คง^๕ อยู่^๕ ไม่ได้^๕ คง^๕ จัก^๕ ตาย^๕ เรา^๕ ผู้^๕ โกรธ^๕ ก็^๕ ต้อง^๕ ตาย^๕ ตาย^๕ โกรธ^๕
 ตาย^๕ ด้วย^๕ เรื่อง^๕ ตาย^๕ ก็^๕ จะเป็น^๕ เวรกรรม^๕ ตาม^๕ คิด^๕ ไป^๕ ใน^๕ อนาคต^๕ กาล^๕ มี^๕
 เมตตาการุณย์^๕ กัน^๕ ตัก^๕ ว่า^๕ ดี^๕ หน้^๕ กั^๕ ผ่อง^๕ แฉ่ง^๕ ดงาม^๕ ไม่^๕ งอ^๕ งำ^๕ ผู้^๕ หวัง^๕
 ความ^๕ สด^๕ ยงาม^๕ จึง^๕ ตก^๕ แต่ง^๕ ร่าง^๕ กาย^๕ ประดับ^๕ ประดา^๕ ด้วย^๕ แก้ว^๕ แหวน^๕ เงิน^๕
 ทอง^๕ อัน^๕ มี^๕ ค่า^๕ ต่าง^๕ ๆ^๕ แล้ว^๕ ทำ^๕ หน้า^๕ งอ^๕ งำ^๕ ใคร^๕ จะ^๕ เห็น^๕ ว่า^๕ สด^๕ ยงาม^๕ • คน^๕ ที่

ไม่ตกแต่งประดับประดาด้วยอะไรเลย แต่หน้าตาผ่องใส ไม่มัวเง้า
ด้วยความโกรธ มีจิตอันประกอบด้วยเมตตาการุณย์ คงดงามนำ
ดูน่าชมกว่า ผู้เจริญมรณสติเป็นอารมณ์ ความโกรธก็ตั้งอยู่ไม่ได้
โดยนัยดังวิดิชันมานะ^๕ ๗ ความหลงโง่ หลงโกรธจนดื่มด่ำ และ
ความมัวเมาต่อชีวิตจะเป็นไปสันถวนาน ก็เพราะจิตเห็นห่างจาก
มรณสติ ถ้ามีมรณสติอยู่ ความหลงเช่นนั้นก็ย่อมเบาบาง ๗ ถ้าผู้
ระลึกชาติได้ ระลึกถึงความตายในอดีตชาติโดยลำดับ ๗ มากก็เกิด
นิพพิทาความเบื่อหน่ายในเรื่องเกิด ๗ ตาย ๗ อันเป็นอุบายแห่งวิราคะ
วิมุตติ เพราะฉะนั้น ดมเด็จพระบรมศาสดา จึงได้ตรัสไว้ว่า อมโตะ
คชา อมตปริโยสํสา มรณสตีย่อมหยั่งลงสู่อมตธรรม มี
อมตธรรมเป็นที่สุด ถ้อยหาใจความว่า ผู้ใดระลึกถึงความตายผู้นั้น
จะไม่ตาย อันนี้เป็นอธิบายในมรณสติ ๗ ธรรม ๔ ประการโดย
มคธโวหารเรียกว่าจตุรารักษ์ คือ พุทธานุสติ เมตตา อสุภ มรณ
สติ เป็นวิปัสสนาควรทำ มีเนื้อความพร้อมทั้งอรรถาธิบาย ดังวิดิชัน
มานะ^๕ ๗

วฤทธิเทศนา

จตุตาโร ชมฺมา สมฺมทกฺขาตา เตน ภควตา ชานตา
ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน สปฺปริสุปฺสํเสโว จ
สทฺชชฺมฺมสวณฺณโยนิโส มนสิกาโร จ ชมฺมานุชฺมมปฏฺธิ-
ปตฺติ จาติ ฯ

ธรรม & ประการ โดยมคธโฆหารเรียกว่าวฤทธิบัง ได้ตา-
ปัตติยังคะบัง ที่เรียกว่าวฤทธิแปลว่าความเจริญ หมายความว่า
ปัญญาวฤทธิ เจริญปัญญา คือบุคคลจะเป็นผู้มีปัญญา ต้องอาศัย
ธรรม & อย่างนี้ ฯ ได้ตาปัตติยังคะ แปลว่าองค์แห่งการบรรลุ
พระโสดา คือผู้จะสำเร็จเป็นพระโสดาต้องปฏิบัติในธรรม & อย่าง
นี้ ได้ปัญญาคือดวงตาเห็นธรรมแล้ว อันนั้นกระทำให้เป็นพระโสดา
ดังพระโกณฑัญญเถระ พังธรรมจกกับปวตฺตณฺสูรฺ เกิดปัญญา
คือดวงตาเห็นธรรมว่า ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยชฺชมฺมิ สพฺพหนฺตํ นิโรธ-
ชฺชมฺมิ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมตา สิ่งทั้งปวงนั้นมีอันดับไป
เป็นธรรมตา ดังนี้ ฯ

กตเม ชมฺมา ธรรม & ประการนี้คืออะไรบ้าง ธรรม &
ประการนี้ คือ สปฺปริสุปฺสํเสโว การดํามาคมคตํปบุรุษ ๓
สทฺชชฺมฺมสวณฺ์ การฟังธรรมของตํปบุรุษ ๓ โยนิโสมนสิกาโร
การกระทำในใจโดยแยบคาย ๓ ชมฺมานุชฺมมปฏฺธิปตฺติ การปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม ๓ ดังนี้ ฯ

มีอธิบายเป็นลำดับไป ที่เรียกว่าลำดับบุรุษนั้น แปลว่าผู้ส่งบรรจง
คือระงับกาย ไม่ประพฤติกายทุจริต ระงับวาจา ไม่ประพฤติกวโจ
ทุจริต ระงับใจ ไม่ประพฤติมโนทุจริต เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสุจริต
กายวาจาใจ นี่เป็นลำดับบุรุษเต็มที่ เพราะตำรากถาวโรวาทังนี้ ปาณา-
ติบาต อทินนาทาน กามมิจฉาจาร มุสาวาท มิจฉาทิฏฐิ พระโสดา-
บันได้ขาด ฯ บิสุณาวาท ฌรุตวาท พยาบาท พระอนาคามี
ได้ขาด ฯ สัมณูปตปาบาท อภิขณาวิตมโตภ พระอรหันต์ได้
ขาด ฯ เพราะฉะนั้นลำดับบุรุษเต็มที่ จึงถึงถึงพระอรหันต์ ส่วน
ท่านที่ส่งบรรจงกายวาจาใจได้เป็นบางอย่างบางเวลา ก็ชื่อว่า
ได้ดำเนินในลำดับปฐิปฏิบัติ พิเศษกว่าลำดับบุรุษ อันนี้เป็นอธิบาย
ลำดับบุรุษ ฯ ส่วนลำดับปฐิธรรม ธรรมของลำดับบุรุษ คือ ธรรม
ที่จะทำให้เป็นลำดับบุรุษนั้น อันเต็มเต็มพระผู้มีพระภาคทรงแต่งตั้งแล้ว
โดยปริยายต่าง ๆ ที่เป็นหมวดหมู่ คือ ลำดับปฐิธรรม ๗ ลำดับธรรม ๗
วัดคบท ๗ ฯ

ลำดับปฐิธรรม ๗ นั้นคือ ขัมมัญญตา ความเป็นผู้จักธรรม ๑
อิตถัญญตา ความเป็นผู้จักเนื้อความของธรรม ๑ อิตถัญญตา
ความเป็นผู้จักตน ๑ มัตถัญญตา ความเป็นผู้จักประมาณ ๑
กาลัญญตา ความเป็นผู้จักกาล ๑ ปฐิัญญตา ความเป็นผู้จัก
บริษัท ๑ บุคคลปโรปฐิัญญตา ความเป็นผู้จักบุคคลยิ่งหย่อน ๑ ฯ
ลำดับธรรม ๗ นั้นคือ ลำดับชา ความเชื่อต่อสิ่งที่จริง ๑ หิริ

ความตะอายบาป ๑ โอศตัมปะ ความเกรงกลัวบาป ๑ พาหุัจจะ
ความได้ดัดตัมบัพพังมาก ๑ วิริยะ ความเพียร ๑ สติ ความระลึก
ได้ ๑ ปัญญา ความรู้จริง ๑ ฯ

วิคตบท ๗ นั้นคือ มาตาเปติภรณะ การเลี้ยงบำรุงมารดาบิดา ๑
กฤเต เชฐฐาปจายนะ การอ่อนน้อมในเชฐฐบุคคในสกุล ๑ ถันห
วจา เจรจาถ้อยคำไพเราะห ๑ เปตุเณยยัมปหานะ การตะเลี้ยซึ่ง
วจาต่อเลี้ยด ๑ มัจฉะวินยะ การนำความตระหนี่ออก ๑ ัจจะ
ความจริง ๑ โกชาภิกขณะ ความระงับโกรธ ๑ ฯ

ดัมปปริสัทธิกรรม ๗ ดัทธิกรรม ๗ วิคตบท ๗ ดังแสดงมานี้เรียก
กรรมของดัมปบุษ แต่เมื่อจะหิบบกขยอกรรมของดัมปบุษนั้นแสดง
แล้ว รวมอยู่ในัจจะ คือ ัจจกรรมจริง ัจจเนอความของกรรม
จริง ัจจกณจริง ัจจกประมาณจริง ัจจกกาตจริง ัจจกบวิษั
จริง ัจจกบุคคดิ่งหย่อนจริง ฯ อนึ่งมีดัทธิจจริง มีหิริจริง มี
โอศตัมปะจริง มีการดัดตัมบัพพังมากจริง มีเพียรจริง มีสติจริง
มีปัญญาจริง ฯ อนึ่งเลี้ยงมารดาบิดาจริง อ่อนน้อมต่อเชฐฐบุคค
ในสกุลจริง มีวจาไพเราะหจริง ตะวจาต่อเลี้ยดจริง นำตระหนี่ออก
จริง มีัจจะจริง ระงับความโกรธจริง ต้องเป็นผู้จริง ไม่ใช่ดักว่า
ดักว่ามี เพราะเหตุนี้ ผู้ใดเป็นคนจริง ผู้นั้นเป็นดัมปบุษแท้ ฯ
กิริยาที่สุมาคคมหา ได้ถามบาปบุญคุณ โทษประ โยชนมิใช่
ประ โยชนคือดัมปบุษนั้น เรียกว่าดัมปปริสัปปังเสวะ เมื่อสุมาค

ด้วยดีบุรุษแล้ว ต้องฟังธรรมของดีบุรุษด้วย จึงสำเร็จประโยชน์
แห่งการดีมาคม เพราะฉะนั้น จึงมีดีที่หมั่นสวดนะต่อดีปรีดิ์ปลั่งเสวย
เป็นลำดับไป ฯ

ดีที่หมั่นสวดนะ การฟังธรรมของดีบุรุษนั้น ต้องฟังด้วยอาการ
อันดี ดังพุทธภาษิตว่า สุตสุต สกฺเต ปญฺญํ บุคคลฟังด้วยดี
ย่อมได้ปัญญา ดังนี้ ฯ ข้อที่ว่าฟังด้วยดี หมายความว่าตั้งใจ
ฟัง ฟังจริงฟังจัง ไม่ใช่ดีแต่ว่าฟังพอเป็นกิริยาบุญ ดังที่พูดกัน
ว่าฟังเทศน์เอาบุญ ฯ อาการของบุคคลผู้ฟังธรรม ท่านจัดเป็น ๓
คือ ฟังธรรมดังหม้อคว่ำอย่าง ๓ ดังคนหนึ่งขุดดินมาอย่าง ๓ ดัง
หม้อหางย้อยอย่าง ๓ ฟังธรรมดังหม้อคว่ำนั้น ได้แก่ผู้ที่ดีแต่ว่าฟัง
ไม่ค่อยกำหนดจดจำทรงธรรมที่ฟังแต่ฉนั้น ๆ ท่านว่าอย่างไรก็รู้จักเข้า
ใจ เมื่อท่านว่าใหม่ต่อไปดื่มของเก่า ค่อยกันไม่คิด พอจบก็หันพัก
หมดกันพอดี ดังหม้อคว่ำที่เขาเอาน้ำเทรดลง เป็นแต่เปียกไม่ขัง
อยู่ ไม่สำเร็จประโยชน์แก่การบริโภคนั้น ฯ ฟังธรรมดังคนหนึ่ง
ขุดดินมาขึ้น ได้แก่ผู้ที่ดีแต่กำหนดจดจำทรงธรรมนั้น ๆ ได้ ใน
ขณะที่นั่งฟังอยู่ ครั้นลุกจากที่นั่งแล้ว ก็เตอะเดือนไปแต่ด้วย หาได้อะไรไปไม่ ดังบุคคลหนึ่งขุดดินมา มีอะไรตกลงที่ตก เมื่อยังไม่ลุกขึ้น
ก็คงอยู่ ครั้นลุกขึ้นแล้ว ดังที่ตกลงนั้น ๆ ก็หลุดร่วงตกหมดฉะนั้น ฯ
ฟังธรรมดังหม้อหางย้อย ได้แก่ผู้ที่ดีแต่กำหนดจดจำทรงธรรม
นั้น ๆ ได้ไม่หลงลืม แต่มิใช่หมายความว่าจำอย่างอัดกอบบัพทั้งหมด

ประดังกำอุทเทส นิตเทส ปฏินิทเทส ข้อที่ท่านยกขึ้นเป็นกระทู้ เรียกว่า
 อุทเทส อรรถาธิบายแห่งอุทเทสนั้นเรียกว่านิตเทส รวบรวมนิตเทส
 ที่ได้แสดงแล้วนั้น ๆ ในที่สุดเรียกปฏินิทเทส ผู้แสดงธรรมพร้อมทั้ง
 อุทเทส นิตเทส ปฏินิทเทส จึงเป็นนักเทศน์ ๆ อนึ่งกำหนดจดจำว่า
 มีอะไรเป็นต้น คือเรื่องอะไร มีอะไรเป็นท่ามกลาง คืออรรถาธิบาย
 ว่ากระไร มีอะไรเป็นที่สุด คือมีอันดังต่อไปนี้ เหล่านี้แต่ เรียกว่า
 พังชรรมตังหม้อหังาย ไม่ตกเรียเดียวหายดังเขาเต้านางในหม้อ
 ณะนั้น ๆ ผู้พังชรรมตังหม้อกว่า ยิ่งดีกว่าผู้ไม่พังเดี่ยวเลย ดัง
 คนมีศัสตรา ยิ่งดีกว่าผู้ที่ไม่มืศัสตราจะขาดกับเขา ผู้พังชรรมตังคน
 หนึ่งชดด้มาธิ์ ดังกว่าผู้ พังชรรมตังหม้อกว่า ผู้พังชรรมตังหม้อหังาย
 ดังกว่าผู้พังชรรมตังคนหนึ่งชดด้มาธิ์ ๆ ผู้หวังหมัดนวนานิดังดี ควร
 พังชรรมให้เป็นตังหม้อหังาย ดังอรรถาธิบายมาณะนี้ ๆ ก็ชมม-
 ลนวนานิดังดีนั้น อันดมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้ดังนี้ว่า
 ปญฺจิเม ภิกฺขเว อานิสฺสา ชมฺมสุสฺวเน ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย
 อานิดังดีของการพังชรรม ๕ ประการ กตเม ปญฺจ อานิดังดี
 ๕ ประการเป็นไฉน อสุตฺติ สุนาติ ผู้ฟังยอมได้ฟังดังที่ไม่เคยฟัง ๑ ๆ
 สุตฺติ ปริโยทปติ สิ่งใดที่ได้ฟังแล้วเมื่อฟังอีก ย่อมจะเข้าใจดังนั้น
 ชดเจณฺชน ดังพระยศกุตบุตร ได้ฟังพระธรรมเทศนาภิกษุทั้งหลายด้วยกัน
 ต้องคราว คราวแรกได้สำเร็จพระโสดาปัตติผล คราวหลังฟังที่
 ดมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทรงแสดงแก่เศรษฐีผู้มีบิดาดีติดตามมา

ได้สำเร็จพระอรหัตตผล ๑ ฯ กงฺขี วิหนฺติ ย่อมบันเทาความสงสัย
 เสียได้โดยตรงบ้าง โดยเทียบเคียงบ้าง ๑ ฯ ติฏฺฐิจิ อหํ กโรติ
 ย่อมทำความเข้าใจของคนให้ตรงต่อคลองธรรมที่ถูกต้อง ๑ ฯ จิตฺต-
 มสฺส ปสฺสํ ติ จิตฺตของผู้นั่งย่อมผ่องใส เพราะตั้งใจไปในธรรม
 ไม่เป็นโอกาสแห่งเครื่องหม่นหมอง จะเข้ามาในขณะการฟัง
 ธรรม ๑ ฯ อิม โข ภิกฺขเว ปญฺจานิสฺสา ฌมฺมสฺสวเน
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาเนตฺตํของการฟังธรรม ๕ ประการนั้นแล ฯ
 เมื่อจะแสดงอาเนตฺตํแห่งฌมฺมสฺสวเนของอริยสาวกนักฟัง อันมี
 ในที่สุดแห่งพระสูตรต่างๆ อย่างสูงสุดดังนี้ว่า เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว
 สุตฺวา อริยสาวโก อริยสาวกผู้ดับแล้วเห็นอย่างนี้ นิพฺพินฺทติ
 ย่อมเมื่อหน่ายเกิดนิพพิทาญาณ นิพฺพินฺทํ วิรชชติ เมื่อเมื่อหน่าย
 ย่อมไม่ยินดี วิราคะ วิมูจติ เพราะไม่ยินดี จิตฺตํก็วิมุตติหลุดพ้น
 ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน เกิดวิมุตติญาณรู้ตัวว่าพ้นแล้ว ดันชาติ
 อยู่จบพรหมจรรย์ หมดกรรมียกฉัตถํ ฯ ผู้ฟังธรรมแม้จะยัง
 ไม่สำเร็จเด็ดขาด ได้อาเนตฺตํสูงสุดดังแสดงมา ก็ยังได้รับความ
 เยือกเย็นใจในระหว่าง ๆ ผิดกับผู้ไร้การดับ เพราะเหตุนี้ พระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสไว้ในโลกธรรมสูตรว่า อสฺสฺสวโต
 ภิกฺขเว เป็นต้น ใจความว่า ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ คือ
 ตาภ ไร่ตาภ ยศ ไร่ยศ นิินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์เหล่านี้ ย่อม
 เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ได้ดับด้วย แก่ผู้ได้ดับด้วย ตตฺถ ภิกฺขเว โก

วิเสโส ภิกษุทั้งหลาย บุคคลต้องจำพวกนั้น จะแปลกประหลาด
ต่างกันอย่างไร อสุตวโต ภิกษุเว ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อ
โลกธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ได้ดับ เขาหาว่าตามเป็นจริงอย่างนี้ไม่ว่า
โลกธรรมนี้ไม่เที่ยง นำทุกข์มาให้ มีอันแปรปรวนไปไม่คงที่ แต่นั่น
โลกธรรมก็ครอบงำจิตใจเขา เขาย่อมยินดีต่อด่วนที่เป็นอนิฏฐารมณ์
ยินร้ายต่อด่วนที่เป็นอนิฏฐารมณ์ เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาย่อมไม่
พ้นทุกข์ ฯ

สุตวโต โข ภิกษุเว ภิกษุทั้งหลาย เมื่อโลกธรรมเกิดขึ้น
แก่ผู้ได้ดับ เขาย่อมรู้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า โลกธรรม
นี้ไม่เที่ยง นำทุกข์มาให้ มีอันแปรปรวนไปไม่คงที่ แต่นั่นโลกธรรม
หาครอบงำจิตใจของเขาได้ไม่ เขาย่อมไม่ยินดีต่อด่วนที่เป็นอนิฏฐารมณ์
ไม่ยินร้ายต่อด่วนที่เป็นอนิฏฐารมณ์ เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาย่อมจะพ้นทุกข์
ผู้ได้ดับกับผู้ไม่ได้ดับต่างกันอย่างนี้แต่ ฯ

การฟังธรรมจะสำเร็จอันดังที่ตั้งแต่ตั้งมานี้ ต้องเกี่ยวกับ
แบบคายนั่นเป็นไปทางใจด้วย เพราะฉะนั้นจึงมีโยนิโสมนสิการะ
ต่อหม่อมดวงจะเป็นลำดับไป ฯ

โยนิโสมนสิการะ การกระทำในใจโดยแบบคายนั่น สำหรับ
ในทันทีเมื่อได้ฟังแล้ว ต้องใคร่ครวญพิจารณา เห็นสิ่งใดเป็นโทษ
ก็ละสิ่งนั้น เห็นสิ่งใดเป็นคุณก็เจริญสิ่งนั้น เมื่อกล่าวทั่วไปจะทำ
ในใจอย่างไรก็ตาม ใจสงบระงับได้ อันนั้นเป็นโยนิโสมนสิการะชั้น

จักแสดงโยนิโสมนสิการะไทย ๆ ที่ทำในใจให้สงบระงับ ๒ ประการ
คือ วิธีบัตอย่างหนึ่ง วิธีรับอย่างหนึ่ง ๗ ใจที่ไม่สงบระงับได้ก็
เพราะไปรับเอาเรื่องยุ่งเรื่องร้อนอะไรต่ออะไรมาไว้ที่ใจ เรื่องเหล่านี้
เอง มากจนใจไม่ให้สงบระงับ ต้องบัตด้วยไม่รู้ไม่ชี้ คือไม่เกี่ยว
ข้อง แต่ต้องไม่รู้ไม่ชี้ข้างในคือที่ใจ ก็เดี๋ยวจะเข้ามาคลุ้มคลั่งจนใจ
ก็เพราะได้รับปฏิสันถารจากใจ ถ้าใจไม่รู้ไม่ชี้ไม่เกี่ยวข้องแล้ว
เขาก็อยู่ไม่ได้ อย่างแขกมาหา เมื่อไม่ได้รับปฏิสันถารจากเจ้าของที่
แล้ว ก็ต้องไปฉะนั้น แม้ใจจะนึกคิดอะไร อันนั้นต้องไม่รู้ไม่ชี้ด้วย
ไม่เก็บเอาเรื่องที่ใจคิดนั้น มาติดต่อกับคนอื่นเรื่องอื่นอีก คิดถึงนึกถึง
หน้าที่ของเราเป็นแต่คุณะ ๗ เมื่อใจเป็นอย่างไกรู้ก็ดู อะไรจะ
มาจะไปก็ดู มีสติดู เมื่อข้างในไม่รู้ไม่ชี้ได้ เรื่องข้างนอกจะมา
ทำอะไรได้ ข้อความที่แสดงมานี้ ไม่ใช่บอกคอกกิดแบบแผน ตรง
กับจิตตานุปัสสันนาตบฐฐาน วิธีอย่างนี้แหละ เรียกว่าบัต ๗ วิธีบัต
นี้ ถ้าหรับใช้ในเวลาดังการความสงบระงับ คราวใดมีกิจธุระ
จำเป็นจะต้องทำ หรืออยากสวดหรือเห็นเป็นหฤทัยตาทิพย์ ก็หยุด
ไม่รู้ไม่ชี้เสีย ใจรู้ใจไปตามการ วิธีอย่างนี้ เรียกว่าบัต ๗

วิธีรับนั้น คือรับทั้งหมดไม่เลือกรับ แต่ต้องทำในใจว่าดี
ราคาเดียวกัน เป็นแต่คนละอย่าง ๗ ธรรมดาปฏิกฐน ไม่อยาก
ได้สิ่งที่ไม่ชอบ อยากได้แต่สิ่งที่ชอบ เมื่อประสงค์สิ่งที่ไม่ชอบ ก็
เด็ดขวอนทุรนทุรายฉุนฉวยไปต่าง ๆ อย่างร้ายแรงถึงกับฆ่าตัวตาย

ก็มี เมื่อประสพสิ่งที่ชอบ ก็ส่งบดบายใจ ฯ เพราะฉะนั้นเราคิดว่าดี
 เสียทั้งหมดอย่างพระปุนณะ เรื่องราวของพระปุนณะนั้น คือท่านไป
 ทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อไปกระทำความเพียรณปณฺฑาปวันต
 ประเทศ อันเป็นถิ่นเดิมของท่าน สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงห้าม
 ว่าผู้คนที่นั่นชั่วร้าย ท่านจะอยู่อาศัยในที่นั้นได้หรือ พระปุนณะจึงทูล
 รับว่าอยู่ได้ พระองค์จึงตรัสถามว่าถ้าท่านไปอยู่ในที่นั้นแล้ว มีใคร
 เขามาด่าว่าท่าน ท่านจะทำในใจอย่างไร จึงทูลว่า ข้าพระองค์จะ
 ทำในใจว่ายังดี เขาเป็นแค่ด่าว่า เขาไม่ทุบตีให้เจ็บตาย พระองค์จึง
 รับสั่งต่อไปว่า ถ้าเขาทุบตีท่านให้เจ็บตาย ท่านจะทำในใจอย่างไร จึง
 ทูลว่า ข้าพระองค์จะทำในใจว่ายังดี เขาไม่ฆ่าให้ตาย พระองค์จึง
 รับสั่งถามต่อไปว่าถ้าเขาจะมาฆ่าท่านให้ตาย ท่านจะทำอย่างไร จึงได้
 ทูลต่อไปว่าข้าพระองค์จะทำในใจว่ายังดี ไม่ต้องไปจ้างวานเขามาฆ่า
 ตัว ฯ ข้อนี้เคยมีเรื่อง อันเป็นเบื่องต้นแห่งจตุตถปาราชิก มีพระภิกษุ
 หนึ่ง พิจารณาอศุภกรรมฐานเกิดความเบื่อหน่ายต่อร่างกาย
 ยอยากจะตาย จึงไปจ้างวานเขามาฆ่าตน สมเด็จพระทศพลจึงได้
 ทรงบัญญัติห้ามการฆ่ามนุษย์โดยปาราชิกาบัติ พระปุนณะอาศัย
 เหตุนี้ จึงได้ทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าดังที่แสดงมาแล้ว เมื่อ
 พระองค์ได้สดับกถาของพระปุนณะนั้นแล้ว จึงรับสั่งว่า ไป
 เกิดปณฺณะในที่นี้ท่านอยู่ได้ พระปุนณะไปอยู่ในที่นั้นแล้ว ไม่
 เห็นข้ากัถาเร็วพระอรหัตผล ฯ โยนิโสมนสิการะของพระปุนณะนี้

ควรเป็นแบบอย่าง เพราะฉะนั้นการกระทำในใจโดยแยบคาย ใน
เวลาที่ผัดสนั้น ๆ มากระทบ ว่าดีไปทั้งหมดแต่ก็ไม่ต้องห่วงวายน
ใจก็สงบระงับได้ วิธีอย่างนี้เรียกว่ารับ ๆ

เมื่อกล่าวโยนิโสมนสิการะทั่วไป ท่านจัดไว้เป็น ๔ คือ อนิจฺเจ
อนิจฺจาติ กระทำในใจว่าไม่เที่ยงในของที่ไม่เที่ยงประการ ๑ ทุกฺข
ทุกฺขาติ กระทำในใจว่าเป็นทุกข์ในของที่เป็นทุกข์ประการ ๑
อนตฺตนิ อนตฺตาติ กระทำในใจว่ามีไม่ใช่ตัวตนในสิ่งที่มีไม่ใช่ตัวตน
ประการ ๑ อสุภะ อสุภาติ กระทำในใจว่าไม่งามในของที่ไม่
งามประการ ๑ เป็น ๔ ประการดังนี้ ๆ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงอานิสฺสของโยนิ
โสมนสิการะ โดยปริยายต่าง ๆ ว่าเป็นธรรมยังอาตมะทั้งหทัย
ที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วหมดไป ว่าเป็นธรรมยังโพชฌงค์
ทั้งหทัยที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วให้บริบูรณ์ ว่าเป็นไป
เพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวง ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้นเมื่อสดับแล้ว
ควรมีโยนิโสมนสิการะ เมื่อมีโยนิโสมนสิการะแล้ว ก็ต้องปฏิบัติ
ด้วย เพราะฉะนั้นจึงมีธัมมานุสรมปฏิบัติต่อโยนิโสมนสิการะเป็น
ลำดับไป ๆ

ธัมมานุสรมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น
คือปฏิบัติพอดิบพอดี้ ไม่ขาดไม่เกิน ดังเงินไทยดีดถึงเป็นหนึ่งบาท
ถ้าหย่อนกว่าสี่ดั่ง หรือเคยสี่ดั่งไป เป็นเงินเกี ๆ ปฏิบัติธรรม

หย่อนนัก มักตกไปในทางกามสุขัตถิกานุโยค ตึงนัก มักตกไปใน
 ทางอศตกถิมัตถิกานุโยค อนุโยค ๒ อย่างนี้ พระศาสดาเจ้าทรง
 ตีเตือน ว่ามิใช่ทางแห่งพระโพธิญาณ ทรงสรรเสริญทางกลาง
 อันไม่หย่อนไม่ตึง ว่าเป็นทางแห่งพระโพธิญาณ ทางกลางนั้นจะ
 ผิดถูกประการใด พึงยกเอาอริยมรรคชั้นวิเศษนี้ คือความ
 ปฏิบัตินั้น ไม่เป็นข้าศึกแก่อริยมรรค ดังเคราะห์ลงในอริยมรรค
 ได้อันนั้นเป็นทางกลาง ทางกลางเปรียบดังสายพินที่ไม่หย่อนไม่ตึง
 ดัดเข้าดัด คัดเข้าคัด คัดไม่ตึง คัดไม่ดัด สายพินที่ตึงนัก
 ดัดมักขาด ฯ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ ปฏิบัติ
 พอดีพอดีดังแสดงมา เมื่อจะยกธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติได้แก่
 ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อย่นธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติ
 ลงเป็น ๒ ก็คือปหานะ การละอย่าง ๓ ภาวนา การเจริญดี
 อย่าง ๓ เมื่อย่นธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติลงเป็น ๓ ก็คืออัปปมาท
 ธรรม ฯ โส ปเนส อตุลโต ก็ความไม่ประมาณนั้น โดยเนื้อ
 ความคือการไม่ปล่อยใจให้ปราศจากการมีสติ สติกับความไม่
 ประมาณ ประสงค์ความเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อจะยกสติที่เต็มเต็ง
 พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญนั้นก็คือสติปัฏฐาน การมาเจริญสติ
 ปัฏฐานให้พอดีพอดีดังแสดงมาแล้ว เรียกว่าขัมมานุขัมมปฏิบัติ
 เป็นไปเพื่อโพธิญาณ ดังองค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อ
 จะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะตั้งพระทัยในสติ

บ้าน ๑

ธรรม ๔ ประการ โดยมคธโฆหาร เรียกว่าวาทิตบั้ง ได้ดา
 บัคตียังคะบั้ง คือดับปฐิฐปลังเสวะ ตมาคมคดับปฐิฐบุคคล ๑
 ดัทธิมมดณะ พังธรรมของดับปฐิฐ ๑ โยนิโสมนสิการะ ๑ กระทำ
 ในใจโดยแยบคาย ๑ ธิมานุธิมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควร
 แก่ธรรม ๑ เหล่านี้ อันธมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้รู้เห็นเป็นองค์
 อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้แล้วโดยชอบ มีเนื้อความ
 พร้อมทั้งอรรถาธิบายดังบรรยายมาฉะนี้แล ๑

สัปปริสัทธิธรรมเทศนา

อิมะ สุตตะ สปัปริสัทธิมา เตะน ภควตา สัมมทกฺขาตา
ธมฺมณฺณตา จ อตฺถณฺณตา จ อตฺตณฺณตา จ มตฺตณฺณตา จ
กาลณฺณตา จ ปริสัณฺณตา จ ปุคฺคลปโรปรณฺณตา จาติ ฯ

บัดนี้จะได้แสดงในสัปปริสัทธิธรรม ๗ เป็นลำดับไป สัปปริสัทธิธรรม
๗ นั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้ทรงแสดงไว้แล้ว คือธัมมัญญตา
ความเป็นผู้รู้จักธรรม ๑ อิตถัญญตา ความเป็นผู้รู้เนื้อความของ
ธรรม ๑ อิตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักตน ๑ มัตถัญญตา ความเป็น
ผู้รู้จักประมาณ ๑ กาลัญญตา ความเป็นผู้รู้จักกาล ๑ ปริตถัญญตา
ความเป็นผู้รู้จักบริษัท ๑ ปุคฺคลปโรปรณฺณตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคล
ยิ่งหย่อน ๑ ฯ เมื่ออธิบายเป็นลำดับไป ธัมมัญญตา และ อิตถัญญตา
สองนี้ ตามในปฏิสัมภิทามรรค ท่านประสงค์ให้เหตุผล เพราะธรรม
คือพระบาตเป็นเหตุอรรถกถาเป็นผล แท้จริงดังท่วงอย่างนี้มีเหตุผล
คู่กัน ดังท่วงอย่างนั้นย่อมคงเป็นสองประการคือ เหตุแห่งความเจริญ
ประการหนึ่ง เหตุแห่งความเสื่อมประการหนึ่ง ผลก็จะต้อง
ประการตามเหตุ ฯ ก็เหตุแห่งความเจริญ และความเสื่อมนั้น
อันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแล้ว โดยปริยายหลายนัย นัยหนึ่ง
ทรงแสดงดังนี้ว่า สุวิชาโน ภวํ โหติ ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ทูวิชาโน
ปรากโว ผู้ชั่วเป็นผู้เสื่อม ธมฺมกาโม ภวํ โหติ ผู้ใคร่ธรรม
เป็นผู้เจริญ ธมฺมเทสฺสี ปรากโว ผู้ชิงธรรมเป็นผู้เสื่อมดังนี้ เป็นต้น

ที่ว^{๒๕๒} ร^{๒๕๒} ค^{๒๕๒} รู้จริง รู้ตลอด ที่ว^{๒๕๒} ร^{๒๕๒} ค^{๒๕๒} รู้ไม่จริง ไม่
ตลอด วิช^{๒๕๒} ไต^{๒๕๒} ๆ ทั้งหมด ถ้าบ^{๒๕๒} ค^{๒๕๒} รู้จริง รู้ตลอดแล้ว ย่อมเป็น
ไปเพื่อความเจริญ ถ้ารู้ไม่จริง ไม่ตลอดแล้ว ก็เป็นไปเพื่อความ
เสื่อม ดังแพทย^{๒๕๒} ที่รู้จริงรู้ตลอด ย่อมมีชื่อเสียง เกียรติคุณเฟื่องฟุ้ง
ไป เป็นที่นิยมนับถือของเขา แพทย^{๒๕๒} ที่รู้ไม่จริง ไม่ตลอด ก็เสีย
ชื่อเสียง เสื่อมเกียรติคุณ ไม่เป็นที่นิยมนับถือของเขา ส่วนการวัชรธรรม
ก็ต้องรู้จริงรู้ตลอด จึงจะเป็นผู้เจริญในธรรม ถ้ารู้ไม่จริงไม่ตลอด
ก็ย่อมจะเป็นผู้เสื่อมจากธรรม พระพุทธเจ้าพระองค์เป็นผู้จริง และ
รู้ตลอดถึงกาลไกล เพราะฉะนั้น จึงยังพระศาสดาให้เป็นมาถึงบัดนี้
พระเทวทัต^{๒๕๒} ก็ตั้งตนเป็นพระพุทธเจ้า ได้บัญญัติข้อวัตรปฏิบัติ
อันเคร่งครัด ไม่สามารถจะให้พระศาสดานั้น ตลอดจนได้ ถ่มเสีย
ในระหว่างกาล ผู้ที่รู้จริงรู้ตลอด จึงนิยมยินดีธรรมเรียกว่า
ธมมกาโม ผู้ที่รู้ไม่จริงไม่ตลอด จึงเบียดเบียนอดทนระอาธรรม
เรียกว่า ธมมเทสสี ๗ ธมมกาโม เป็นผู้เจริญ ธมมเทสสี เป็น
ผู้เสื่อมเช่นนี้แหละ ความรู้จักเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อม เป็น
ธัมมัญญา ความรู้จักความเจริญและความเสื่อม เป็นผลมาแต่
เหตุ^{๒๕๒} ๆ เป็น อตถัญญา ๗

อตถัญญา ความเป็นผู้รู้จักตนนั้น คือมาร^{๒๕๒} ว่า เราเป็นคน
เช่น^{๒๕๒} ๆ ถ้าเป็นผู้ใหญ่ ก็ตั้งตนให้เป็นที่น่าเคารพนับถือของผู้น้อย
ถ้าเป็นผู้^{๒๕๒} ก็ตั้งตนให้เป็นที่น่าเอ็นดูสงสารของผู้ใหญ่ ๗ อนึ่ง

มารู้ว่าเราว่าโดยกำลังเพียงเท่านั้น โดยทรัพย์สมบัติเพียงเท่านั้น โดย
 ความสามารถเพียงเท่านั้น โดยวุฒิเพียงเท่านั้น แล้ววางคนให้พอดิบ
 พอดีตามรู้ลึก ผู้ที่ไม่รู้จักคนเพราะขาดคุณชื่อนี้ ทั้งพระเจ้าโกศต
 ยกริพตพยุหะไปรบอดินจิตตกุมาร ในพระนครพาราณสี กลับพ่ายแพ้
 ปราชัย พตนิกายของพระราชกุมารจับพระเจ้าโกศตได้ทั้งเป็น เดี่ยว
 รัพตกตายกลับเป็นเมืองขึ้นต่ออดินจิตตกุมาร นี่ก็เพราะโทษที่ไม่มี
 อคัตตัญญตา ฯ

มัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณนั้น คือประมาณใน
 อันที่จะแสวงหาในทางที่ชอบ และประมาณในอันที่จะบริโภคน้ำ
 ดื่มน้ำ พอควรแก่ทรัพย์ แร้นแค้นนั้นก็เส้นทางคับแคบ คบคุม
 กันไม่คิด แทะดับแล้วก็เอาไปไม่ได้ ตกเป็นของคนอื่นหมด ฟมพ่าย
 นกก็เป็นทางเดือยร้อน ก่อहनดินนึ่งไม่เป็นทางผาสุก เพราะเหตุ
 ฉะนั้น จึงมีลัทธิคติเครื่องเตือนจิตได้ว่า มตุตถญุตตา สทา สาธุ
 ความเป็นผู้รู้จักประมาณให้สำเร็จประโยชน์ในกาลทุกเมื่อ ดังนี้ ฯ

กาตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักกาลนั้น คือรู้จักแบ่งเวลาให้
 สมควรแก่การงานนั้น ๆ การงานที่วางเวลาไม่เหมาะ ย่อมทำให้
 เน้นช้า บางทีกลับทำให้เสียหาย เช่นแม่ทัพที่ไม่เป็นกาตัญญ
 ยกพลเข้าตีข้าศึกในเวลาที่ยังไม่เป็นที่ อาจจะเสียทัพมาก และอาจ
 ปราชัยได้ ดังพระเจ้าอชาตศัตรูราชผู้ครองมคธรัฐ ทำสงคราม
 กับกษัตริย์ลิจฉวี ผู้ครองแคว้นลิจฉวีไม่สามารรถที่จะยังกษัตริย์ลิจฉวี

ให้พ่ายแพ้ได้ เพราะกษัตริย์ดิจฉวี่ กำลังตั้งอยู่ในสำนักคัศธรรม
 ภายหลังดวงอุนาย ปลดปล่อยวิสัยการพราหมณ์ไปยั้งให้กษัตริย์
 ดิจฉวี่แตกสำนักคัศกัน จึงมีชัยได้แคว้นวชชี่ ขอนกเพราะครึ่ง
 แรกยังไม่เป็นกาต ภายหลังเป็นเวดาจึงดำเร็จได้ ฯ

ปรีดีญญาตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัทนั้น คือมารู้ว่าบริษัทนั้น
 เป็นคนชั้นนั้น ๆ แล้วใช้กริยามารยาทให้สมควรแก่บริษัทนั้น ๆ ก็เป็น
 ดังาราคีเป็นที่สรวลเสริญของประชุมชน เมื่อขาดคุณสมบัติข้อนี้
 ก็ถือว่าไม่น่าดำรงครหา แม้ในโบราณสมัย ก็มีวิธีฝึกหัดมารยาท
 ให้สมควรแก่บริษัท ดังโสมทตตกุมาร หัดอักษิตตคตพราหมณ์ผู้จะ
 เข้าเฝ้าพระเจ้าพาราณสี ฯ

บุคคลปโรปรีญญาตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคลยิ่งหย่อนนั้น คือ
 มารู้จักเด็กกับบุคคล ถ้าเป็นผู้ใหญ่ ก็รู้จักเด็กกับบริวารประกอบใน
 กิจการนั้น ๆ ให้เหมาะกัน กิจการที่จะเรียบร้อยสำเร็จโดยดี
 ต้องอาศัยวางบริษัทที่สมควร ถ้าใช้บริษัทผิดกับรูปงาน ย่อม
 ทำกิจการให้เหินห่างทำให้เสียการก็ได้ ดังครั้งอโศกราชเกิด
 มีภิกษุพาธพาเหียรเข้าปะปนอยู่ในหมู่ ภิกษุสงฆ์จึงไม่ปรองดอง
 ร่วมอุโบสถกัน พระเจ้าอโศกราช ไม่ทรงทราบเหตุ เป็นแต่ทรง
 ทราบว่า พระสงฆ์ไม่ทำอุโบสถกรรมร่วมกัน จึงใช้อมาตย์
 ผู้หนึ่งไปยังอโศการาม เพื่อสอบถามสงฆ์ให้สำนักคัศร่วมอุโบสถกัน
 อมาตย์นั้นคือพระบรมราชโองการภิกษุใดไม่ยอมทำตามก็หาว่าขัด

พระบรมราชโองการ แล้วยะหารชัฏภิกษุรูปนั้นเสีย โดยลำดับ ๆ
 พระเจ้าอโศกราช ได้ทรงทราบเช่นนั้น ก็ตกพระทัยทรงเดือดร้อน
 ไม่สาธุก ผู้ใหญ่ที่ประกอบผู้น้อยไม่เหมาะ ย่อมทำให้เสียหายได้
 เช่นนี้ ๗ แม้อังคัสมเด็จพระมหารัชมณี เมื่อจะประทานปฐุมเทศนา
 ก็ทรงแสวงหาบุคคลที่สมควรก่อน เพราะผู้ซึ่งจะรับพระธรรมเทศนา
 ในตอนต้น ถ้าได้บรรทมมรรคผลเป็นพยานแห่งปัญญาธรรมแล้ว ก็เป็น
 ทางสะดวกในการที่จะเทศนาสอนผู้อื่น ๗ ถ้าเป็นผู้น้อยก็รู้จักเด็ก
 ผู้ใหญ่ ก็จะเป็นที่เคารพที่อาศัยของตน หรือเด็กก็บุคคลควรคบ
 เป็นสหาย เหล่านี้ เป็นอรรถแห่ง ปุคคลปโรปรัญญตา ดัน ๗

ธรรมของสัมบุต ๗ ประการหมวดนี้ มีนามไฉนว่า สัม-
 บุตธรรม คือ สัมมัญญตา อตถัญญตา อตตัญญตา มัตตัญญตา
 กาดัญญตา ปริตัญญตา ปุคคลปโรปรัญญตา มีเนื้อความพร้อม
 ด้วยอรรถาธิบาย ดังบรรยายมาฉะนี้ ๗

ลัทธิธรรมเทศนา

ชีรณติเว ราชรดา สุจิตตา

อโถ สรรมปิ ชรี อูเปติ

สตนจ รมโม น ชรี อูเปติ

สนโต หเว สพุถิ ปเวทยนตีติ ฯ

บัดนี้จะได้แสดงในลัทธิธรรม ๗ ประการเป็นลำดับไป ลัทธิธรรม ๗
ประการนั้น คือ ลัทธิ หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ อริยะ สติ ปัญญา มี
อรรถาธิบายเป็นลำดับไป ลัทธิ ได้แก่ความเชื่อ ความเชื่อที่เรียกว่า
ลัทธิ นั้นต้องเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาจึงเป็นลัทธิแท้ ความ
เชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จัดเป็นอริโมกข์เชื่อตามเขา ๆ อริโมกข์
นั้นเป็นส่วนดีก็เป็นส่วนชั่วก็มี เชื่อตามเขาที่เป็นคนดี อริโมกข์นั้นก็
เป็นส่วนดี เชื่อตามเขาที่เป็นคนชั่ว อริโมกข์นั้นก็เป็นส่วนชั่ว ผู้ที่
เป็นประธานของผู้น้อย ถ้าดำเนินในดัมมาปฏิบัติสุจริตรธรรม ก็เป็น
อันนำผู้น้อยให้ดำเนินตามในทางที่ชอบ ถ้าผู้เป็นประธานของผู้น้อย
ดำเนินในมิจฉาปฏิบัติสุจริตรธรรม ก็กระทำผู้น้อยให้ดำเนินตาม
ในทางที่ผิด ขอน้อมแจ้งพระธรรมดำมิดีรचित্তิ ก็ได้ทรงแสดง
เป็นอุปมาอุปมัยไว้ว่า คุณนญเจะ ตรมานานิ เมื่อโคทั้งหลายข้าม
ปากไปอยู่ อุรุ ลุณตี ปุคโว ถ้าโคโจกน่าฝูงไปตรง โคทั้งหลาย
นั้นก็ย่อมไปตรงตามกัน เอวเมว มนุสเสสุ ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย
ก็อย่างเดียวกันฉะนั้น การที่เชื่อตามเขา ดังข้างข้างนั้น จัดเป็น

อธิโมกษ์ ฯ ส่วนดีทธา เป็นคุณธรรมดีส่วนเดียว เพราะดีมีประยูตร
ด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น ในหมวดธรรมที่พระผู้มีพระภาค ทรงยก
ดีทธานั้นแสดง จึงทรงยกปัญญาขึ้นแสดงด้วย เช่นดีทธาพระก็มี
ปัญญาพระ ดีทธีนทรีย ก็มีปัญญินทรีย ดีทธานะ ก็มีปัญญาชนะ
ดีทธาดีมปทา ก็มีปัญญาดีมปทา แม้ในหมวดธรรมนี้ก็มีปัญญา
เข้าประกอบด้วยเหมือนกัน เช่นเชือกกรรมเชือกผด ก็ต้องมีปัญญา
ทราบกรรมและผลโดยประจักษ์ เชื่อว่าดีควมกรรมเป็นของ ๆ คนก็
ต้องมีปัญญาทราบความต่างของดีชั่ว เชื่อต่อพระโพธิญาณของพระ
พุทธเจ้า ก็ต้องมีปัญญาทราบว่าพระองค์เป็นพระพุทธรเจ้าจริง เพราะ
เหตุนี้ ๆ ดังใด ๆ เมื่อยังไม่ทราบชัดก็ทำให้สงสัย ถ้าทราบชัดก็
หมดสงสัย ทำความเชื่อให้มั่นคง เพราะฉะนั้นความเชื่อที่ประกอบ
ด้วยปัญญา จึงเป็นดีทธาแท้ ดีทธาเป็นคุณธรรมให้บุคคลประพฤติ
ความดีมั่นคง ไม่เช่นนั้นความประพฤตินั้นก็แปรผันไป เพราะ
เหตุการณ์นั้น ๆ เข้ามายั่วยวนหรือคุกคาม มีพระพุทธรภาสิตธรรมเจริญ
ไว้ว่า สทฺธา ทุติยา ดีทธาเป็นเพื่อนสอง สทฺธา ปาเลยฺยา
ดีทธาเป็นเลียบยั้งของผู้เดินทาง อันนี้เป็นอธิบายดีทธา ฯ

หิริ นั้น ได้แก่ความระอายต่อทุกจริตเกลียดชังต่อความชั่ว
เหมือนชายหนุ่มหญิงสาวตั้งอยู่ในปฐมวัย กำลังรักด้วยรักงาม อาย
หน้าชวาระกายหมดจดเป็นอันดีแล้ว ต้องของได้ใครจะมาเบือนกาย
ก็แสดงหน้ายอต่อปฏิภน ฉะนั้น ฯ

โศตตปปะ นั้น ได้แก่ความกลัวต่อโทษทุกขวิตทั้งมวต เพราะเห็นชัดว่า ตัวโลกมีกรรมเป็นของ ๆ คน เป็นผู้รับผิดชอบของกรรม มีกรรมเป็นเหตุกำเนิด มีกรรมเป็นผู้คอยติดตามดุจเงาพันธุ มีกรรมเป็นทั้งพ่ออาศัย ทำกรรมดีหรือชั่วอย่างไรไว้ ก็จะได้รับผลของกรรมนั้น เมื่อมาเห็นประจักษ์อย่างนั้นแล้ว ก็มีความกลัว ต่อผลของความชั่ว แม้จะมีประมาณน้อยก็ไม่อาจทำ เหมือนคนรักชีวิตกลัวต่ออสรพิษ แม้ตัวเล็กไม่อาจเข้าไปใกล้ตายฉนั้น ๆ หิริและโศตตปปะ ทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นวิธีที่จะให้บุคคลละชั่ว ดำเนินในทางที่ชอบ อัมมารัตตโลกไว้ไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว เป็นธรรมอันรักษาโลก คือหมั่นดีด และเป็นทรัพย์อันประเสริฐ ทำเจ้าของทรัพย์ให้พ้นจากอันตรายอันเป็นอธิบายหิริและโศตตปปะ ฯ

พาหุสัจจะ นั้น คือความได้ดัดบิตรับฟังมาก ความได้เล่าเรียนศึกษามาก รู้จักผิดรู้จักชอบ รู้จักได้รู้จักเสีย ธรรมอัน เป็นบัณฑิตแห่งความประพฤติ ถ้าขาดจากพาหุสัจจะ ยากที่จะประพฤติ กาย วาจา ใจ ให้ถูกต้อง เพราะฉะนั้นบัณฑิต จึงนิยมการสดับการศึกษาในพระพุทธศาสนาเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า ด้าวก นักฟัง อันเป็นอธิบายพาหุสัจจะ ฯ

อริยะ นั้น ได้แก่ความเพียร คือความกล้าหาญ ไม่พริ้วพริ้ง ต่อเย็นร้อน ตลอดจนถึงไม่กลัวตาย มุ่งหมายจะให้กิจการที่ตนปรารถนาสำเร็จโดยส่วนเดียว แม้จะมีอุปสรรคความขัดข้องใน

ระหว่าง ๆ ก็มีได้มีที่ถ้อย มุ่งหมายความสำเร็จโดยส่วนเดียว
 เพราะมาเชื่อกันว่า วีริเยน ทุกขมัจเจติ บุคคลจะดวงทุกข์ไป
 ได้ด้วยความเพียร เกิดมาในโลก ใครที่จะไม่เคยพบความขัดข้อง
 เดียวกันไม่มี แม้องค์พระมหามุนีบรมศาสดา ก็ทรงประสบความ
 ขัดข้องซึ่งเรียกว่ามารโดยลำดับ จะดวงความขัดข้องอันเป็นศัพททุกข์
 ก็ต้องอาศัยความเพียร ๆ เมื่อจำแนกความเพียรโดยสังเขปเป็น ๒
 คือเพียรระจัดเป็นปหานะ เพียรเจริญจัดเป็นภาวนา ดังใดที่ชั่ว
 ก็เพียรแก้ไขปลดปล่อยรื้อถอน ดังใดที่ดี ก็เพียรบำรุงถนอมระวัง
 รักษา อันนี้เป็นอธิบายวีริยะ ๆ

สติ นั้น คือความนึกได้ก่อน ในเมื่อจะทำอะไร จะพูดอะไร
 จะคิดอะไร คนปราศจากสติ ย่อมกระทำความผิด พุติผิด คิดผิด ใจอันหา
 สติควบคุมมิได้ ย่อมพาดำไปในอารมณ์ต่าง ๆ ยังไม่อยู่ จุจรถ์
 ม้าพาวิ่งไปโดยหาสารถมิได้ สตินี้ย่อมยังบุคคลให้รู้จักประหยัด
 ทำนุจัดเป็นธรรมสำหรับปลูกให้ต้นในโลก สตินี้มีมากเพียงใด ก็
 เป็นอุปการะมากเพียงนั้น ธรรมบางอย่างมีมากย่อมกระทำให้อยู่
 ต้องมีธรรมอย่างอื่นประกอบด้วย เช่นสัตถา ถ้าไม่ประกอบด้วย
 ปัญญา มักจะแปรเป็นอริโมกข์ ปัญญาไม่ประกอบด้วยสัตถา มักจะ
 เกินพอดี วีริยะไม่ประกอบด้วยสมาธิ มักจะฟุ้ง สมาธิไม่ประกอบ
 ด้วยวีริยะ มักเกียจคร้าน ธรรมเหล่านี้ต้องมีได้มอภาค ส่วนสติมี
 มากหาเป็นเช่นนั้นไม่ ย่อมเป็นอุปการะมาก อันนี้เป็นอธิบายสติ ๆ

ปัญญา คือความรู้จักเหตุรู้จักผลนั้น ๆ โดยถ่องแท้ คน
 ทั้งหลายผู้เกิดมาในโลกละ ถ้าไม่เข้าใจเหตุผล ก็ไม่สามารถจะหลุดพ้น
 จากความวิบัติ และบรรลุลความดีได้ดีได้ เมื่อมีปัญญารู้เท่าถึงเหตุ
 ผลได้เพียงใด ก็ได้หลุดพ้นจากความวิบัติบรรลุลความดีได้ดีเพียงนั้น
 มารู้อันเป็นเหตุแห่งความเจริญ อันเป็นเหตุแห่งความเสื่อม
 เรียกว่ารู้เหตุ มารู้อผล คือความเจริญมาแต่เหตุนี้ ผลคือความเสื่อม
 มาแต่เหตุนี้ เรียกว่ารู้ผล ก็เหตุแห่งความเจริญของหมู่อื่นเป็นดัง
 สำคัญ ก็คือสามัคคีธรรม โดยภาสิตอันมีในพระราชนิพนธ์ของ
 รัชกาลที่ ๕ ว่า สัพเพสํ สงฺฆภูตานํ สามคฺคี วุฑฺฒิสาธิกา
 ความพร้อมเพรียงของชนทั้งปวงผู้เป็นหมู่ยังความเจริญให้สำเร็จ ดังนี้
 ความปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกว่าสามัคคี คุณชนเป็น
 ดังสำคัญนัก ร่างกายที่ดำรงอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยธาตุทั้ง ๔ สามัคคี
 กัน ถ้าธาตุเหล่านั้น ต่างบกพร่องพิการแตกสามัคคี ก็ไม่สามารถ
 ที่จะดำรงอดิศภาพไว้ได้ ในที่สุดก็ถึงซึ่งความตาย เรือกลไฟอันจะ
 แล่นไปได้ตามความประสงค์ ก็เพราะอาศัยเครื่องนั้น ๆ สามัคคีกัน
 ถ้าเครื่องเหล่านั้นชำรุดของแตกสามัคคีกัน ก็ไม่อาจแล่นไปได้ตาม
 ความประสงค์ หมู่มนุษย์ซึ่งมีอำนาจเป็นไป ก็เพราะอาศัยความ
 สามัคคี แม้สัตว์เดียรฉานบางพวกที่สามัคคีกัน มนุษย์อันมีอำนาจ
 มากกว่าก็ยังขยั้น ไม่อาจประทุษร้าย ตายแต่เพียงอย่างเดียว ถ้า
 หตายแต่เพียงอย่างเดียว ดังชาตยาถ บางที่ไม่ขาด แม้ทางพระศาสนา

ซึ่งมีกำลังแผ่ไปได้เป็นประโยชน์แก่ประชุมชน ก็อาศัยความร่วมมือ
 เปรียงแห่งสงฆ์ ถึงการปฏิบัติธรรมจะดุจดั่งถึงที่สุด ก็ต้องอาศัย
 อธิการิกมรรค เป็นเอกสัจจะจึงจะมีกำลัง ขจัดกิเลส เป็นสัมมา
 เถปหาน ฯ สัมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์เป็นผู้ฉลาดใน
 สัมมกคกรรมวิธี เป็นธรรมล้ำค่าสืบต่อกันมา อาจแต่งตั้งเด็กถอนพระ
 บัญญัติได้ตามดำฟังพระองค์เอง แต่กระนั้นเมื่อพระองค์จะทรงบัญญัติ
 ดิถีขาบทอันใด ก็ยังต้องให้ประชุมสงฆ์ และทรงประทานอนุญาตให้
 สงฆ์พร้อมเพรียงกันเด็กถอนดิถีขาบทเล็กน้อยได้ตามความประสงค์
 และให้สงฆ์มีอำนาจในกิจกรรมต่าง ๆ เมื่ออุปสมบทกรรมเป็นต้น
 อนึ่งภิกษุใดมีคุณควรยกย่องในเขตทิศคณสถานประการใด ก็ทรงยก
 ย่องด้วยประการนั้น ผู้ใดมีโทษควรนิคคกรรมประการใด ก็
 ปรทานนิคคกรรมโดยประการนั้น และได้ทรงแสดงธรรมอันเป็น
 เครื่องรักษาหมู่โดยปริยายต่าง ๆ ดังในดิถีฉวีปริหานิยธรรมสูตร
 สรุปความในพระสูตรนั้นว่า ให้หมั่นประชุมกัน เมื่อถึงคราว
 ประชุมก็ให้พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเด็กก็ให้พร้อมเพรียงกันเด็ก
 ให้พร้อมเพรียงกันกระทำกิจของหมู่ ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่เคยบัญญัติ
 ไม่เด็กถอนสิ่งที่บัญญัติแล้ว ประพฤติธรรมตามของเก่าที่บัญญัติ
 ไว้แล้ว เคารพนับถือท่านที่เป็นผู้ใหญ่ เชื้อถ้อยฟังคำของท่าน
 ไม่ผิดคร่ำหับบุรพกรรยาของเขาด้วยพดการ มาเป็นกรรยาของตน
 เจตยัสถานเหล่าใด ซึ่งเป็นที่นับถือ ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก

ดัดการเคารพนับถือเจตีย์สถานเหล่านั้น ไม่ตัดกรรมิกพลัดที่ได้เคย
 กระทำไว้แต่ให้เสื่อมสูญ ตั้งใจให้ผู้มีศีลมีกรรมมาในถิ่นถานของ
 ตน ที่มาแต่ให้ยู่เป็นสุขสำราญ วุฑฒิเยว หวังความเจริญถ่าย
 เดียว ใน ปรีหานิ หากความเสื่อมมิได้ ดังนี้ ฯ ตามคักเป็นเหตุ
 แห่งความเจริญของหมู่ชนนี้ เหตุแห่งความเสื่อมของหมู่ ก็เป็น
 ปฏิปักษ์นัยตรงกันข้าม บัญญา คือความรู้จักเหตุรู้จักผล ฉะนั้น ฯ
 บัญญานี้ ถ้าเกิดจากความสัดับตรับฟัง เรียกว่า สุตตามยบัญญัติ
 ถ้าเกิดจากความดำริไตรตรอง เรียกว่าจินตามยบัญญัติ ถ้าเกิดจาก
 ความอบรมเจริญภาวนา เรียกว่าภาวนามยบัญญัติ สัมเด็จพระบรม
 ศาสตราได้ทรงแสดงเหตุเครื่องเจริญบัญญัติ ดังนี้ว่า จตุตาโร เม
 ภิกขเว ธมมา ปญญาวุฑฒิยา สัตตุนติ เป็นต้น ความว่า
 ภิกษุทั้งหลาย ขรรณ & ประการย่อมเป็นไปเพื่อเจริญบัญญัติ ขรรณ
 & ประการนั้นคือ สุปปริสุปสัเสโว สรรงค์แผดสมาคมด้วยสัป-
 บุรุษ สัทธมมสวนิ พังขรรณของสัปบุรุษ ๑ โยนิโสมนสิกาโร
 ทำในใจโดยแยบคาย ๑ ธมมานุธมมปฏิบัติ ปฏิบัติขรรณสมควร
 แก่ขรรณ ๑ ดังนี้ ฯ เมื่อจะรวบยอดขรรณอันหนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่อง
 ให้เกิดบัญญัติ ได้แก่ความประกอบ เช่นประกอบการฟัง การคิด
 การอบรม และประกอบการสมาคมสัปบุรุษ การพังขรรณของสัป-
 บุรุษ การทำในใจโดยแยบคาย การประพฤติปฏิบัติขรรณสมควร
 แก่ขรรณ รวบรวมอยู่ในความประกอบทั้งสี่นี้ ต้องตามพุทธทาสติว่า

โยคาเว ชายเต ฐิริ ปัญญาย่อมเกิดเพราะความประกอบ
 อโยคา ฐิริสังโย ความสิ้นแห่งปัญญาเพราะไม่ประกอบ ปณฺญา-
 มคฺคํ อลโส น วินฺทติ คนเกียจคร้านย่อมไม่พบทางแห่งปัญญา
 ดังนี้ ๖ ความประกอบหมายความว่า ความกระทำ ผู้มีปัญญา
 ย่อมสามารถรักษาตนตลอดถึงผู้อื่นให้พ้นจากพืคอันตราย ถึง
 ความสุขความเจริญ บัณฑิตได้สรรเสริญชีวิตของผู้มีปัญญาว่า
 ประเสริฐ อันนี้ เป็นอธิบายปัญญา ๖

ธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ไม่ชำรุดแปรผันยักย้าย คือ คงเป็น
 ที่นิยมของดีปบุรุษทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน เพราะฉะนั้นท่านจึง
 จัดเป็นธรรมของดีปบุรุษ ๖ ส่วนสังฆารทั้งที่เป็นอุปาทินนกะและ
 อุปาทินนกะ ย่อมแปรผันไปตามกาลเวลา มีพุทธชาติแต่คงไว้
 ดังนี้ว่า ชีรณฺติ เว ราชรธา สจฺจิตฺตา ราชรธของพระเจ้าแผ่นดิน
 อันวิจิตรดี ยิ่งรู้จักเท่าคร่ำคร่า อโถ สรรัมปิ ชรี อูเปติ
 อนึ่งแม้ร่างกายก็ย่อมเข้าถึงชรา สตมฺภ ฐมโม น ชรี อูเปติ
 ฝ่ายว่าธรรมของดีปบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สนฺโต หเว สพุทฺธิ
 ปเวทยนฺติ ดีปบุรุษทั้งหลายย่อมเจรจาให้พวกดีปบุรุษด้วยกันเข้าใจ
 ดังนี้ ๖ อธิบายว่าสังฆารคือธาตุต่างๆ ที่เกิดขึ้นๆ ควบคุมแต่งขึ้น ได้
 ชื่อว่าสังฆารๆ จัดเป็น ๒ ประการ คือสังฆารไม่มีใจครอง เรียกอุป-
 ปาทินนกะประการหนึ่ง สังฆารมีใจครองเรียกอุปาทินนกะประการหนึ่ง
 สังฆารทั้ง ๒ ประการนี้ มีความแปรปรวนเป็นลักษณะอย่างเดียวกัน ๖

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยกความเก๋าคำคร่ำของราชรถ
ขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างแห่งความแปรปรวนของสังขารไม่มีใจครองทรง
ยกความถึงขราแห่งร่างกายขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างแห่งความแปรปรวน
ของสังขารมีใจครอง อันราชรถที่นายช่างถือเอาสัมภาระนั้น ๆ คู่ม
กันทำขึ้น แล้วตกแต่งให้วิจิตรงดงาม ครั้นใช้ ๆ ไปก็เก๋าคำคร่ำลง
ทุกที เครื่องประดับประดาก็หมอง อวัยวะก็ดองอ่อนแอไม่คงทน
ใช้แต่เท่านั้นของใหม่ ๆ เกิดขึ้นดีกว่าของเก่าขึ้นไป ของเก่าก็เสื่อม
ไป เช่นเกวียนต่างชนิดจนถึงรถยนต์เป็นที่สุด ถึงของอื่น ๆ ก็เป็นจุ
เดียวกัน เช่นเครื่องแต่งกายของมนุษย์ใช้ไปก็เก่า แฉะดีในสมัยหนึ่ง
พันไปก็เป็นของเรื่อรานเป็นตัวอย่างแห่งความแปรปรวนของสังขารไม
มีใจครอง แม้ร่างกายนี้เหมือนกัน เมื่อตั้งอยู่ในปฐมวัยก็สดได้
เป่งป่องมีกำลังแข็งแรง ความคิดความอ่านก็เฉียบแหลม ครั้นล่วง
วัยนั้นไป ก็ชดโทรมลงไปโดยลำดับ ความสดได้เป่งป่องก็หมด
ไป กำลังก็ถอยไป ใจก็อกพันเพื่อนทำอะไรไม่ค่อยได้ ตาก็มืด หู
ก็ตึง ใช้แต่เท่านั้น ในครั้งหนึ่งเป็นคนมีความรู้ความสามารถอย่างไร
จึงได้เป็นที่นับถือในที่ประชุมชน พ้นสมัยนั้นแล้วความรู้ความสามารถ
นั้นก็ดับใช้ไม่ได้ ไม่ทันคนในภายหลัง เพราะคุณสมบัตินั้นเป็น
สังขตธรรม ย่อมแปรปรวนไปตามกาลเทศะ คือ เปลี่ยนไปตาม
เวลา และเปลี่ยนไปตามประเทศ นี่เป็นตัวอย่างแห่งความแปรปรวน
ของสังขารมีใจครอง ฯ อุปาทินกะสังขารและอนุปาทินกะสังขาร

ทั้ง ๒ ประการนี้ มีชราความแก่เก่าเป็นลักษณะเดิมอกันดังนี้ ๗
 ส่วนธรรมของดีปบุรุษหาเป็นเช่นนั้นไม่ คงเป็นที่นิยมของคนดีทั้งใน
 อดีต อนาคต ปัจจุบันคงที่ ธรรมของดีปบุรุษนั้นได้แก่ดีทรา หิริ
 โอตตัมปะ พาหุสัจจะ วีริยะ สติ ปัญญา มีเนื้อความพร้อมด้วย
 อรรถาธิบายดังบรรยายมาฉะนี้ ๗

วัตถบทเทศนา

มาตาเปติกริ ชนตุ กุเล เชฏฐาปายินิ
สณห์ สจิลสมภาส เปสฺสเนยฺยปฺปหายินิ
มจฺเณวินเย ยุตฺติ สจฺจิ โกธากิณฺโณ นริ
ติ เว เทวา ตาวตีสสา อาหุ สปฺปริโส อิตฺติ ฯ

บัดนี้จะได้แสดงในวัตถบท ๗ ประการ มีนิทานอันเป็นเบื้องต้น
ว่า สมัยกาลวันหนึ่ง กษัตริย์ดิฉณวี่มีนามว่า มหาดี ในนครไพศาลี
ได้จัดบิณฑบาตแก่ภิกษุสงฆ์ เกิดความสงสัยว่า ข้อซึ่งพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องนั้น พระองค์ได้เคยทอดพระเนตรเห็น
และทรงรู้จักทั่วถึงกระเดหรือ หรือเป็นแต่ทรงแสดงไปอย่างนั้น จึง
เข้าไปเฝ้าทูลถามตามที่สงสัย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่าเรา
รู้จัก และไม่เพียงรู้จักองค์ทั่วถึงกระเดอย่างเดียว รู้จักรรมที่ทำให้
เป็นทั่วถึงกระเดด้วย เมื่อครั้งตั้งนแวงจึงทรงแสดงวัตถบท ๗ ประการ
อันทั่วถึงกระเดได้เคยบำเพ็ญ มาในกาล เมื่อเป็นมนุษย์ชื่อมฆมาณพ
โดยพระพุทธานุภาพว่า มาตาเปติกริ ชนตุ เป็นต้น มีความว่า
เทวดาชั้นดาวดึงส์ก่ตัวนรชนผู้เดียวมารดาบิดา ผู้อ่อนน้อมต่อเขวฐ
บุคคลในสกุล ผู้มีถ้อยคำไพเราะ ผู้ละวางจืดจางเสียผู้ประกอบ
ในอันนำความตระหนี่ออก ผู้จริง ผู้ระงับความโกรธที่เกิดขึ้น ว่า
เป็นลัทธิบุรุษบุคคลดังนี้ ฯ

เมื่ออธิบายเป็นลำดับไป ข้อต้นมีอธิบายว่า มารดาบิดาเป็นผู้

มีอุปการะคุณแก่บุตร์แต่ริดาโดยอเนกประการ สัมเด็จพระบรม
 ศาสตร์จารย์เจ้า ได้ตรัสแสดงคุณของมารดาบิดาว่า เป็นพรหม
 เป็นอาหุเนยบุคคล เป็นบูรพาจารย์ โดยนิพนธ์พุทธภาษิตว่า
 พรหมมาติ ภิกขเว ตานิ กุลานิ เป็นต้น ความว่า ภิกษุทั้งหลาย
 มารดาและบิดา อันบุตร์แห่งตักทึงหลายเหล่าได้บูชาแล้วในเรือน
 ตักทึงหลายเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นไปกับด้วยพรหม เป็นไปกับด้วย
 บูรพาจารย์ เป็นไปกับด้วยอาหุเนยบุคคล ภิกษุทั้งหลาย คำว่า
 พรหมและบูรพาจารย์ และอาหุเนย^๕ เป็นชื่อของมารดาบิดา^๕ ๗

ข้อซึ่งทรงแสดงมารดาบิดาว่าเป็นพรหม ก็เพราะมารดาบิดา
 เป็นผู้ มีพรหมวิหารพร้อมทั้งดีประการ บริบูรณ์ในบุตร์แต่ริดา ๗
 ข้อซึ่งแสดงว่า มารดาบิดาเป็นบูรพาจารย์^๕ ก็เพราะได้สั่งสอนบุตร์
 แต่ริดามาก่อนกว่าอาจารย์ทั้งปวง ๗ เมื่อมารดาบิดาเป็นพรหม
 และเป็นบูรพาจารย์^๕ จึงเป็นอาหุเนยบุคคลผู้ควรบูชาของบุตร์แต่
 ริดา ๗ ความกระทำอุปัฏฐากด้วยตนเอง หรือจัดการให้ผู้อื่นช่วย
 กระทำอุปัฏฐาก ด้วยเครื่องอุปโภคบริโภครู้ว่าเพียง เมื่อมารดา
 บิดาสัมบูรณ์ไม่มีโอกาสที่จะพึงเลี้ยงด้วยพัสดุ^๕ นั้น ๆ ก็ต้องเปลี่ยน
 ภาระเป็นเลี้ยงน้ำใจของท่านไม่ให้ช้าชอก โทมนัสวิบัติ^๕ เพราะ
 เหตุคน ดังใจคนอมเลี้ยงน้ำใจของท่านในทางที่ชอบ ดังนั้น แล รวม
 เรียกว่าความเลี้ยง^๕ มารดาบิดา เป็นปฏิบัติข้อปฏิบัติของลำดับบุรุษ
 ประการหนึ่ง ๗

ข้อ ๒ กุเลเชฐฐาปจายนะ ความอ่อนน้อมต่อเชฐฐบุคคใน
 สกุตนั้น มีอธิบายว่า ในสกุตของคน ผู้ใดเป็นผู้เจริญชนมายิ่งกว่า
 ตังคณแต่เชฐฐภาคา เชฐฐภคินี จัดเป็นเชฐฐบุคคตสัน อนึ่งผู้ที่
 ยิ่งกว่าโดยคุณสมบัติก็ควรจัดเป็นเชฐฐบุคคได้ โดยอธิบายตาม
 นัย เชฎโหมสมิ โลกสุส พระพุทธรเจ้าเป็นเชฐฐาของลัคว
 โตก ฯ ความอ่อนน้อม ได้แก่งิริยาที่ทำดัมมาคารวะ โดยควรแก่
 ฐานะของเชฐฐบุคค ฯ สกุตใดเป็นไปกับด้วยอปจายนะ ก็เป็นที่
 น่าศุขเชิดว่าเป็นสกุตสูง ตั้งเครื่องสักการะที่จัดตั้งไว้แล้วได้จึงหวะ
 ย่อมน่าศุขชวนให้เกิดปสาทะ อย่างเดียวกันฉนั้น เหตุ^๕ในพระพุทธร
 คำนวณ จึงนิยมอปจายนกิจ จัดเป็นอปจายนมัย เป็นบุญกิริยาวัตถุ
 ประการหนึ่ง เมื่อแจกบุคคควรแก่อปจายนกิจ ที่บัณฑิตนิยมเป็น
 เป็นไปทั้งภายในภายนอกพุทธรกาด ได้บุคคเป็น ๓ คือ ชาติวุฑฒะ
 ผู้เจริญชาติ วุฑฒะ ผู้เจริญอายุ คุณวุฑฒะ ผู้เจริญคุณความดี
 เมื่อแจกบุคคแต่ละวัตรธรรม ฉะเพาะมีในพุทธรกาด ได้แก่การะ
 ธรรม ๖ ประการ คือ เคารพในพระพุทธรเจ้า ในพระธรรม ใน
 พระสงฆ์ ในสิกขา ในความไม่ประมาท ในปฏิสังขาร ฯ ผลแห่ง
 การะทั้ง ๖ อย่าง^๕นี้ กระทำไม่ให้เป็นผู้อาภัพ เป็นไปเพื่อความเจริญ
 ดังภาติคที่สรรเสริญอปจายนธรรมฉนั้นว่า

อภิวาทนสลิสุส

นิจจิ วุฑฒาปจายโน

จตุตาโร ฐมา วุฑฒนติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ ฯ

ความว่าธรรม & ประการ คือ อายุ วรรณะ ศูระ พละ
 ย่อมเจริญแก่บุคคล ผู้มีอภิวาทอ่อนน้อมแก่ผู้เจริญ โดยปกติเป็น
 นิตยัตถ์ เมื่อสรูปผลแสดงแล้วเป็น ๒ ประการ ดังภาสิตบรรหารว่า

เย วุฑฺฒิ อปจายนติ นรา ธรรมสุส โภวิทา

ทิฏฺเฐ ธรรมเม จ ปาสํสา สมปราโย จ สุกติ ฯ

ความว่านรชนทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งเป็นผู้ฉลาดต่อธรรม ย่อม
 อ่อนน้อมวุฑฺฒนบุคค ผลคือความสรรเสริญในทิฏฐิธรรมและคติ
 อันดีเป็นที่ไปเบื้องหน้า ย่อมมีแก่บุคคลเหล่านั้น ดังนี้ เพราะเหตุ
 นี้บัณฑิตจึงนิยมอปจายนกิจ เมื่อไม่มีอปจายนบุคค ก็กระทำอป-
 จายนในธรรม ดังพระเจ้าบรมจักรพรรดิราช ทรงเคารพในทศพิช
 ราชธรรม ฯ เย จ อตีตา สมพุทฺธา เย จ พุทฺธา อนาคตา
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่าใดได้มีแล้วในอดีต และจักมีใน
 อนาคต และมีปรากฏอยู่ในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น
 ถ้วนทรงเคารพในพระธรรมด้น เพราะเหตุฉะนั้น อปจายนกิจจึง
 จัดเป็นธรรมของดีบุรุษประการหนึ่ง ฯ

ข้อ ๓ ถัดลงมาว่า วาจาไพเราะนั้น ได้แก่อ้อยคำที่เป็นสุนทรภาพ
 สุกาสิต เว้นจากวจิตฺตวจิต เป็นไปเพื่อความสงบสำเร็จประโยชน์ตน
 ประโยชน์ท่าน ดังถ้อยคำของโศณพราหมณ์ ประกาศให้เหล่ากษัตริย์
 และเจ้านครนั้น ๆ สงบสงคราม สามีคักีปรองดองแบ่งปันพระบรม
 สารีริกธาตุแห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าโดยอุปสมภาพ ถ้อยคำ

เช่นนี้เป็นต้น จิตเป็นถ้อยคำไฟเราะห์ ถ้อยคำไฟเราะห์นี้ ย่อมยึด
 เห็นหน้าใจของผู้ใดฟัง ให้เกิดความนิมิตรักใคร่นับถือผู้พูด มารดา
 บิดาเจรจากับบุตรด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน คำนั้นย่อมจับใจของบุตรและ
 ธิดา ทำให้เกิดความรักความนับถือยิ่งขึ้น บุตรธิดารักพูด มารดา
 บิดาย่อมรักเอ็นดูมากขึ้น ท่านผู้เป็นบิดาสวรรคตในปฏิสนธิการก่ตัว
 ถ้อยคำปราศัยไปรยปรายแก่ผู้น้อยทวหน้า ย่อมเป็นสง่าวราศีทำตน
 ให้เป็นที่นับถือของคนทั้งหลายมาก เข้าใจพูดอาจยังผู้น้อยให้ม่แก่ใจ
 ทำกิจการงานด้วยความจงรักภักดี วาจาไฟเราะห์เป็นของหาค่ามิได้
 พูดในกาลอันสมควรเหมาะแก่บุคคลแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ
 ทั้งในการสมาคม ทั้งในการชักนำ ถ้อยคำไฟเราะห์นั้น จะเรียกว่า
 ดัชนีหะ ปิยะ เปยยวัชชะ สุภาสิต ดัมมวาจา กัตถยาณะ อย่างไร
 ก็ตาม คงรวมอรรถรส ได้แก่ถ้อยคำที่สำเร็จประโยชน์อันดีแก่ตน
 และผู้อื่น ถ้อยคำเช่นนั้น จิตเป็นธรรมของดีปบุรุษประการหนึ่ง ฯ

ข้อ ๔ เปตฺตเนยฺยปฺปหานะ ละเลี่ยซึ่งวาจาดีเลี่ยดังนี้ มอริบาย
 ว่า ถ้อยคำที่กระทำให้เขาวิเวกแตกต่ามคัคกัน ดังถ้อยคำของวิธัส-
 การพราหมณ์ กระทำให้พวกกษัตริย์ดิจฉฉ์แตกต่ามคัคกัน ถ้อยคำ
 เช่นนี้มิได้เป็นไปเพื่อความสงบ ท่านจึงไม่จิตเป็นธรรมของดีปบุรุษ
 ดีปบุรุษย่อมเลี่ยละคำดีเลี่ยดเช่นนี้เสีย จิตเป็นธรรมของดีปบุรุษ
 ประการหนึ่ง ฯ

ข้อ ๕ มัจฉะวินยยุตตะ ประกอบในอันนำความตระหนี่ออก
 นั้น มีอธิบายว่า ความหวง ความเดียดาย จนไม่ได้เรื่อง เรียกว่า
 ความตระหนี่ ความตระหนี่^{นี้} เป็นข้าศึกแก่การให้ จะขำนะความ
 ความตระหนี่ของตนได้ ด้วยการบริจาคของตน สัมด้วยนิพนธ์พุทธ
 ภาติควา ชินะ กทริยิ ทาเนน จะขำนะความตระหนี่ได้ด้วยการให้
 ดังนี้ ๑ ความตระหนี่ กระทำให้เป็นผู้คับแคบเหี้ยมแห้ง ไม่สามารถ
 จะควบคุมผูกพันบริษัทบริวารไว้ได้ มีทุกข์มีร้อนเกิดขึ้นก็ไม่รู้จะแ
 เหลียวไปหาใคร เพราะฉะนั้นบัณฑิตจึงมิได้นิยมความตระหนี่ นิยม
 อยู่ในพวกเศรษฐีในโบราณ ทนแค้นแค้นอดๆ อดยากๆ ยอมตนเป็น
 นายโสมเผ่าทรรพีย^{นี้} แดกคับก็เป็นอันตรธานตกเป็นของคนอื่นหมด
 เป็นเรื่องที่น่าสังเวช เพราะเหตุ^{นี้} จึงควรเผด็จเผื่อแผ่เจือจาน บำรุง
 บริษัทบริวารพอควรแก่ฐานะ แต่มิใช่สละบริจาคอย่างพระเวสสันดร
 ราชา ควรนึกถึงความมาความมีแห่งโภคทรัพย์ก่อนแล้วจึงทำ สัม-
 บุรุษบุคคลย่อมไม่ตระหนี่ รู้จักถือเอาสาระแห่งโภคทรัพย์ ด้วย
 การให้แก่ผู้อื่นแต่พอดี ทรงคนทรงผู้^{อื่น} ทั่วทั้งสองฝ่าย คือตนเอง
 ไม่ต้องกลัวขาดแคลน เป็นหนี้สินด้วยการให้ และอุปถัมภ์^{นี้} ได้รับให้
 พันจากความขาดแคลน พอเป็นทางตั้งตนได้ หรือพอเป็นเครื่องผูก
 ใจด้วยสังคหิ^{นี้} ข้อ^{นี้} จัดเป็นธรรมของสัมบุรุษประการหนึ่ง ๑

ข้อ ๖ ดังจะนั้น มีอธิบายว่า ได้แก่ความจริง สัมบุรุษบุคคล
 ย่อมเป็นคนจริง ตั้งต้นแต่พูดจริง กระทำตามที่ได้พูดไว้แล้ว ปฏิ

ญาณไว้แล้ว ดัณฺญาไว้แล้ว จริงของดีปบุรุษนั้นเป็นจริงที่ชอบ
ตามนัยภาติคว่า สจฺเจ อตุเถ จ ชฺมฺเม จ อหุ สนฺโต
ปติฏฺฐิตา ดีปบุรุษทั้งหลายเป็นผู้ดำรงอยู่ในสัจจะ ทั้งที่เป็นอรรถ
และเป็นธรรมดังนี้ ๗ สัจจะที่เป็นอรรถนั้น คือเป็นประโยชน์คน
ประโยชน์ท่าน หรือประโยชน์โลกนี้ ประโยชน์โลกหน้า ตลอดจน
ประโยชน์อย่างยิ่ง ๗ สัจจะที่เป็นธรรมนั้น ก็คือเป็นคุณธรรมความ
ดี ความงาม ความไม่ดีไม่งามจัดเป็นอธรรม ดังพุทธภาติคว่า น
หิ ชฺมโม อชฺมโม จ อุโก สมวิปากิโน ธรรมและอธรรม
มีผลไม่เหมือนกัน อชฺมโม นิรยํ เนติ อธรรมย่อมนำไปนรก
ชฺมโม ปาเปติ สุกตํ ธรรมย่อมนำไปสุคติดังนี้ เมื่อจะยกตัวอย่าง
สัจจะที่เป็นอรรถเป็นธรรมของดีปบุรุษ ดังสัจจะของอุปติสสปริพาชก
โกติตปริพาชกกระทำติกาบัญญัติกันว่า เราทั้งสอง ใครได้ทราบ
โมกขธรรมก่อนจงบอกแก่กัน ครั้นอุปติสสปริพาชก ได้ฟังอริยสัจ
กถาโดยดังเชป แต่พระอัสสชิเถระแล้ว จึงนำยุบตอันนั้นไปบอก
แก่โกติตปริพาชกผู้ค้นหา ความดำรงอยู่ในกติกาดัณฺญาณัตถหมาย
กันโดยทางที่ชอบเช่นนั้นเป็นต้น ชื่อว่าสัจจะเป็นอรรถเป็นธรรม
เป็นสัจจะของดีปบุรุษ สัจจะของดีปบุรุษนี้ มีในระหว่างบุคคลใด
หมู่ใด ประเทศใด ก็เป็นไปเพื่อความเรียบร้อยตามคัคัธรรม ๗
เพราะเหตุนี้ ผู้หวังคุณความดีชอบนี้ จึงต้องมีหลักฐานต่อกัน
ดังผู้จ้างกับลูกจ้าง ผู้ชายกับผู้ชาย มีหนังสือหรือพยานต่อกัน พระ

ราชากับข้าราชกรรณนำพิพจน์คดีต่อกัน ประเทศต่อประเทศทำ
 หนังสือสัญญาต่อกัน ฯ ถ้าดีจะยังมีนัยคงเป็นไปในระหว่างเพียงใด
 แล้ว ก็กันไปเพื่อความสงบเรียบร้อย แม้ในทางพระพุทธ
 ศาสนาก็นิยมดีจะ เพราะเหตุฉะนั้น ผู้ซึ่งจะเข้าพวกเป็นพุทธบริษัท
 จึงให้เว้นจากมุกดาบถ นับว่าเป็นองค์ศีลอันหนึ่งแต่แรก เมื่อจะเดิน
 เป็นภิกษุบริษัท พระกรรมวาจาที่ยังเตือนกำชับสั่งว่า **อยนฺเต**
สจฺจกาโล **ภูตกาโล** กาดนี้ เป็นกาดตักตักจริงของท่าน เรา
 ทามสิ่งใด ๆ ที่ไม่มีก็จงปฏิเสธว่า **นตฺถิ** **ภนฺเต** ถ้ามีก็จงรับว่า
อาม **ภนฺเต** ดังนี้ เป็นต้น ฯ แม้ถึงกาดปฏิบัติธรรม ก็ต้องอาศัย
 ดีจะโดยลำดับ ดังครั้งเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ได้ตรัสรู้
 พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็เพราะดำรงในดีจจาธิฐานมั่นคง
 ดังนี้ว่า **กามิ** **ตโจ** **นหารุ** **จ** **อญฺชิ** **จ** **อวิสฺสสฺส** เล็ดลอด
 ในกายของเรา จงเหือดแห้งไป คงเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น กระดูก
 ก็ตามเถิด คุณพิเศษถ้าเหลืออันใด ที่จะพึงได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ
 ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ เรายังไม่บรรลु
 คุณพิเศษอันนั้นแล้ว จะไม่ลดความเพียรตายบดถึงกั นัชฺชิตฺตมาธิ
 อย่างนี้ ในกาดนั้นความเมื่อยขบอันเป็นมารมาราวัโดยประการต่างๆ
 จนถึงตั้งมาร กระนั้นก็มีได้ทรงปราศัย ได้ชัยชนะเป็นพระพิชิตมาร
 เมื่อพระองค์เป็นผู้จริงเช่นนั้น แด่นั้น ก็ได้ตรัสรู้ของจริงทั้ง ๔ ประการ
 คืออริยสัจจ์ ถ้าเร้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วทรงประกาศ

ถ้าจะโดยประการต่าง ๆ ว่า สัจจะ เว อมตา วาจา วาจาจริง
 แด เป็นคำอันไม่ตาย คือเป็นของไม่ยักย้าย แปรผันกลายเป็นเท็จ
 ดับบุรุษที่ดวงแก้วและจักมาข้างหน้า และมีปรากฏอยู่บัดนี้ ถ้วนคง
 นิยมยินดีคำจริง ๆ อนึ่งผู้คงอยู่ในคำจริง แม้ประสพพิบัติจะถึง
 ความตาย ก็บริหารตนให้พ้นมรณภัยได้ ดังอธิมุตตกถามเณรเป็น
 ตัวอย่าง ๆ สัจจะ หเว สาธุตรี รสานิ คำจริงแดเป็นของมีรส
 ชาคึกว่ารสทั้งหลาย บันดาลรสทั้งหลายย่อมอร่อยระเพาะกาย ระเพาะ
 บุคคล ระเพาะบริโภค เมื่อดวงกาย ผิดบุคคล บริโภคแล้วความ
 อร่อยก็หายไป ๆ รสคือความจริงย่อมอร่อยทุกกาย ทุกบุคคล ทุก
 ขณะ เพราะบุคคลทุกคนคงไม่ยากไถ่ยินได้ฟังถ้อยคำที่ไม่จริง ใคร
 พูดไม่จริง ก็ไม่ไว้นับเชื่อใจโดยประการทั้งปวง ถ้าใครพูดจริงก็
 ถิ่นนิมนต์ถือ ถือถือไว้วางใจ ๆ ถ้าจะมีคุณสมบัติโดยลำดับดังนี้
 เพราะฉะนั้น ท่านจึงจัดเป็นธรรมของดับบุรุษประการหนึ่ง ๆ

ข้อ ๗ โภชาภิกษณะ ระวังโภชนนั้น มีอธิบายว่า ดับบุรุษ
 ย่อมเป็นผู้ไม่โกรธ เมื่อยังไม่พ้นชาติโกรธ ก็คงยังมีโกรธ แต่เมื่อ
 โกรธเกิดขึ้นแล้ว ย่อมรับระงับเสีย ดังบุคคลผู้เห็นโทษแห่งไฟไหม้
 แม้ตั้งชนเด็กน้อย ก็มีได้ปล่อยทอดธุระรับดับเสียโดยเร็ว ฉนั้นใด
 ดับบุรุษบุคคลระงับโกรธที่เกิดขึ้นฉนั้น ๆ กิจการทั้งปวงซึ่งจะพึง
 จัดให้สำเร็จได้ ไม่ต้องอาศัยเดชแห่งความโกรธ ถ้ากระทำได้
 กำจัดเดชแห่งความโกรธ คงดีความไม่โกรธหรือระงับโกรธก่อน

ธรรมจารีเทศนา

ธรรมจารี สุขี เสติ อสมิ โลเก ปรมหิ จาติ ฯ

บัดนี้จะได้เชิญพระพุทธรูปมา ที่ใต้พุทธชื่อนี้ไว้แล้ว มา
ตั้งบรรยายความพอสมควรแก่เวลา ดำเนินความว่า

บุคคลผู้ต้องการความสุข ต้องประพฤติธรรมจึงจะเป็นสุข เช่น
การมีทรัพย์สมบัติมาก ถือกินว่าเป็นสุข เพราะแก้ความทุกข์
ยากได้ ถ้าไม่ประพฤติธรรมด้วย ก็เป็นสุขไม่ได้ตลอดไป เพราะยัง
จะต้องเดือดร้อนใจด้วยความไม่พอ ความไม่พอยังมีเพียงใด ก็
ต้องชวนชวายเป็นจนกว่าจะพอ ความพอกไม่มีในโลก เพราะ
ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสว่า อุนโน โลโก โลก
เป็นของพร่อง คือไม่มีเวลาอิมและเวตาเต็ม ถ้านึกถึงพระพุทธรูป
ว่า สันตุฏฐิ ปรมิ ธนํ ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง นี่
ก็สบายใจ อนึ่งร้อนด้วยการบริหารรักษา ถ้าทรัพย์สมบัตินั้นมา
เป็นอันตรายไป ก็ทุกข์โทมนัส ประเวทนาการไปต่าง ๆ ถ้านึกถึงพระพุทธรูปว่า นานาภาโว วินาภาโว เราจะต้องตระเวน
เป็นต่าง ๆ จากของรักของชอบใจทั้งหลายทั้งปวงไป ทุกข์โทมนัสก็
เพดา ไม่รังริตเต็มที หรือมานึกถึงพระอนิจจังว่า ไม่เที่ยง ก็เป็น
เหตุอันทุกข์โทมนัส สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสั่งสอน
สาวกว่า ไม่เที่ยง เพื่อให้รู้ดวงหน้าเดียวก่อน สิ่งใดรู้ดวงหน้าเดียว
ก่อนไม่ทำให้ชดชชใจ อย่างแซกที่จะมาหา ถ้าไม่ให้เจ้าของถิ่น

ทราบล่วงหน้า ปุบปัปมาเจ้าของถิ่นกัษฏกษัตริย์นั้น เพราะฉะนั้น
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรง สั่งสอนให้กำหนด ความไม่เที่ยง
 ด่วงหน้าว่า รูป อนิจจัง ฯ และไม่เที่ยงตลอด ทั้งส่วนที่เป็นอดีต
 อนาคต ปัจจุบัน ทั้งภายในภายนอก หยาบตะเขี่ยด เดว ประณีต
 อยู่ไถด อยู่ไถ่ สัพพะ อนิจจัง สิ่งทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทั้งหมด ฯ
 ทวิปิยัมมัตถัง ถ้าข้าแต่ดวงหาในทางที่ผิด ก็ยิ่งชั่วร้าย เป็นทุกข์ทั้ง
 แต่ต้นจนอดล้าน แม้จะได้ความชื่นบานว่า เรามีทรัพย์ในรวงง ๆ
 ก็ไม่พอกันกับทุกข์ ถ้าประพฤติกรรมด้วยก็เป็นสุขตามภูมิ ประพฤติ
 ได้อย่างหยาบก็เป็นสุขอย่างหยาบ ประพฤติได้อย่างกลางก็เป็นสุข
 อย่างกลาง ประพฤติได้อย่างประณีตก็เป็นสุขอย่างประณีต ฯ ถ้า
 จมองด้วยนิยน์ตา เห็นคนที่ได้รับโทษทุกข์ต่าง ๆ แต่แล้วด้วย
 การไม่ประพฤติกรรมทั้งนั้น ไม่ประพฤติกรรมแล้วเป็นสุข ไม่
 มีตัวอย่างที่ไหน ประพฤติกรรมแล้วเป็นสุขมีตัวอย่างมาก เพราะ
 ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ธมฺมจารี สุขํ เสติ
 ผู้ประพฤติกรรมเป็นปกติย่อมอยู่เป็นสุข และไม่ใช่สุขแต่เฉพาะ
 เวदानัน คือไปก็สุข วนันเป็นสุข วนหนากเป็นสุข เดือนเป็นสุข
 เดือนหนากเป็นสุข ปีเป็นสุข ปีหนากเป็นสุข ชาติเป็นสุข ชาติหนาก
 เป็นสุข เพราะฉะนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสต่อไปว่า
 อสฺมิ โลเก ปรมฺหิ จ เป็นสุขทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้าดังนี้ และยัง
 มีสุขอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่าสุขอย่างยิ่ง คือ ไม่ใช่สุขเวทนา สุขนั้นมา

แต่การประพฤติกกรรมแท้ ๆ มีอธิบายเป็นลำดับไป คำว่า ธรรม
แปลว่าทรง คือเป็นของควรทรงจำ ควรศึกษา ควรปฏิบัติ เมื่อ
บุคคลมาทรงธรรม ธรรมก็ทรงบุคคลผู้ทรงธรรมนั้นไม่ให้ตกไป
ในที่ชั่ว สัมด้วยพระราชนิพนธ์ภาติของพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้า ฯ ว่า ธมโม กุโลกปตนา ตทธาริธารี ธรรมทรงบุคคล
ผู้ทรงธรรมไม่ให้ตกไปในโลกที่ชั่ว ขอน้อมพระพุทธานุภาติรับรองอีก
ว่า ธมโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ธรรมเดย้อมรักษาผู้ประพฤติ
ธรรม ดังนั้น ธรรมแปลว่าทรง โดยอธิบายดังนี้ ฯ

ธรรมนั้นใครจะกล่าวก็ตาม เมื่อต้องตามหลักโคตมสูตร
พระองค์ทรงรับรองว่าเป็นธรรมของพระองค์ โดยใจความ ธรรม
เหล่านี้เป็นไปเพื่อความยั่งยืน ธรรมเหล่านั้นไม่ใช่คำสอนของ
พระองค์ ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความไม่ยั่งยืน ธรรมเหล่านี้
เป็นคำสอนของพระองค์ดังนี้ ฯ

พระธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น เมื่อกล่าวเป็น
หมวด ๆ โดยพิศดารเป็นแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ ธรรมทั้ง
หลายเหล่านั้น ย่นเป็นข้อที่จะพึงปฏิบัติเป็น ๓ คือ คีต ๑ สมาริ ๑
บัญญัติ ๑ คีตนั้นได้แก่การรักษามารยาท กาย วาจา ให้เป็นปกติ
คือไม่ฆ่าสัตว์เป็นปกติ ไม่ลักของเขาเป็นปกติ ไม่ประพฤติผิดใน
กามเป็นปกติ ไม่พูดปดเป็นปกติ ไม่เสพสุราเมรัยเป็นปกติ ถ้านอก
จากคีต ๕ ก็เป็นปกติตามที่กำหนด ฯ ไม่ฆ่าสัตว์ในเวลาที่ไม่ฆ่าสัตว์

จะฆ่า ไม่รักของเขาในเวลาที่ไม่มีช่องโอกาส ไม่ประพฤตินิโค
 กามในเวลาที่ไม่มีกามหรือมีแต่ชั่วช้อง ไม่พูดปดในเวลาที่ไม่มีใคร
 จะพูดด้วย ไม่ได้พสุธาเมรียในเวลาที่ไม่มีสุธาเมรียจะเสพ เช่นนี้
 ไม่เรียกว่าปกติไม่เป็นศีล ความมุ่งหมายของการมีศีล น่าจะดวง
 ได้แล้วไม่ดวง ผู้ใดมาปฏิบัติได้เช่นนี้ นักชนมาคราวใด ก็
 ชุ่มชื่นใจ คนมีศีลย่อมมีความอ่อนใจ เหมือนคนมีทรัพย์ ไม่หวาด
 ต่อภัยที่จะมีมา เพราะทุศีล ศีลอันบุคคลใดรักษาดีแล้ว ศีลย่อม
 รักษาบุคคลผู้นั้นไม่ให้เกิดไปในที่ชั่ว ไม่ละเพาะแต่ในปัจจุบันอย่าง
 เดียว ตลอดไปถึงโลกหน้า มีบาทพระคาถาข้อนี้รับรองว่า สี่เลน
 สุกดี ยนฺติ บุคคลจะไปสุคติก็เพราะศีล และแสดงต่อไปว่า สี่เลน
 โภกสมฺปทา บุคคลจะถึงพร้อมด้วยโภคะสมบัติก็เพราะศีล สี่เลน
 นิพฺพุติ ยนฺติ บุคคลจะถึงซึ่งความดับร้อนก็เพราะศีล ตสฺมา สี่ลั
 วิโสธเย เพราะเหตุฉะนั้น ควรทำศีลให้หมดจดดังนี้ ๑ ศีลเป็น
 ข้อปฏิบัติเบื้องต้น เป็นภาคหนึ่งของอาชารธรรมทั้งปวง ผู้ที่จะ
 บำเพ็ญภาวนาทำสมาธิ ถ้าไม่มีศีล ก็ต้องสมาทานหรือตั้งใจไว้ให้
 มีศีลเสียก่อน ใจจะได้ดีเป็นที่ตั้งแห่งสมาธิโดยง่าย ๑

สมาธินั้นได้แก่ความตั้งจิตแน่วแน่นอยู่ในสิ่งที่ปราศจากโทษ ไม่
 ให้โอกาสแก่นิเวรณทั้ง ๕ ที่จะเกิดขึ้น ทำจิตให้มีอารมณ์น้อย
 อย่างมากเพียง ๕ คือ วิตก วิจาร์ณ ปิติ สุข เอกัคคตา เรียก
 ว่าปฐมฌาน ครั้นวิตก วิจาร์ณสงบไป เหลือแต่ ปิติ สุข เอกัคคตา

เรียกทุกขนิมิต ครั้นมีจิตสงบไป เหลือแต่สังขาร เอกัคคตา เรียกทุกขนิมิต
ครั้นสังขารสงบไป เหลือแต่เอกัคคตา จิตต์เดียวเป็นดวงเดียว เรียก
จุตตนิมิต ๗ ท่านที่กระทำจิตให้เป็นสมาธิได้ ชื่อว่าเป็นผู้มีมุตตะ
เรียกว่า วิหารธรรม เวลารูปร่างอันเกิดขึ้น ก็หล่นเข้าวิหารธรรม
เฉียบสบายใจ เหมือนคนที่มึนเมาอยู่อาศัย เวลารูปร่างแตกออก ก็หล่น
เข้าไปอยู่ในที่อาศัยฉะนั้น ๗ อนึ่งในเวลาเจ็บไข้ประกอบด้วยทุกข์
เวทนา ผู้ที่มีสมาธิเป็นวิหารธรรม ก็หล่นทุกข์เวทนา เข้า
อยู่ในวิหารธรรม ๗ จิตต์ที่ประกอบด้วยสมาธิ เมื่อจะเพ่งพิจารณา
สังขาร ก็ย่อมเห็นชัด เหมือนดวงไฟที่มีเครื่องกันความสว่างให้รวม
ฉายเฉพาะในที่ที่ต้องการ ย่อมแฉะเห็นถนัด ทำกิจได้ชัดฉะนั้น สมาธิ
เป็นเหตุแห่งปัญญาได้ดังนี้ ๗

ปัญญานี้ได้แก่ความรู้ที่ไม่ผิด คือรู้ถูก รู้จริง คือจริงอย่างไร
ก็รู้อย่างนั้น ไม่รู้ผิดจากความที่เป็นจริงไป เรียกว่า ขณิกปัญญา
รู้ตามเป็นจริง ๗ รู้ว่า ดาหม ยศ ความดีรวเดรัญ ความสุข
เป็นของดีโดยส่วนเดียว จิตว่าไม่จริง หรือรู้ว่าความไม่ดีดาหม
ไม่มียศ นินทา ทุกข์ เป็นของไม่ดีโดยส่วนเดียว ก็เรียกว่าไม่
จริงเหมือนกัน ที่จริงนั้นต้องรู้จักทั้งต้องประการ คือ ทั้งดี ทั้งชั่ว
อนึ่งรู้ว่า แก่ เจ็บ ตาย เป็นของไม่ดีโดยส่วนเดียว หรือดีโดย
ส่วนเดียว ก็จิตว่าไม่จริง ที่จริงนั้นเป็นของดีด้วยไม่ดีด้วยทั้งสอง
ประการ ข้อนี้บัณฑิตจงพิจารณาด้วยตนเอง เกิด จะได้เกิด

ยถาภูตญาณ และจะได้เป็นทางวิจารณ์อย่างอื่น ๆ ต่อไป ฯ

ธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์นั้น ย่นข้อปฏิบัติเป็น ๓ คือ คัด ต่มาธิ ปัญญา ฉะนั้น เมื่อเป็นแต่ศึกษาในคัด ต่มาธิ ปัญญา กัจจตเป็นปริยัติ เมื่อปฏิบัติ กัจจตเป็นปฏิบัติ เมื่อได้รับผลคือความรู้ แจ่มแทงตลอด กัจจตเป็นปฏิเวธ ฯ อนึ่งธรรมทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์นั้น ย่นข้อปฏิบัติให้น้อยอีกเป็น ๒ ประการ คือ ปหานะ การละอย่างหนึ่ง ภาวนา การเจริญอย่างหนึ่ง บรรดาความชั่วทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเรียกว่าบาปหรืออกุศล หรืออกุศลจิต หรืออกุศลเจตนา หรืออกุศลกรรมวิเศษวิเศษวิสัยก็ตาม เป็นปหานะควรละทั้งหมด ฯ บรรดาความดีทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเรียกว่าบุญหรือกุศล หรือกุศลจิต หรือกุศลเจตนา หรืออกุศลกรรมวิเศษวิเศษวิสัยก็ตาม เป็นภาวนาควรเจริญทั้งหมด ข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนาโดยย่อมี ๒ ประการเท่านั้น แต่เบื้องต้นต้องรู้จักความชั่วความดีเสียก่อน จึงจะละและเจริญได้ ความชั่วอย่างหยาบได้แก่เวร ๕ เป็นหน้าที่ของศัตรูจะบำหรับเห็นง่าย ความชั่วอย่างกลาง ได้แก่กัณเฑาะว์ ๕ เป็นหน้าที่ของศัตรูที่จะบำหรับ เห็นยากหน่อย ความชั่วอย่างละเอียด ได้แก่กัณเฑาะว์ ๕ เป็นหน้าที่ของปัญญาที่จะบำหรับ เห็นยากมาก เพราะฉะนั้น จึงต้องรู้จักความชั่วความดี ถ้าไม่รู้จักก็ละไม่ถูกเจริญไม่ถูก เมื่อจะกำหนดความชั่วความดีโดยสังเขป ควรทราบดังนี้ ประพฤติอะไรก็ตาม ได้รับความเดือดร้อนใจ อันนั้นเป็นความชั่ว ประพฤติ

อะไรก็ตาม ได้รับความเยือกเย็นใจ อันนั้นเป็นความดี ความชั่ว
ความดีที่ได้ทำแล้ว ไม่ตกเรี่ยเดียวเก็บอยู่ที่ใจทั้งหมด อย่าง
ไหนแรง อย่างนั้นก็ให้ผดก่อน อย่างไหนหย่อน อย่างนั้นก็
ผ่อนให้ผด แล้วแต่จะเหมาะ ๆ ส้มเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงปหานภาวณาแก่พระอานนท์ โดยใจความว่า ความชั่วเป็นกิจ
ไม่ควรทำโดยส่วนเดียว ความดีเป็นกิจควรทำโดยส่วนเดียว การ
ละชั่วประพฤติกดี ไม่ใช่เป็นกิจอันเห็ดอวดียที่คนทำไม่ได้ เป็นกิจ
อยู่ในวิสัยของคนทำได้ เมื่อทำได้แล้ว ไม่มีทุกข์โทษ มีแต่
ประโยชน์คุณโดยส่วนเดียว ๆ การละชั่วประพฤติกดีนี้แหละ เรียกว่า
ประพฤติธรรม ตามนัยปหานภาวณา ๆ เมื่อจะย่นธรรมทั้ง
แปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ตั้งเป็นหนึ่ง ก็ได้แก่อุปมาทธรรม
โดยพระพุทธภาษิตว่า เบ เกจิ กุสลา ชมฺมา บรรตาคุสลดธรรมทั้ง
หลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง สพฺเพ เต อุปฺปมาทมูลกา กุสลดธรรม
ทั้งหลายทั้งปวงนั้น มีความไม่ประมาณเป็นมูล อุปฺปมาทสโมสธนา
รวมชุมนุมอยู่ในความไม่ประมาณ อุปฺปมาโท เตสํ อคฺคมกฺขายติ
บัณฑิตกถาวความไม่ประมาณว่าเป็นยอดของกุสลดธรรมทั้งหลาย
นั้น ดังนี้ ๆ

ความไม่ประมาณ ส้มเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว
ทั้งที่เป็นเหตุวิมปริยาย ๆ อย่างต่ำ อุปฺปริมปริยาย ๆ อย่างสูง ๆ
เหตุวิมปริยายนั้น ได้แก่ ความไม่ประมาณในการ ละกาย ทุกจริต

กระทำกายสุจริตให้บังเกิดมี ๑ ไม่ประมาทในการระงับทุกฺขจิต ทำ
 วจฺสุจริตให้บังเกิดมี ๑ ไม่ประมาทในการระงับโนทุกฺขจิต ทำมโน
 สุจริตให้บังเกิดมี ๑ ไม่ประมาทในการระงับความเห็นผิดทำความเห็น
 ถูกให้บริบูรณ์ ๑ ความไม่ประมาทโดยปริยายนี้ นับว่าเป็นเหตุอุปั
 ปริยาย ก็เพราะเป็นธรรมที่จะพึงประพฤตปฏิบัติทั่วไปในชนทั้งปวง ๑
 อุปุริมปริยายนี้ ทรงแสดงความไม่ประมาทในการระงับรักษาคิณตั
 ไม่ให้กำหนดยินดี ในเวลาที่นำกำหนดยินดี ๑ ไม่โกรธเคืองประทุษ
 ร้าย ในเวลาที่นำโกรธเคืองประทุษร้าย ๑ ไม่หลงในเวลาที่นำ
 หลง ๑ ไม่มัวเมาในเวลาที่นำมัวเมา ๑ ความไม่ประมาทโดย
 ปริยายนี้ นับเป็นอุปุริมปริยาย ก็เพราะเป็นธรรมอันสูง เป็น
 ไปเพื่อพระนิพพาน เพราะพระนิพพานเป็น รากกุชโย เป็นที่สิ้นไป
 แห่งรากะ โทสกุชโย เป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะ โมหกุชโย เป็นที่
 สิ้นไปแห่งโมหะ มถนิมมทโน บรรเทาเสียซึ่งความมัวเมา ฉะนั้น ๑
 ความไม่ประมาทนี้ เป็น ธรรม มีอุปการะ มาก ทั้ง ทางโลก ทางธรรม
 ตลอดจนพระนิพพาน เพราะฉะนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงได้ทรง
 เตือนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท โดยปัจฉิมวาทภาสิตดังนี้ว่า
 หนุตทานิ ภิกฺขเว อามนุชยา มิ วั คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอ
 เตือนท่านทั้งหลาย วยธมฺมา สงฺขารา ดังขารทั้งหลายมีความเสื่อม
 ไปเป็นธรรมดา อุปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายจงยัง
 ความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเกิดดังนี้ ๑ โส ปเนส อตฺถกโต

สติยา อวิปวาทโส นาม ความไม่ประมาทนั้น โดยเนื้อความ เป็น
ข้อของการไม่อยู่ปราศจากสติ คือ หมายเอาตัวสติ สติกับความ
ไม่ประมาทมีเนื้อความอย่างเดียวกัน ฯ

ธรรมแปลว่าทรง หมายความว่าบุคคลควรทรงไว้ เมื่อบุคคล
ทรงธรรม ๆ ก็ทรงบุคคล ธรรมนั้นจัดโดยชั้นเป็นแปดหมื่นสี่พัน
พระธรรมชั้น ในธรรมทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นนั้น ย่น
เป็นข้อปฏิบัติเป็น ๓ อย่าง คือ ศีล ๓ อมร ๓ ปัญญา ๓ เมื่อ
ย่นให้น้อยลงอีกเป็น ๒ คือ ปหานะ ๓ ภาวนา ๓ เมื่อย่นลงเป็น ๓
ก็ได้แก่ความไม่ประมาท ความไม่ประมาทนั้นได้แก่สติ มีเนื้อ
ความดังได้แสดงมาแล้วโดยลำดับ ผู้ใดมาทำสติให้มีขึ้น ผู้
นั้นชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติธรรม แต่ต้องให้มันมาเต็มเป็นปกติ จึง
จะเรียกว่าธรรมจารี ผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ถ้าไม่เต็มมาเต็ม
เป็นปกติก็เป็นธรรมจารีไม่เต็มที่ ธรรมจารีเต็มก็เป็นผู้เต็ม
ธรรมจารีไม่เต็มก็เป็นผู้ไม่เต็ม ชาตินี้เป็นสุข ชาติหน้าก็เป็นสุข
มีอธิบายได้แสดงไว้ในเบื้องต้น ฯ สัมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงว่า ธรรมจารี สุขํ เสติ อสมิ โลเก ปรมฺหิ จ ผู้ประพฤติ
ธรรมเป็นปกติ ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกละโลกหน้า ดังนี้ ฯ
ตสฺมา เพราะเหตุฉะนั้น ผู้ต้องการความสุข ก็จงประพฤติธรรม
ให้เป็นธรรมจารีบุคคล ตามพระโอวาทของพระทศพล สัมมา
สัมพุทธเจ้า ดังแสดงมาดังนี้ ฯ

กฐินเทศนา

เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา สาวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺวเน
อนาถปิณฑิกสฺส อารามे ๑ เตน โข ปน สมเยน
คิสมุตฺตา ปาเชยยกา ภิกฺขุ สพฺเพ อารมฺณกา สพฺเพ
ปิณฑปาติกา สพฺเพ ปิสุกฺติกา สพฺเพ เตจฺจวิกา สาวตฺถิ
อาคณฺณตา ภควนฺตํ ทสฺสนาย อุปกฺกฺขาย วสฺสูปนายิกาย
นาสฺสขิสุ สาวตฺถิยํ วสฺสูปนายิกํ สมฺภาเวตฺตุนฺติ ๑

บัดนี้ จะแสดงเรื่องกฐินทานเป็นลำดับไป ดำเนินนิทานอันเป็น
เบื้องต้นว่า เตน สมเยน สมัยนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้เสด็จอยู่นครเวทนาม ของอนาถปิณฑิกคฤหบดีใกล้กรุงสาวัตถี ๑
ครั้งนั้น มีภิกษุชาวเมืองปาฐา ๓๐ รูป ถิ่นทรงขุดงูคุณ คืออยู่
ในป่าบ้าง ถิ่นบิณฑบาตบ้าง ถิ่นผ้าบังสกลดบ้าง ถิ่นจ้วร - ผืนบ้าง
ล้วนเป็นข้อปฏิบัติเครื่องขุดเกดากิเลส ท่านเหล่านั้น กำลังเดินมา
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ กรุงสาวัตถี ครั้นกระชั้นพรรษา มาไม่ถึง
ตามกำหนด จึงแวะเข้าไปจำพรรษาอยู่นครสาเกต ไกลจากเมือง
สาวัตถี ๖ โยชน์ ภิกษุ ๓๐ รูปนั้นไม่มีความผาสุก คิดแต่จะไปเฝ้า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสมอ ครั้นออกพรรษาปวารณาเสร็จแล้ว
กำลังฝนตกน้ำท่วม ภูมิจากอากาศไปด้วยโคลนตม ไม่เป็นสมัยที่จะ
ตั้งจร ท่านก็มีได้ร้งรอ รีบออกจากเมืองสาเกต จาริกไปถึงกรุง
สาวัตถีที่นครเวทนาม มีตะบองจ้วรอันชุ่มชื้นไปด้วยน้ำและโคลน ครั้น

ถึงที่เฝ้าถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า หนึ่งขณะที่สมควรข้างหนึ่ง
 ดมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสถามถึงผาสุกวิหารเป็นทาง
 ปฏิบัติการตามควร ภิคุชเหต่านักกราบทูลเหตุทั้งปวง ตั้งแต่มา
 ไม่ทันต้องจำพรรษาณะเมืองสาเกต จนถึงตำบลกระวางทางเป็นที่สุด
 ให้ทรงทราบทุกประการ ๗ ตำบลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า อาศัย
 เหตุนี้ ทรงทำธรรมีกถาตรัสเรียกภิคุชทั้งหลาย ทรงอนุญาตกฐิน
 การวินัยกรรมว่า ภิคุชทั้งหลายเราอนุญาตเพื่อกรรณกฐินแก่ภิคุช
 ทั้งหลายผู้ได้จำพรรษาแล้ว ภิคุชทั้งหลายอาฬสสังฆ ๕ อย่าง จัก
 ดำรงแก่ท่านทั้งหลายผู้ได้กรรณกฐินแล้ว ๑ ๑ อนามนุตจาโร
 เทียบไปในตระกูลไม่ต้องอาบัติ คือไม่เป็นอาบัติด้วยจาริตตสิกขาบท
 ตามปกติ เมื่อภิคุชรับนิมนต์เขาด้วยโภชนะทั้ง ๕ แล้ว จะไปใน
 ที่อื่นจากที่นิมนต์นั้น ในเวดาก่อนนั้นหรือกลับจากนั้นแล้ว ต้องดา
 ภิคุชที่มีอยู่ในวัดก่อนจึงไปได้ ถ้าไม่ดาก่อน เทียบไปต้องปาจิตตีย์
 ได้กรรณกฐินแล้วคุ้มอาบัติได้ ๗ ๒ อสมาทานจาโร เทียบไป
 โดยไม่ต้องเอาไตรจีวรไปด้วยก็ได้ ไม่เป็นอาบัติเพราะอยู่ปราศจาก
 ไตรจีวร ตามปกติ ภิคุชจะไปแรมคั่นณะที่ใด ต้องเอาไตรจีวร
 ไปด้วย ถ้าปราศจากไตรจีวรผืนใดผืนหนึ่ง แม้คั่นเดียว ต้อง
 นิสสัคคียปาจิตตีย์ ได้กรรณกฐินแล้วคุ้มอาบัติได้ ๗ ๓ คนโภชน
 ันคนโภชนะได้ไม่เป็นอาบัติด้วยคนโภชนะสิกขาบท ตามปกติ
 เขาณินนภิคุชออกซื้อโภชนะทั้ง ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าวรชของนั้น

มาหรือฉันของนั้นพร้อมกันตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปต้องปาจิตตีย์ ได้ภรรยานกฐินแล้วคุ้มอาบฉันได้ ๗ ๔ ยาวทศกัณฐ์ มีจัวร์ได้ตามต้องการ คือเก็บอดิเรกจัวร์ไว้ไม่วิกัปป์ไม่อธิฐฐานเกิน ๓๐ วันได้ ไม่เป็นอาบัติ เพราะปฐมกฐินและตติยกฐินฉีกขาดท ตามปกตินั้น ภิกษุจะพึงทรงอดิเรกจัวร์ผ่านอกวิกัปป์อธิฐฐานได้เพียง ๓๐ วัน ถ้าล่วง ๓๐ วันไป ต้องนิสสันตคิยาปาจิตตีย์ และภิกษุที่มีผ้าเกิดขึ้น ประสงค์จะทำจัวร์แต่ยังไม่พอ ถ้ามีที่ห้วงอยู่ว่าจะได้ จะเก็บผ้าขึ้นไว้ได้เพียงเดือนหนึ่งเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเก็บไว้เกินเดือนหนึ่งไป ถึงจะมีที่ห้วงอยู่ว่าจะได้ ก็ต้องนิสสันตคิยาปาจิตตีย์ ได้ภรรยานกฐินแล้วคุ้มอาบฉันได้ ๗ ๕ โย จ ตตฺถ จีวรุปปาโท โส เนสํ ภวิสฺสติ จีวรดาภาโต ที่เกิดแก่่งษ์ในอาวาสนั้น จีวรดาภที่เกิดขึ้นนั้น จักเป็นของ ๆ ภิกษุทั้งหลายผู้ได้ภรรยานกฐินแล้วนั้น ไม่ทั่วไปแก่ภิกษุอื่น ตามปกตินั้น จีวรที่เกิดขึ้นแก่่งษ์ ต้องแจกให้ทั่วถึงกันตลอดอาคันตุกะภิกษุ ได้ภรรยานกฐินแล้ว จะแจกแต่เฉพาะพวกที่ได้ภรรยานกฐินก็ได้ ๗ ภิกษุทั้งหลาย อานิสฺสํ ๕ น จักดำริแก่ท่านทั้งหลายผู้ได้ภรรยานกฐินแล้ว ยันนั้นเป็นอานิสฺสํด้วยภิกษุ ดดหย่อนผ่อนฉีกขาดทบางอย่าง เมื่อภิกษุมาทำให้ต้องตามพิธี ก็นับว่าได้รับกษาศุทธาณุญาตอันนั้นด้วย ๗

ครั้นถึงจีวรทานกาลธัมมัย คือแรมค่ำ ๑ เดือน ๑๑ จนถึงเพ็ญเดือน ๑๒ พุทธศาสนิกชนมาตามระดัดถึงพุทธาณุญาตชั้นนี้ ได้

พรักพร้อมกันจัดแจงกฐินทุสัถสถาน พร้อมด้วยบริวาร กระทำโดย
 ตามัคคีธรรม ชื่อว่าช่วยกันรักษาพุทธาณุญาตข้อนี้ ไม่ให้เป็นหมิ่น
 นับเป็นทั้งอามิสบูชา และปฏิบัติบูชาในพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ เมื่อ
 ถวายประเพณาทาน โดยผู้รับที่เนื่องในพุทธศาสนาเป็น ๒ อย่าง คือ
 ปาฏิปุคคลิกทาน ๑ ดังฆทาน ๑ กฐินทานนี้ก็นับเข้าในดังฆทาน
 ทาน ๒ อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญดังฆทาน ว่า
 ประเสริฐกว่าปาฏิปุคคลิกทาน โดยภาสิตที่ประทานไว้ดังนี้ว่า
 น เทววาหิ อานนท เณจิ ปริยาเยน สงฺฆคตาย ทกฺขิณาย
 ปาฏิปุคคลิกทานิ มหปฺพลตรํ วทามิ อานนท เราไม่กล่าว
 ปาฏิปุคคลิกทาน ว่ามีผลใหญ่กว่าทักษิณาทาน ที่ไปแล้วในสังฆ
 โดยปริยายไร ๆ เลย ดังนี้ ฯ ครั้งหนึ่ง พระนางโคตมมโนรมา
 ค่อย่างดีประณีตเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ไม่ทรงรับ
 รับสั่งให้ถวายในสังฆ และทรงแสดงว่า เมื่อถวายในสังฆแล้ว ชื่อว่า
 เป็นอันได้บูชาตถาคคด้วย สังฆด้วย พระนางทูลวิงวอนถึงสามครั้ง
 ก็ไม่ทรงรับ ถึงกับเชิญพระอานนท์ให้เป็นนายหน้า เมื่อพระอานนท์
 จะทูลहेตุนั้น จึงได้ทูลคุณความดีของพระนางที่ได้ทรงเลี้ยงดูมีคุณ
 ควรรับ พระองค์ก็หาทรงรับไม่ ข้อนี้ก็เพราะทรงพระมหากรุณาใน
 พระนางด้วย ในสังฆด้วย ฯ อนึ่งดังฆทานนับว่าดีกว่าปาฏิปุคคลิกทาน
 เพราะให้แก่ผู้เดียวก็ชื่อว่าได้ด้วยกันทั้งหมด ส่วนเจตนาของผู้ให้
 ก็เป็นเจตนาอันดี มิได้มุ่งหมายต่อความตอบแทน เพราะฉะนั้น

ดังฆทานจึงประเสริฐ มีเกณียภาสิตอุปมาอุปไมยไว้ดังนี้ อคฺคิหุตฺตํ
 มุชา ยณฺณา ยัญญํทํหํมํการุณาไฟเป็นหัวหน้า สาวิตฺติ
 ฉนฺทโส มุขํ สํวิตฺติฉนฺทํเป็นหัวหน้าของฉนฺทศาสตร์ ราชา มุขํ
 มนุสฺสํสาณํ พระราชาเป็นหัวหน้าของมนุษย์ทั้งหลาย นทีนํ สาโคโร
 มุขํ สํมุทรํสาครเป็นหัวหน้าของแม่น้ำทั้งหลาย นกขตฺตานํ มุขํ
 จนุโท พระจันทร์เป็นหัวหน้าของดาวนักษัตรทั้งหลาย อาทิจฺโจ
 ตปตํ มุขํ พระอาทิตย์เป็นหัวหน้าของสิ่งที่มีแสงสว่างร้อนทั้งหลาย
 ฉนฺโด ปุณฺณมาภฺยํขมานานํ สงฺโม เว ยชตํ มุขํ ดังชี้แต่เป็น
 หัวหน้าของทายกทั้งหลายผู้ห้วงบุญบำเพ็ญทาน ฉะนั้น ๑ อนึ่งกรูณ
 าทานนั้นนับว่าเป็นกาตทานให้เหมาะแก่กาตสมัย มีผลานิสงส์อันไพบูรณ์
 โดยพุทธภาษิตดังนี้ว่า กาเล ททฺหติ สปรุญฺญา วทญฺญู วิตมฺจ-
 ฉรา ผู้มีบุญญารักอภัยคำ มีความตระหนี่ไปปราศแล้ว ย่อมให้ทาน
 ในกาลอันเหมาะ กาเลน ทินนํ อริเยสุ อชฺฐเตสุ ตาติสุ
 ทานอันทายกให้แล้วในพระอริยะทั้งหลาย ผู้เป็นผู้ชอบตรงคงที่
 วิปฺสณฺณมฺมา ตสฺส วิปฺลา โหติ ทกฺขิณา ทกฺขิณาทานของ
 เขามีใจผ่องใสแล้ว ย่อมเป็นของไพบูรณ์ ๑ ตสฺมา ทเท อปรุญฺ-
 วานจิตฺโต ยตฺถ ทินนํ มหปรุฬฺหํ เพราะเหตุนี้ ทานอันบุคคล
 ให้ในที่ใด เป็นของมีผลใหญ่ ผู้มีจิตไม่ขัดข้อง ควรให้ในที่นั้น
 ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมี ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ บุญทั้งหลาย
 ย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ๑ อนึ่งทานที่จะประณีต

หรือไม่ประเด็นนี้ บัณฑิตท่านไม่ประสงค์ฟัง ท่านประสงค์จิตต์
 ของผู้บริจาค และปฏิคาหกผู้รับ โดยพุทธภาษิตที่ตรัสแก่นาคบิณ-
 ฑิกกถุหบดีว่า คหปติ ลูขํ ทานํ เหมติ มา จินตยิ จิตฺตสมิ-
 หิ ปณฺเฑ พุทธาทีนํ ทินนํ ลูขํ นาม นตฺถิ คถุหบดี
 ท่านอย่าคิดว่าเราให้ท่านเศร้าหมอง ก็ครั้นเมื่อจิตต์ประเด็น ท่านที่
 บุคคลให้แก่บุชฌเนยบุคคลทั้งหลาย มีพระพุทธรเจ้าเป็นต้น จะชื่อว่า
 เป็นท่านเศร้าหมองหาไม่ได้ ดังนี้ ฯ จิตต์อย่างไรชื่อว่าประเด็น
 จิตต์นั้นเที่ยงว่าเรงด้วยปีติปราโมทย์ ไม่มีความเดือดร้อนด้วยความ
 ตระหนี่เสียตาย ชื่อว่าจิตต์ประเด็นสำหรับท่านบริจาค สัมด้วย
 พุทธภาษิตว่า ปุพฺเพ ทานา สุมโน บุคคลมีใจดีแต่ในก่อนให้
 คือ บุรพเจตนา ททํ จิตฺตํ ปสาทये ให้อยู่พึงยังจิตต์ให้
 เด็ดมได้ คือ มุญฺจนเจตนา ทตฺวา อตฺตมโน โหติ ครั้นให้
 แล้วย่อมเป็นผู้มีใจดี คือ อปฺราปรเจตนา เอสา ยถฺยสฺส
 สมฺปทา คุณสมบัติสามนี้เป็นเครื่องถึงพร้อมแห่งยัญ คือทาน ใคร
 เอาชื่อเป็นบุชฌเนยบุคคล ผู้ใดมาฝึกฝนทรมานตนให้ไกลจากความ
 ชั่วต่าง ๆ ผู้นั้นชื่อบุชฌเนยบุคคล สัมด้วยพุทธภาษิตว่า ดินโทสานิ
 เขตฺตานิ นาฬํหฺตายมีหฺยาเป็นเครื่องประทุษร้าย รากโทสา อัย-
 ปชา หมดัดคือมีรากจะเป็นเครื่องประทุษร้าย ตสมฺมาหิ วิตรากฺเสสุ
 ทินนํ โหติ มหฺปฬํ เพราะเหตุนี้แหละ ท่านอันเขาให้ในท่าน
 ที่มีรากจะไปปราศแล้ว ย่อมเป็นของมีผลใหญ่ ดินโทสานิ เขตฺตานิ

นาทั้งหลายมีหน้าเป็นเครื่องประทุษร้าย โทสโทสา อัย ปชา
 หมุ่สัตว์ นมโตะเป็นเครื่องประทุษร้าย ตสุม่า หิ วิตโทเสสุ
 ทินน โหติ มหุผลิ เพราะเหตุนี้เทียว ทานอันเขาให้แล้วใน
 ทานที่มีโตะไปปราศแล้ว ย่อมเป็นของมีผลใหญ่ ดินโทสานิ
 เขตตานิ นาทั้งหลายมีหน้าเป็นเครื่องประทุษร้าย โมหโทสา
 อัย ปชา หมุ่สัตว์ นมโมหะเป็นเครื่องประทุษร้าย ตสุม่า หิ
 วิตโมเสสุ ทินน โหติ มหุผลิ เพราะเหตุนี้เทียว ทานอัน
 เขาให้แล้วในทานที่มีโมหะไปปราศแล้ว ย่อมเป็นของมีผลใหญ่
 ดินโทสานิ เขตตานิ นาทั้งหลายมีหน้าเป็นเครื่องประทุษร้าย
 อิจฺฉาโทสา อัย ปชา หมุ่สัตว์ นมความอยากเป็นเครื่องประทุษ-
 ร้าย ตสุม่า หิ วิตอิจฺฉเสสุ ทินน โหติ มหุผลิ เพราะเหตุ
 นี้เทียว ทานอันเขาให้แล้วในทานที่มีความอยากไปปราศแล้ว ย่อม
 เป็นของมีผลใหญ่ มาเส มาเส สหสฺเสน โย ยเชถ สติ สมิ
 ผู้ใดฟังบุชาด้วยทวิพพันหนึ่ง ทุกเดือนสิ้นร้อยปีถ้วน เอกณฺจ
 ภาวิตตฺตานํ มุหุตตมปี ปุชเย ส่วนเขาบูชาทานที่มีคนอบรมแล้ว
 องค์หนึ่งแม้ครั้งเดียว สาเยว ปุชนา เสยฺโย ความบูชาหนึ่งนั้นแต่
 ประเสริฐกว่าความบูชาของผู้นั้น ยญฺเจ วสฺสสตี หุตํ ความบูชา
 สิ้นร้อยปีจะประเสริฐอะไรเล่า ฯ บัดนี้ถึงผู้รับชื่อว่าปชฺเณยะ
 ประเสริฐกว่าบุคคลดังกล่าวแล้วในหนหลัง นับว่าเป็นปฏิกาก
 สมบัติอันดีแล้ว ส่วนเจตนาสมบัติจะประณีตหรือไม่ประณีต เป็น

หน้าที่ของทายกทายิกา เพราะเหตุ^{นี้} ทายกทายิกาทั้งหลายควรบำรุง
 ขบปราบเจตนาของตน ๆ ให้บริบูรณ์ โดยความรำพึงอย่าง^{นี้}ว่า
 ยทถุ^๑ โภคมิ^๒เจ^๓เน^๔ย^๕ ป^๖ณ^๗ท^๘โต^๙ ฆ^{๑๐}ร^{๑๑}มา^{๑๒}ว^{๑๓}ส^{๑๔} ม^{๑๕}ณ^{๑๖}ท^{๑๗}ค^{๑๘}ผู้^{๑๙}คร^{๒๐}อง^{๒๑}เร^{๒๒}ือ^{๒๓}
 ด้^{๒๔}อง^{๒๕}การ^{๒๖}โ^{๒๗}ก^{๒๘}ะ^{๒๙}เพ^{๓๐}ื่อ^{๓๑}ป^{๓๒}ระ^{๓๓}โย^{๓๔}ชน^{๓๕}อัน^{๓๖}ใด^{๓๗} โส^{๓๘} เม^{๓๙} อ^{๔๐}ตุ^{๔๑}โก^{๔๒} อ^{๔๓}น^{๔๔}ุ^{๔๕}ป^{๔๖}ต^{๔๗}โต^{๔๘}
 ป^{๔๙}ระ^{๕๐}โย^{๕๑}ชน^{๕๒}อัน^{๕๓}นั้น^{๕๔}เร^{๕๕}า^{๕๖}ไ^{๕๗}ด้^{๕๘}รับ^{๕๙}ด้^{๖๐}ว^{๖๑} ก^{๖๒}ถ^{๖๓} อ^{๖๔}น^{๖๕}น^{๖๖}ุ^{๖๗}ต^{๖๘}า^{๖๙}ป^{๗๐}ิ^{๗๑}ย^{๗๒} ก^{๗๓}ร^{๗๔}ร^{๗๕}ม^{๗๖}ที่^{๗๗}ไม่^{๗๘}ตาม^{๗๙}
 เ^{๘๐}ด^{๘๑}ือ^{๘๒}ร^{๘๓}้อ^{๘๔}น^{๘๕}อัน^{๘๖}เร^{๘๗}า^{๘๘}ก^{๘๙}ร^{๙๐}ทำ^{๙๑}ด้^{๙๒}ว^{๙๓} เอ^{๙๔}ต^{๙๕} อ^{๙๖}น^{๙๗}ุ^{๙๘}ส^{๙๙}ร^{๑๐๐}ิ^{๑๐๑} ม^{๑๐๒}จ^{๑๐๓} อ^{๑๐๔}ริ^{๑๐๕}ย^{๑๐๖}ธ^{๑๐๗}ม^{๑๐๘}เม^{๑๐๙}
 จ^{๑๑๐}ิ^{๑๑๑}โต^{๑๑๒} น^{๑๑๓}โร^{๑๑๔} น^{๑๑๕}ร^{๑๑๖}ชน^{๑๑๗}ผู้^{๑๑๘}ค^{๑๑๙}ง^{๑๒๐}อยู่^{๑๒๑}ใน^{๑๒๒}อ^{๑๒๓}ริ^{๑๒๔}ย^{๑๒๕}ธ^{๑๒๖}ร^{๑๒๗}ม^{๑๒๘} ม^{๑๒๙}า^{๑๓๐}ร^{๑๓๑}ะ^{๑๓๒}ด^{๑๓๓}ี^{๑๓๔}ก^{๑๓๕}ง^{๑๓๖}ค^{๑๓๗}ว^{๑๓๘}า^{๑๓๙}ม^{๑๔๐}ด^{๑๔๑}ัน^{๑๔๒}น^{๑๔๓}อยู่^{๑๔๔}
 ก^{๑๔๕}่^{๑๔๖}เ^{๑๔๗}็น^{๑๔๘}ใจ^{๑๔๙} อ^{๑๕๐}ิ^{๑๕๑}เร^{๑๕๒}ว^{๑๕๓} น^{๑๕๔}ิ^{๑๕๕} ป^{๑๕๖}ั^{๑๕๗}ส^{๑๕๘}น^{๑๕๙}ุ^{๑๖๐}ติ^{๑๖๑} ใน^{๑๖๒}โ^{๑๖๓}ก^{๑๖๔}นี้^{๑๖๕} ผู้^{๑๖๖}ท^{๑๖๗}ง^{๑๖๘}ห^{๑๖๙}ด^{๑๗๐}าย^{๑๗๑}ย^{๑๗๒}่อ^{๑๗๓}ม^{๑๗๔}ด^{๑๗๕}ร^{๑๗๖}ร^{๑๗๗}เ^{๑๗๘}ด^{๑๗๙}ิ^{๑๘๐}ญ^{๑๘๑}
 เ^{๑๘๒}า^{๑๘๓} เป^{๑๘๔}จ^{๑๘๕} ส^{๑๘๖}ก^{๑๘๗}ุ^{๑๘๘}เค^{๑๘๙} ป^{๑๙๐}โม^{๑๙๑}ท^{๑๙๒}ติ^{๑๙๓} เ^{๑๙๔}า^{๑๙๕}ด^{๑๙๖}ะ^{๑๙๗}โ^{๑๙๘}ก^{๑๙๙}นี้^{๒๐๐}ไป^{๒๐๑}ด้^{๒๐๒}ว^{๒๐๓} จ^{๒๐๔}ะ^{๒๐๕}ม^{๒๐๖}ัน^{๒๐๗}เ^{๒๐๘}ิง^{๒๐๙}ใน^{๒๑๐}
 ด^{๒๑๑}ั^{๒๑๒}ว^{๒๑๓}ร^{๒๑๔}ร^{๒๑๕}ค^{๒๑๖} ท^{๒๑๗}า^{๒๑๘}น^{๒๑๙}มี^{๒๒๐}อ^{๒๒๑}า^{๒๒๒}น^{๒๒๓}ิ^{๒๒๔}ด^{๒๒๕}ง^{๒๒๖}ด^{๒๒๗}ั^{๒๒๘}ท^{๒๒๙}ง^{๒๓๐}ใน^{๒๓๑}โ^{๒๓๒}ก^{๒๓๓}นี้^{๒๓๔}แ^{๒๓๕}ะ^{๒๓๖}โ^{๒๓๗}ก^{๒๓๘}น^{๒๓๙}้า^{๒๔๐}น^{๒๔๑}ี้^{๒๔๒} มี^{๒๔๓}พ^{๒๔๔}ุ^{๒๔๕}ท^{๒๔๖}ภ^{๒๔๗}า^{๒๔๘}ด^{๒๔๙}ิ^{๒๕๐}ต^{๒๕๑}
 ป^{๒๕๒}ระ^{๒๕๓}ม^{๒๕๔}ว^{๒๕๕}ด^{๒๕๖}อ^{๒๕๗}า^{๒๕๘}น^{๒๕๙}ิ^{๒๖๐}ด^{๒๖๑}ง^{๒๖๒}ด^{๒๖๓}ั^{๒๖๔}ท^{๒๖๕}า^{๒๖๖}น^{๒๖๗}ไ^{๒๖๘}ว^{๒๖๙}ด้^{๒๗๐}ง^{๒๗๑}นี้^{๒๗๒} ป^{๒๗๓}ณ^{๒๗๔}จ^{๒๗๕}ิ^{๒๗๖}เม^{๒๗๗} ภ^{๒๗๘}ิ^{๒๗๙}ก^{๒๘๐}ุ^{๒๘๑}ข^{๒๘๒}เว^{๒๘๓} ท^{๒๘๔}า^{๒๘๕}เน^{๒๘๖} อ^{๒๘๗}า^{๒๘๘}น^{๒๘๙}ิ^{๒๙๐}ส^{๒๙๑}า^{๒๙๒}
 ภ^{๒๙๓}ิ^{๒๙๔}ก^{๒๙๕}ุ^{๒๙๖}ท^{๒๙๗}ง^{๒๙๘}ห^{๒๙๙}ด^{๓๐๐}าย^{๓๐๑}อ^{๓๐๒}า^{๓๐๓}น^{๓๐๔}ิ^{๓๐๕}ด^{๓๐๖}ง^{๓๐๗}ด^{๓๐๘}ั^{๓๐๙}ท^{๓๑๐}ง^{๓๑๑}ห^{๓๑๒}ด^{๓๑๓}าย^{๓๑๔} ๕ ใน^{๓๑๕}ท^{๓๑๖}า^{๓๑๗}น^{๓๑๘}เ^{๓๑๙}ด^{๓๒๐}้า^{๓๒๑}น^{๓๒๒}ี้^{๓๒๓} ก^{๓๒๔}ต^{๓๒๕}เม^{๓๒๖} ป^{๓๒๗}ณ^{๓๒๘}จ^{๓๒๙}
 อ^{๓๓๐}า^{๓๓๑}น^{๓๓๒}ิ^{๓๓๓}ด^{๓๓๔}ง^{๓๓๕}ด^{๓๓๖}ั^{๓๓๗} ๕ เ^{๓๓๘}็น^{๓๓๙}ไ^{๓๔๐}น^{๓๔๑} ๑ พ^{๓๔๒}ห^{๓๔๓}ุ^{๓๔๔}โน^{๓๔๕} ช^{๓๔๖}น^{๓๔๗}ส^{๓๔๘}ส^{๓๔๙} ป^{๓๕๐}ิ^{๓๕๑}โย^{๓๕๒} โ^{๓๕๓}ห^{๓๕๔}ติ^{๓๕๕} ม^{๓๕๖}า^{๓๕๗}ไป^{๓๕๘}
 ท^{๓๕๙}าย^{๓๖๐}ก^{๓๖๑}ผู้^{๓๖๒}ให้^{๓๖๓}ท^{๓๖๔}า^{๓๖๕}น^{๓๖๖} ย^{๓๖๗}่อ^{๓๖๘}ม^{๓๖๙}เ^{๓๗๐}็น^{๓๗๑}ที่^{๓๗๒}ร^{๓๗๓}ัก^{๓๗๔}ที่^{๓๗๕}พ^{๓๗๖}อ^{๓๗๗}ใจ^{๓๗๘}ของ^{๓๗๙}ค^{๓๘๐}น^{๓๘๑}เ^{๓๘๒}็น^{๓๘๓}อัน^{๓๘๔}มา^{๓๘๕}ก^{๓๘๖} ๒ ส^{๓๘๗}น^{๓๘๘}ุ^{๓๘๙}โต^{๓๙๐}
 ส^{๓๙๑}ป^{๓๙๒}ั^{๓๙๓}ป^{๓๙๔}ริ^{๓๙๕}สา^{๓๙๖} ภ^{๓๙๗}า^{๓๙๘}ช^{๓๙๙}น^{๔๐๐}ุ^{๔๐๑}ติ^{๔๐๒} ด^{๔๐๓}ั^{๔๐๔}บ^{๔๐๕}ร^{๔๐๖}ุ^{๔๐๗}ษ^{๔๐๘}ผู้^{๔๐๙}ด^{๔๑๐}ง^{๔๑๑}บ^{๔๑๒}ร^{๔๑๓}ะ^{๔๑๔}ง^{๔๑๕}บ^{๔๑๖}ั^{๔๑๗}ท^{๔๑๘}ง^{๔๑๙}ห^{๔๒๐}ด^{๔๒๑}าย^{๔๒๒} ย^{๔๒๓}่อ^{๔๒๔}ม^{๔๒๕}ค^{๔๒๖}บ^{๔๒๗}ห^{๔๒๘}า^{๔๒๙}ด^{๔๓๐}มา^{๔๓๑}ค^{๔๓๒}ม^{๔๓๓}
 ๓ ก^{๔๓๔}ล^{๔๓๕}ย^{๔๓๖}า^{๔๓๗}ไ^{๔๓๘}น^{๔๓๙} ก^{๔๔๐}ิ^{๔๔๑}ต^{๔๔๒}ิ^{๔๔๓}ส^{๔๔๔}ท^{๔๔๕}ุ^{๔๔๖}โ^{๔๔๗} อ^{๔๔๘}พ^{๔๔๙}ุ^{๔๕๐}ก^{๔๕๑}ุ^{๔๕๒}ค^{๔๕๓}จ^{๔๕๔}น^{๔๕๕}ุ^{๔๕๖}ติ^{๔๕๗} ก^{๔๕๘}ิ^{๔๕๙}ต^{๔๖๐}ิ^{๔๖๑}ศ^{๔๖๒}ัพ^{๔๖๓}ท^{๔๖๔}อัน^{๔๖๕}ด^{๔๖๖}ัง^{๔๖๗}ว^{๔๖๘}า^{๔๖๙}ม^{๔๗๐} ย^{๔๗๑}่อ^{๔๗๒}ม^{๔๗๓}
 พ^{๔๗๔}ัง^{๔๗๕}เพ^{๔๗๖}อ^{๔๗๗}ง^{๔๗๘}ไป^{๔๗๙} ๔ ค^{๔๘๐}ิ^{๔๘๑}ห^{๔๘๒}ิ^{๔๘๓}ธ^{๔๘๔}ม^{๔๘๕}มา^{๔๘๖} อ^{๔๘๗}น^{๔๘๘}ป^{๔๘๙}ค^{๔๙๐}โต^{๔๙๑} โ^{๔๙๒}ห^{๔๙๓}ติ^{๔๙๔} เ^{๔๙๕}า^{๔๙๖}จ^{๔๙๗}ะ^{๔๙๘}เ^{๔๙๙}็น^{๕๐๐}ผู้^{๕๐๑}ไม่^{๕๐๒}ไป^{๕๐๓}
 ป^{๕๐๔}รา^{๕๐๕}ศ^{๕๐๖}จ^{๕๐๗}า^{๕๐๘}ก^{๕๐๙}ร^{๕๑๐}ร^{๕๑๑}ม^{๕๑๒}ของ^{๕๑๓}ค^{๕๑๔}ฤ^{๕๑๕}ห^{๕๑๖}ั^{๕๑๗}ธ^{๕๑๘} บ^{๕๑๙}าง^{๕๒๐}ภ^{๕๒๑}า^{๕๒๒}ด^{๕๒๓}ิ^{๕๒๔}ต^{๕๒๕}เ^{๕๒๖}ด^{๕๒๗}ิ^{๕๒๘}ย^{๕๒๙}เ^{๕๓๐}็น^{๕๓๑} วิ^{๕๓๒}ส^{๕๓๓}า^{๕๓๔}ร^{๕๓๕}โ^{๕๓๖} อ^{๕๓๗}ุ^{๕๓๘}ป^{๕๓๙}ส^{๕๔๐}ง^{๕๔๑}-
 ก^{๕๔๒}ม^{๕๔๓}ติ^{๕๔๔} อ^{๕๔๕}ม^{๕๔๖}ง^{๕๔๗}ุ^{๕๔๘}ก^{๕๔๙}ุ^{๕๕๐}โต^{๕๕๑} เ^{๕๕๒}า^{๕๕๓}จ^{๕๕๔}ะ^{๕๕๕}เ^{๕๕๖}็น^{๕๕๗}ค^{๕๕๘}น^{๕๕๙}แ^{๕๖๐}ก^{๕๖๑}ด^{๕๖๒}ั^{๕๖๓}ด^{๕๖๔}้า^{๕๖๕}ไม่^{๕๖๖}เ^{๕๖๗}ก^{๕๖๘}เ^{๕๖๙}น^{๕๗๐}เ^{๕๗๑}า^{๕๗๒}ที่^{๕๗๓}ป^{๕๗๔}ระ^{๕๗๕}ช^{๕๗๖}ุม^{๕๗๗}
 บ^{๕๗๘}ริ^{๕๗๙}ษ^{๕๘๐}ั^{๕๘๑}น^{๕๘๒}ั้น^{๕๘๓} ๆ ๕ ก^{๕๘๔}า^{๕๘๕}ย^{๕๘๖}ส^{๕๘๗}ส^{๕๘๘} เ^{๕๘๙}ภ^{๕๙๐}า^{๕๙๑} ป^{๕๙๒}ร^{๕๙๓}ม^{๕๙๔}ม^{๕๙๕}ร^{๕๙๖}ณ^{๕๙๗}า^{๕๙๘} ส^{๕๙๙}ุ^{๖๐๐}ค^{๖๐๑}ดี^{๖๐๒} ส^{๖๐๓}ก^{๖๐๔}ค^{๖๐๕}ิ

โลกิ อุปปชฺชติ เบื้องหน้าแต่ร่างกายแตกสลายตายไป เขาย่อมเข้าถึง
ถึงสุคติโลกสวรรค์ อิม โข ภิกฺขเว ปญฺจ ทาเน อนิสฺสา
ภิกฺขุทั้งหลายอนิสฺสในทานทั้งหลายมี ๕ เหล่านี้แล นี่เป็นเรื่อง
ของทานบดี ผู้เป็นเจ้าของแห่งทาน ฯ

เย ตตฺถ อนุมฺโพนฺติ เวยฺยวจฺจิ กโรนฺติ वा ส่วนท่าน
ทั้งหลายเหล่าใด ไม่ใช่เจ้าของทาน แต่พดอยขึ้นชมอนุโมทนาด้วย
หรือช่วยกันกระทำความชวนชววยเวยยาวัจจกรรม ให้ท่านบริจา
คนั้นสำเร็จโดยสวัสดิ์ น เตน ทกฺขิณา โอนา ทกฺขิณาทนของ
เจ้าของเดิม ก็ไม่บกพร่องไปเพราะเหตุนี้ เติปิ ปุณฺณสุส ภากิโน
แม้ชนทั้งหลาย ที่ได้อนุโมทนาช่วยทำความชวนชววยนั้น ก็เป็นผู้มีส่วน
แห่งบุญที่ท่านได้กระทำแล้วนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงจัดการอนุโมทนา
ส่วนบุญของผู้อื่นเป็นบุญประการหนึ่ง เรียกปัตตานุโมทนา ฯ
ปัตตานุโมทนานั้น ท่านสาธกด้วยเรื่องพระเจ้าพิมพิสาร อนุโมทนา
พุทธบูชาของนายสุมนมาดาการ และชุนหอมาศย์อนุโมทนา
อดีตทานของพระเจ้าปเสนทิโกศล ความดังเชปในสองเรื่องนั้นว่า
นายสุมนมาดาการนั้น เคยถวายดอกมะลิแด่พระเจ้าพิมพิสารบรม
กษัตริย์วันละแปดทะนาน ได้รับพระราชทานมุดค่าแปดกหาปณะ
เป็นนิจ วันหนึ่ง ถีอดอกไม้ไปถวายตามกำหนด ได้เห็นส้มเด้ง
พระบรมสุคต เสด็จพุทธดำเนินเพื่อบิณฑบาตในพระนคร เกิดความ
เลื่อมใส บริจาตชีวิตไม่คิดต่อราชอาชญา ได้ถวายดอกมะลิแปด

ทะนาน ไปรบเป็นพุทธบูชา ได้เห็นความอัศจรรย์ของบุชานันต์แล้ว
เกิดความเลื่อมใสเป็นกำลัง กลับมาบ้านเล่าความอันนั้นให้ภรรยาฟัง
ภรรยาตกใจกลัวพระราชอาญา เพราะขาดถวายดอกไม้ไปวันหนึ่ง
จึงพาบุตรธิดาไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร กราบทูลว่า คนไม่ได้พร้อมใจ
ด้วยนายสุมนมาดการ เมื่อราชทัณฑ์จะมีแก่นายสุมนมาดการ
อย่างไร จนถึงแก่นายสุมนมาดการผู้เดียว เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้
ทรงฟังดังนี้แล้ว ทรงเห็นว่า ภรรยาของนายสุมนมาดการเป็นหญิง
อันชพาด แล้วทรงอนุโมทนาบูชาพิเศษของนายสุมนมาดการ
ด้วยวิญญานกตวิทย์และอวิญญานกตวิทย์เป็นเอนก ๆ

เรื่องชุนหอมมาตย์ ที่อนุโมทนาอสังกตทานของพระเจ้าปเสนทิ
โกศลนั้น ความว่า เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทรงบำเพ็ญมหาทาน
อันผู้อื่นนอกจากพระบรมกษัตริย์ ผู้ได้มูรขากิเชกแล้วไม่สามาร
จะบำเพ็ญได้ จึงมีนามว่าอสังกตทาน กภาพอมมาตย์ผู้หนึ่ง ไม่ยินดี
อนุโมทนาต่อพระราชกุศลทานบริจาคอันนั้น ฝ่ายชุนหอมมาตย์ยินดี
อนุโมทนาต่อพระราชกุศลมหาทานอันนั้นว่า เมื่อพระมหากษัตริย์
สมมติเทวราช ทรงบำเพ็ญทานเป็นการบริจาคใหญ่ดังนี้ ซึ่งจะ
ไม่พระราชทานส่วนพระราชกุศลแก่สัตว์พลสัตว์ทั้งหลายนั้นไม่มีแล้ว
เราผู้เสือกามาตย์ราชัญญ์ โดยเสด็จจตุรคัยพระบรมกษัตริย์พร้อม
ทั้งกายวาจาใจ ขออนุโมทนายินดีตามซึ่งพระราชกุศลมหาทาน
บริจาคนี้ ชุนหอมมาตย์ มาคิดขออนุโมทนาต่อพระราชกุศลทาน
มัยนั้น ด้วยประการฉะนี้ ๆ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อาศัยความประพฤติของชนพาด
และบัณฑิต ต่างกันโดยฉันทอัยยาศัยฉะนี้ จึงได้ตรัสพุทธภาษิตอัน
ว่า น เว กทริยา เทวโลกิ วชนฺติ ชนผู้ตระหนี่เหนียวแน่น
ย่อมไปเทวโลกไม่ได้เลย พาลา หเว นปฺปสํสนฺติ ทานํ ชนพาด
เท่านั้นย่อมไม่สรรเสริญทาน ชีโร จ ทานํ อนุโมทมานิ ส่วน
ผู้มีปรีชามานุโมทนาทานของผู้อื่นอยู่ เตเนว โส โหติ สุขี
ปรตฺถ เพราะเหตุอนุโมทนานั้นนั้นแล เขาจะเป็นผู้มีสุขในภพ
แห่งหน้าดังนี้ ฯ

การอนุโมทนา ต่อคุณสมบัติของผู้อื่น มีทานเป็นต้น เป็น
สาธุกิจของดีปบริบัติบัณฑิตชน สมเด็จพระบรมทศพล ก็ทรงปฏิบัติ
ในข้อนี้ และทรงอนุญาตกิจอนุโมทนาวิธี แก่ภิกษุพุทธบริษัทต่าง ๆ
มี ยถา สัพพี เป็นต้น ฯ

อนึ่งการอนุโมทนาความดีที่ผู้อื่นได้กระทำแล้ว นอกจากทาน
ก็นับในปัทธานุโมทนา ดังที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนา
แต่พระเจ้าปเสนทิโกศล ความดังเชปในเรื่องนี้ว่า ครึ่งหนึ่งพระเจ้า
ปเสนทิโกศล ได้จัดบิณฑบาตถวายพุทธโอวาทเนื่อง ๆ ก็ทรงพระปรีชา
สามารถ ทรงพระดำริเห็นว่า ชนเหล่าใดในโลกนี้ มาประพฤติทุจริต
ด้วยกายวาจาใจอยู่ ไม่สละละเว้นเสียให้ได้แล้ว ชนเหล่านั้นไม่ชื่อ
ว่ารักตน ชนเหล่าใดมาประพฤติสุจริตด้วยกายวาจาใจอยู่ สละละ
ทุจริตเสียให้ห่างไกล ชนเหล่านั้นชื่อว่ารักตน ทรงดำริแล้วเสด็จ

ไปสู่พระเชตวัน ทูลขอพระราชดำรินั้นแต่พระโกลนาค พระองค์ทรง
อนุโมทนาเฝ้าความนั้นว่า เป็นจริงดังพระราชดำริ แล้วตรัสธรรม
ปริยายนั้นซ้ำอีกวาระหนึ่ง เพิ่มอุปมาเข้าไปให้พิศดารว่า ผู้ประพฤติ
ทุจริตด้วยไตรทวารนั้น แม้ม้าเจรจาวารักตน ก็หาดี ตามด้นปรีดี
วิสัยไม่ เหมือนไฟร็องร้าย มาประพฤติกความฉิบหายแก่บัจจามิตต์
ฉะนั้น เหล่าชนซึ่งมาประพฤติดุจริตรธรรม แม้เจรจาวาไม่รักตน ก็
เป็นผู้รักตนตามด้นปรีดีวิสัย เหมือนมิตต์สหาย มีใจผูกพัน
ประพฤติดุชประโยชน์แก่มิตต์สหายฉะนั้น การอนุโมทนาต่อสิ่ง
ชอบ เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของนักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
ด้วยประการฉะนี้ ๑

บัดตานุโมทนาอัน กระทำความปิตินต์ให้เกิดแก่ผู้ ที่ประกอบใน
กิจอันชอบนั้น ทำให้เกิดความตั้งใจในอันที่จะประพฤติดุชประพฤติ
ชอบให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑ ส่วนผู้อนุโมทนา เมื่อมาอนุโมทนาความดี
ของผู้อื่น ก็เป็นเหตุที่จะปราบถัมภะและริษยาและความตระหนี่ให้
ปราศจากไป อันเป็นปฏิปทาแห่งคปเคชะ ดังพุทธภาษิตที่ทรงแสดง
แก่สุภมาณพในสุภสูตร และเป็นไปเพื่อสุคติสวรรค์ โดยพุทธภาษิต
ดังแสดงมาแล้ว ๑

การทอดกฐินมีอันดีดั่งแก่พระภิกษุและทานบดีเจ้าของทาน และ
ผู้ช่วยชวนชวนอนุโมทนา ดังแสดงมาแล้วนี้แล ๑

อิมะหิ ปุณณกมเมหิ โสตุถิ โหนตุ นิรันตร
 กลุยาณมิจฺจิตํ ยํ ยํ ตํ ตํ จิปปํ สมิชฺชตฺตุ ฯ
 ด้วยการกระทำบุญทั้งหลายเหล่านี้ ขอความดีริ้วดีดีพัฒนา
 มงคลชนมาๆ วรณะ ด้ชะ พละ ด้ถาพร จงด้โมถวด้ำเร้จเป็นนิจ
 นิรันตร แก่ท่านทายกทายิกาทั้งหลายทั้งปวง ตลอดถึงท่านผู้ช่วย
 ขอนขวายและอนุโมทนาด้วย ดั่งใด ๆ อันด้งามที่ปรารภนาแล้ว ขอ
 ดั่งนั้น ๆ จงด้ำเร้จพลันตามประสงค์ทุก ๆ ท่าน ทุก ๆ คนเทอญ ฯ

พระศรีบัญชา ผู้พิมพ์โฆษณา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ ถนนบำรุงเมือง พระนคร